

Temesvári Kiemelt. tan.

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,

FÜTŐKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XVI. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I–IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1900.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

Szives tudomásul

jelentjük, hogy a mennyiben ez évfolyam a szokottnál némileg szűkebb terjedelmű, m. t. tagtársainkat és előfizetőinket a *Dr. Baróti Lajos-féle Adattár* folytatólagos füzeteinek kibővítésével fogjuk kárpótolni, hogy e kiváló forrásmunkát minél előbb teljesen bírassák.

A társulati választmány határozata értelmében:

Patzner István,
főtitkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XVI. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1900.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Temesvár vidékének régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. — Irta: <i>Milleker</i>	
<i>Bódog</i>	1
A Duna-Tisza-Maros-köz La Tène-kori emlékei. — Irta: <i>Milleker, Bódog</i> . . .	21
Délmagyarország legrégibb földrajz-történelmi adalékai. — Irta: <i>Téglás Gábor</i> .	36
Társadalmi és kulturális viszonyok Temesváron a múlt század végén. — Irta:	
<i>Dr. Berkeszi István</i>	49
Ferenczfalva története. — Irta: <i>Mihalik Sándor</i>	62
Radnára vonatkozó török oklevelek. — Közli: <i>Baróti Lajos</i>	86
Aponte római castellum és egyebek. — Irta: <i>Böhm Lénárd</i>	90
A Timáry-család 1848—49-ben. — Irta: <i>Szmida Lajos</i>	95
<i>Egyveleg</i> : Egykorú leírás a szegedi boszorkányégetésről. — Emlékérem Temesvár	
visszafoglalására. — Hogy ünnepelték Jenő herceget Bécsben, Temesvár	
visszavétele után. — Nádasdy László gróf Szegeden Temesvár visszafoglalásának	
örömeire hálaadó isteni tiszteletet tart. — Nagy-Becskerek lakosai 1747-ben.	
— Pancsova lakosai 1747-ben (—i—s)	108—111
<i>Irodalom</i> : Dr. Szalay J. — Dr. Baróti L., A magyar nemzet története	112
Érdújhelyi M., A kalocsai érsekség a renaissance alatt	114
Gohl Ö., Budapest emlékérméi. I. rész	115
Mihalik S., Német-Bogsán az 1848—49-iki szabadságharcban	116
Dr. Berkeszi I.: 1) A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története.	
— 2) Temesvár sz. kir. város Kis Monographiája	117
<i>Tárca</i> : Kivonatos jelentés az 1899. évi szept. és nov. havi ülésekről	118
Kivonatos jelentés az 1900. évi január havi ülésről	119
A XV. (tizenötödik) évi rendes közgyűlés 1900. február 18-án	120
Kivonatos jelentés az 1900. évi ápril havi ülésről	127
Kivonatos jelentés az 1900. évi június havi ülésről	128
 A társulat igazgatósága és tagjai az 1900. év végén	 129

120	120
121	121
122	122
123	123
124	124
125	125
126	126
127	127
128	128
129	129
130	130
131	131
132	132
133	133
134	134
135	135
136	136
137	137
138	138
139	139
140	140
141	141
142	142
143	143
144	144
145	145
146	146
147	147
148	148
149	149
150	150
151	151
152	152
153	153
154	154
155	155
156	156
157	157
158	158
159	159
160	160
161	161
162	162
163	163
164	164
165	165
166	166
167	167
168	168
169	169
170	170
171	171
172	172
173	173
174	174
175	175
176	176
177	177
178	178
179	179
180	180
181	181
182	182
183	183
184	184
185	185
186	186
187	187
188	188
189	189
190	190
191	191
192	192
193	193
194	194
195	195
196	196
197	197
198	198
199	199
200	200

REVOLUTION

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XVI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1900.

I—IV. FÜZET.

Temesvár vidékének régiségleletei a honfoglalás előtti
időkből.

Írta: MILLEKER BÓDOG.

A Magyar Alföldnek azon része, melyen Temesvár falai épültek, a Temes-Bega-völgy torkolata előtt terül el, tehát a délvidéki hegységet és a síkságot összekötő természetes közlekedő útvonalon fekszik. Másrészt átvonul rajta azon útvonal is, mely az aradi Maros-vidéket a palánki Duna-tájékkal összekötötte. Temesvár vidékének tehát, földrajzi és hadászati fekvésénél fogva, már az őskorban is fontos szerepe lehetett.

Ha ezt ma a régészet oly szembeötlően nem igazolja, — és ha nem lehet épen magának Temesvárnak helyén őstelepet felmutatni, annak az oka csakis az lehet, hogy a Szent-István királyunk ideje óta — névleg a középkori magyar, továbbá a török és végre a német korszakokban — gyakran előfordult erődítési építkezések alkalmával végbevitt földforgatások közben az ősi emlékek közül sok észrevétlenül és nyomtalanul elpusztulhatott.

A délm. múzeum gyűjteményei azonban igazolják, hogy mégis megmaradt sok dolog a föld őrző gyomrában. maga Temesvár határában is, de még több a közeli környéken, melyek a vidék multjára és az elmúlt korszakok életére elég fényt vetnek — és melyeket tárgyalni e sorok hivatvák.

I. A kőkor.

Az európai ember legrégibb nyomait a diluviumban találták. Ezen legrégibb korszakban az ember a kultúra legalantabb

fokán állott, csak pattogatott kőszközőket tudott csinálni — innen a korszak neve: palaeolith-kor, — még az agyagművés-
séget sem ismerte. Ezen korból lelet vidékünkön, egyáltalában
Magyarországon, még nem fordult elő.

A következő korszak, az úgynevezett ifjabb kőkor (neolith-
kor), melylyel az ember szereplése Magyarország tájain kezdődik,
vidékünkön már szépen képviselve van a leletekben. Ezen kor
embere már nem csak a vadászattal keresi élelmét, mint a
megelőző korszak embere, hanem földműveléssel és állattenyészté-
ssel is foglalkozik. Az iparban előrehaladottabb, kőszerszáma-
it szépen csiszolta, és a szövést is ismerte. Lakását a hegyek
közt a barlang, a síkságon pedig a barlangot utánzó gödör
vagy kunyhó képezte.

Videkünkön négy lelethely van, melyek ezen időszakból szol-
gáltattak artefactákat. Ezek Temesvártól délre és délnyugatra
terülnek el. Kettő közülök: Dinnyás és Parác, telepmarad-
vánnyal dicsekednek, míg Gyírokon és Beregszón sírok
fordultak elő. Valamennyi érdekes.

Az első lelet Parácson fordult elő. Itt a helység köze-
lében, délnyugati irányban, a Temesfolyó töltésének készítése
alkalmával őstelepre akadtak. A 0.71 m.-nyi mélységben talált
régiségek nagy részét 1877. tavasszal Fromberg Róbert mérnök
közvetítése mellett a találó, Pozsegovits Gáspár, vízszabályozási
felügyelő, a délmagyarországi múzeumnak küldötte be.

Ezen tárgyak közt van 1 kővéső, 1 égetett agyagkúp,
4 agyagedény, edénytöredékek, emberi koponya, agancsdarabok
és vadkan-agyar. Az edények közül egy igen érdekes. Ez 0.17
m. magas; szájnylásának átmérője 0.09 m. Fületlen, e helyett
két dudorodvány; rajta felülről lefutó, bekarczott vonalas díszít-
mény. Színe feketés-szürke. Ép. A többi edény nagyon kicsiny
és díszítés nélküli.¹⁾

Sokkal többet tudunk azon telepről, mely 1895-ben
Dinnyáson fedeztetett föl, a Begaesatorna-menti részen, az
úgynevezett „Fehérház“ mellett, partbiztosító, illetve töltésepítési
munkálatok közben. Itt a lelhely több holdnyi területűnek látszik

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I. k., 88. és 89. l.

és a környezetből 2 m.-rel emelkedik ki. Az anyagárokban a kulturréteg állítólag 1·5 m. vastag volt.¹⁾

Innen 1896 első negyedében, Groszmann Zsigmond vállalkozó útján, a temesvári kir. folyammérnökség főnöke, Endre Antal, a budapesti m. nemz. múzeumnak juttatott két küldeményben nagyobb számú kő-, agyag- és csontrégiséget.²⁾

Az első szállítmányban volt 4 kő-, 3 agyag- és 1 csonttárgy, névleg: 1 csiszolt kőek; 1 ugyanolyannak töredéke; 1 csiszolt kőbaltának töredéke, megkezdett nyéllyuk-fúrással; 1 csiszolókö töredéke; 3 korongalakú agyagsúly; 1 lapos zársontból készült faragott véső.³⁾

A második küldeményben pedig volt 4 kőtárgy, 1 csont és 22 drb különféle agyagkészítmény. Kőből volt 2 csiszolt kővéső; 1 csiszolt töredékes kőgyalú nyéllyukkal és 1 csiszolt kő-karperecz töredéke. Csontból volt 1 ár töredéke. Agyagból készült: 7 hálósúly, még pedig 1 kúpalakú, 3 ugyanolyan alakú, de átfúrva, 2 ellypticus és 1 korongalakú; 5 bögre: 1 gömbalakú, 1 tojásdad hassal, 1 ugyanolyan alakú hassal s két kiugró, függélyesen átfúrt füllel, 1 ugyanolyan hasú, nyílása alatt 4 bütyökkel és 1 ugyanolyannak töredéke. 2 csontkúpalakú tálnak töredéke, az egyiknek nyílása alatt két bütyök. 1 kancsó egy kis karika füllel és 1 hasonlónak két töredéke.⁴⁾

1897 nyarán a temesvári főmérnökség a délm. múzeumnak is küldött egy 23 darabból álló kollekcziót dinnyási régiségekből. Ezek közt volt: Kőből: 5 csiszoló véső. Az első 0·105 m. hosszú, világos színű, ép. A második egy ugyanolyan színű széles példánynak éle felőli 0·06 m. hosszú töredéke. A 3-ik keskeny, sötétszürke, 0·08 m. hosszú. A 4. széles, kékesszínű, 0·05 m. hosszú. Az 5. széles, sötétzöldes, 0·06 m. hosszú. Csontból: 2 ár, az egyik 0·125 m., a másik 0·085 m. hosszú; 1 törpenge, 0·10 m. hosszú, legnagyobb szélessége 0·018 m. Agancsból: 2 vég.

¹⁾ U. o., I. 34.

²⁾ Arch. Ért., U. F., XVI, 281.

³⁾ A m. nemz. múzeum szerzeménynaplója, 1896. jan. 4.; 4. b. tétel.

⁴⁾ U. o., 1896. febr. 1.; 7. tétel.

Agyagból készült a következő 8 edény: Egy talpcsöves edény lábtöredéke. Három kis, durva készítményű, töredékes edény. Egy egyszerű durva csésze, 0·08 m. magas, 4 csücsökkel a külső oldalon. Három, talán gyermekjátéknak készült, csinos és finom kivitelű, vékonyfalú edényke. Az egyik 0·06 m. magas, rövid nyakú korsóska, krétabetétes rajzzal. A második és harmadik apró füles tálcák, 0·03 és 0·024 m. magasak és hasonló díszítéssel. Az ékítmények egyenesek és pontokból állanak.

Továbbá volt a küldeményben még két nagy átfúrt agyag-golyó; két kúp, az egyik 0·07, a másik 0·05 m. magas; két lyukas korong, az egyik vörhenyes színű, 0·085 m. átmérőjű és 0·022 m. vastag, a másik vörös színű, 0·07 m. átmérőjű és 0·018 m. vastag. Végre egy kis agyagtárgy, mely amulett lehetett, 0·05 m. hosszú és 0·015 m. vastag s felületén hornyolatokkal van díszítve. Alakja hasonló a hosszúkás sárgadinnyéhez. Az egyik végén két kis szarva van, melynek segítségével felkötözhatték és hordozhatták.

A három durva vastag falú edény és a két átfúrt gömb alig van égetve, hanem inkább a napon szárítva; csak a három apró, díszített edényecske mutatja, hogy égetve is lettek ¹⁾

Ezen leletekhez sorolandók még a beregszói és gyiroki sírok is. Beregszón, a Beregszó-patak „Jér“ nevű mellécsatornájának ásatása alkalmával a beregszói vaspályahíd közelében, 1877. tavasszal egyebek közt egy emberi csontvázat is találtak, mely mellett 2 kőgolyó feküdt. Az egyiket szétzúzták a munkások, a másikat Aladics István a délm. múzeumba adta. Ez ép, tűzkőből való és 0·06 m. átmérőjű.²⁾ Gyírokon pedig 1874-ben az ottani erdőben földmunkálatok közben guggoló helyzetben, oldalvást fekvő csontvázra akadtak, melynek ölében egy átfúrt kőgolyó volt.³⁾

Ezen leletek mély bepillantásokat engednek vidékünk akkori viszonyaiba. A dinnyási telep nagyobb terjedelmű lehetett és

¹⁾ Milleker i. h., I. 35.

²⁾ U. o., I, 21.

³⁾ U. o., I, 46.

már községi viszonyokra enged következtetni. Leletei a többi délvidéki neolithkori leletekhez hasonlók. Érdekes, hogy a kréta-betétes agyagdolgok a Duna-Tisza-Maros-köz neolithkori lelet-helyei közül csak Dinnyáson fordultak elő eddig. A függőlegesen átfúrt edénycsücsök másutt is divatos és éppen a neolithkori edények jellemző sajátága. A zöldes kőzetből készült vésők Podporányon lelik analógiájukat. A sírok a temetkezési szokást mutatják. A parácsi sírokról nem tudunk sokat, csak azt, hogy ott csontváz-sírok voltak, a mint ezt a megmentett koponya igazolja. A beregszói sír jellegét sem tudjuk tűzetesen megállapítani, csak sejthetjük, hogy olyan lehetett, mint a gyiroki, mely a más vidékeken konstatált analógiák szerint neolithkori sír volt. A csiszolt kőszerszámok korszakában ugyanis az emberi hullát guggoló helyzetben temették el.

II. A rézkor.

Az ifjabb kőkor embere volt az, a ki megtanulta a fémeket, első sorban a vörösrezet, ezéljaira felhasználni, a nélkül azonban, hogy a kő-, csont- és agancsból készült dolgokat félretette volna. A tiszta vörösrézből Magyarországon sok fegyvert, szerszámot, sőt ékszert is készítettek, olyannyira, hogy a magyarországi ősember fejlődésében ezen átmenő korszak mint külön „rézkor“ szerepel.

Vidékünk is szolgáltatott két ilyen őskori vörösréz-leletet. Az egyiket Német-Bencséken találták, a másik Csákován fordult elő. Az előbbi helyen 1884-ben egy csákányt, keresztbe tett két éllel, találtak. Ezen csákánynak hossza: 0.22 m. Nyéllyukának belső átmérője: 0.03 m. Súlya: 59 dkgr. Ezen szerszám öntve van, mert alsó részén vastag öntővarrány látható. A két él csorbás, a mi használatra mutat. 1885-ben id. bobdai Gyertyánffy Béla ajándékából a délm. múzeumba került.¹⁾

A csákovai lelet még érdekesebb. Itt 1873. márcziusban a Zsivánovics-féle hodájon mintegy 3 m.-nyi mélységben, állítólag falmaradványok mellett, melyek azonban valószínűleg tűzpad maradványai voltak, 2 vörösréz bányászcsákányt leltek,

¹⁾ Milleker i. h., I, 20.

melyeket egy csákovai rézműves vett meg. Ez az egyiket beolvasztotta. A másik példányt pedig eladta, Lázárovics György csákovai ügyvéd közvetítésével, a délm. múzeumnak.)

Ezen bányászesákány hossza: 0.32 m., és pedig a hosszabb függőleges pengéé 0.22 m. és a vízszintes pengéé: 0.10 m. Nyéllyukának belső átmérője 0.042 m.; magassága: 0.033 m. Súlya: 2 kgr. 57 dkgr. Nagyságára nézve a kisebb e nemű szerszámok közé tartozik.²⁾

A bencseki és csákovai csákányfajok eredetét a tudósok többféleképp magyarázták, sőt vannak, kik őskori származásukat egészen tagadják.³⁾

Az egyik faj — a bencseki — azon csákány, melynek két egyenlő hosszú karja van, keresztbe tett élekkel. Sem a kő-, sem a bronzeszközök közt nem akadunk analógiájára. Túlnyomóan keleti Európában találtatott. Pulszky Ferencz szép csoportozatot mutat be Magyarországból.⁴⁾ Téglás Erdélyből ismertet ilyeneket⁵⁾, és Kanitz konstatalta azokat Szerbiában.⁶⁾ Területünk példányai (összesen 17 darab), melyek Német-Bencsekről, Deschánfalváról (4), Nagy-Gájról, Hidegkútról, Szent-Jánosról, Török-Kanizsáról, Lippáról (3 ?), Nagy-Szredistyéről (3) és Verseczről (2) származnak, leginkább a szegedi csákányhoz⁷⁾ hasonlítanak.

A másik csákányfaj, az úgynevezett „bányászesákány,” a réz eszközöknek egy igen különös faja, mely hosszú függőleges éllel és zömök rövid háttal bír. Eddig legsűrűbben Magyarországon és Erdélyben találtak ilyeneket,⁸⁾ még pedig az ország különböző részein, oly helyeken, melyek bányahelyektől távol esnek. Ezt a délvidéki, névleg csákovai, vingai és lippai példányokról

¹⁾ Tört. és rég. Ért., U. F., V. évf., 15. l.

²⁾ Milleker i. h., I, 28.

³⁾ M. Hoernes: Urgeschichte des Menschen, 336.

⁴⁾ Pulszky F.: A rézkor, 57. l.

⁵⁾ Arch. Ért., U. F., VIII, 121.

⁶⁾ F. Kanitz: Die praehist. Funde in Serbien bis 1889; S.-A. d. Anthrop. Gesellschaft in Wien, XXI, 3; V. tábla, 8. ábra.

⁷⁾ Pulszky F.: A rézkor, 30.

⁸⁾ 4 a m. nemz. múzeumban, 1 a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban, 1 a temesvári múzeumban, 1 br. Prónay Dezsónél és 1 elveszett.

is mondhatjuk. Hogy mire használhatták ezen nagy, nehéz bányászcákányokhoz hasonló eszközöket, nehéz elképzelni.¹⁾

Ezen két csákánynem célját illetőleg talányt képez. Származásukat illetőleg ugyanezt akarják állítani, mert előállításukhoz több technikai ismeret és kifejtettebb formai érzék igényeltetik. Hoernes azt gyanítja, hogy e csákányok a középkor elejéről származnak.²⁾ A kétélű csákányokat illetőleg azonban a deschánfalvai lelet meghozta nekünk a minden kétséget kizáró bizonyítékot, hogy ezen typus a történelemelőtti korban létezett.³⁾

Érdekes azon megjegyzés, melyet Pulszky Ferencz a „bányászcákány“ alakjához fűz. „A német régészek — mondja ő — a bronzfokosoknak egy nemét nevezték el parancsbotoknak, csakhogy ezek oly nagy számban fordulnak elő Magyarországon, hogy ezen elnevezés bronzfokosainkra nem alkalmazható, ha csak fel nem tesszük, hogy hazánkban már a bronzkorban is csaknem minden ember parancsolgatott, miután a m. nemz. múzeumban több mint 70 ily bronzfokos őriztetik, s ezen alak a vidéki gyűjteményekben is számos példányban képviseltetik. Ha az őskorban csakugyan léteztek parancsbotok, mint a felsőség jelvényei, ezen elnevezés talán könnyebben alkalmaztathatnék az ily nagy rézcsákányokra, mint az említett bronzfokosokra.“⁴⁾

III. A bronzkor.

A fémét még alig ismerték ősembereink s már tovább is mentek; vegyítették és feltalálták a bronzot, mely sokkal czélszerűbb a feldolgozásra, mint a kő vagy a tiszta vörösréz. A bronz sok helyt egészen kiszorítja a követ, és a tárgyakban új formai gazdagság észlelhető.

Ezen korból vidékünk már több lelettel dicsekedhetik. Így felmutathatunk nem kevesebb mint 6 fémleletet. Agyagból

¹⁾ Pulszky F.: A rézkor, 58.

²⁾ M. Hoernes: Urgeschichte d. Menschen, 336—338.

³⁾ Milleker, i. h., I, 32—34.

⁴⁾ Pulszky: A rézkor, 59.

készült dolog pedig két helyen fordult elő, és még más emlék is maradt fenn ezen korból. De nézzük a leleteket.

Dragsina. A temesvári út melletti „dragsinai csárdánál“ egy bronz kardpengetőtöredéket és agyagedényeket találtak, melyeket Dr. Despinits Péter az 1876. évi budapesti ősrégészeti kongresszus alkalmával rendezett kiállításon bemutatott.¹⁾

Kovácsi. Itt találtatott, közel a „római sáncz“-hoz, a földben 1884-ben egy nagy tömör bronz buzogányfő. Alakja csillagszerű. Magassága 0·05, szélessége 0·08 és kerülete 0·26 m. Gúlaalakú hegyeinek száma 12. A temesvári múzeumnak adta ezen szép darabot Gáspár István, kovácsii asztalos.²⁾

Temesvár. Innen két lelet ismeretes: 1 gyűjtelékes és 1 szórványos.

1876. márczius 15-én a „Vadász-erdő“-ben Sztaniszláv Simon főerdész házi kertjében rigolázás közben a munkások egy gyűjtelékes bronzleletre akadtak. Ezen leletből került a „délm. múzeum“-ba: 2 kardpengetőtöredék, 1 tokos lándzsacsúcs töredéke, 2 tokos vésőnek egy-egy darabja, 5 sarlótöredék (2 tuskés), 1 késpenge-töredék (0·08 m. hosszú és 0·02 m. széles; a tövén kis kerek lyukkal, a tő felett schraffirozott „farkas-fog“-dísz); 1 tömör karperecz, ép; 1 ugyanolyannak töredéke, 3 üres vonalékitett karperecznek töredéke, 1 fűrészelem 2 darabban, 5 sodronytöredék, 1 csüngődísz (?) töredéke, 1 másik csüngődísz vonaldíszes bronzpléhéből, mely csonka kúpot képez és 0·09 m. hosszú, 2 töredékben; 2 öntörög, összesen 26 darab.³⁾

1886-ban kapott ugyanazon intézet Reiber Henrik városi főmérnöktől egy rendkívüli nagyságú bronz karpereczet, mely a legszebb bekarczott vonaldíszszel van ékítve. Tömör. Testének átmetszete a közepén háromszöget mutat, melynek hegyei le vannak tompítva. Szélessége a közepén 0·04 m. Kerülete 0·19 m. Belső átmérői 0·062 és 0·055 m. Vékonyodó végei nyíltak.

¹⁾ Milleker, i. h., I, 111.

²⁾ U. o., I, 70.

³⁾ U. o., I, 111.

Találták a Gyárvárosban, a 3 király-uteza 464. sz. ház építése alkalmával.¹⁾

Török-Szákos. 1897. április havában hozott be Gedeon Imre Török-Szákosról a temesvári múzeumba 1 füles ürvésőt és 1 keskeny fületlen ürvésőt.²⁾

Az előbbi 0·11 m. hosszú. Szájszéle kidomborodik. A szájszélből az élnek két végébe egy-egy gyengén domború vonal fut. Szájátmérői 0·03—0·025 m. Csekélyen kihajló éle 0·044 m. hosszú; patinája kékeszöld, ép. Közönséges alak.

A másik véső 0·13 m. hosszú, miből 0·06 m. a négyszögű pengére és a többi a felső részre, a köpüre esik. Ez utóbbi kerek és 0·017 m. átmérőjű. Ezen utóbbi alak ritkábban szokott előfordulni.³⁾

Vadászerdő. 1898. tavasszal Mokry Ödön, főgymn. tanuló, ajándékozott a délm. múzeumnak 1 ott lelt bronz tűt és 1 agyagesészeckét.⁴⁾

A tű mintegy 0·1 m. hosszú, kerek huzal, mely az egyik vége felé vastagodik. Ezen végén apró vonalakból álló díszítő sáv vonul a szár köré. A patina le van súrolva.

A csésze félgömbalakú, díszítetlen és vörhenyes színű; igénytelen darab.

Saágh. Innen 1894-ben Waldberg Károly egy sír-urnát ajándékozott a délm. múzeumnak,⁵⁾ melynek nyaka hiányzik.

A csonka edény magassága 0·25 m., az épé 0·38 m. lehetett. Fenekének átmérője 0·09, hasáé 0·30 és nyakáé 0·13 m. A hason 4 kis széles szalagfül és ugyanannyi apró csücsök váltakozva szimetrikailag van elhelyezve, a has felső felén zsinigdísz és a nyak alatt több apró csücsök szimetrikus elhelyezésben.⁶⁾

Mosnicza. A temesvári múzeumban van Javorszky Albert ajándékából egy talpcsöves agyagedénynek átlukasztott hengeralakú lába, mely 0·14 m. magas. Töleséralakúlag kiszélesedő,

¹⁾ U. o., I, 111. és 112.

²⁾ V. ö. Tört. és rég. Ért., U. F., XIII, 113.

³⁾ Milleker i. h., I, 101. és 102.

⁴⁾ V. ö. Tört. és rég. Ért., U. F., XIV, 71.

⁵⁾ U. o., U. F., X, 111.

⁶⁾ Milleker i. h., I, 99.

felső részének egyik oldala le van törve. Az oldalán 6 lyuk van s a törésnél is látható 2 lyuk félkerülete. Találtatott 1886- vagy 1887-ben 1 m.-nyi mélységben.¹⁾

Ezen kor emberének temesvárvidéki lakhelyeiről szintén csak keveset mondhatunk. A Vadászerdő község határában előfordult lelet telepmaradványokkal került elő, de ezek oly csekélyek, hogy a lakásokról képet nem nyerhetünk. Azonban ismervén azon körülményt, hogy ezen korban a telepek gyakran földsánczokkal voltak körülvéve, és ilyenek vidékünkön is tényleg konstatáltattak, nézzük ezeket.

Temesvártól délre több földvár van, melyekről bizonyos, hogy a történelem előtti korból származnak. Így Berény határában, a Pogányist partján, van egy földvár, mely körül 1880 elején Gedeon Imre a délm. múzeumnak küldött 6 darab durva, korong nélkül készített edénytöredéket talált.²⁾ Egy másik földvár nyomai Gyírok határában, a falu mellett az erdőben, láthatók.³⁾ Egy harmadik földvár maradványa Obád helység közelében van,⁴⁾ és végre van Török-Szákos vidékén több földvár és telep.⁵⁾

A leghatalmasabb és legérdekesebb földvár azonban Temesvártól északra terül el, ez a szentandrászi földvár. Ez Pontelly István szerint, ki azt átkutatta, kettős védelmi rendszeren épült földvár. Ezen hatalmas védmű három testes és magas körsáncz és ugyanannyi széles és kerek árokból alkotott, nagyobb erődből, azután egy attól másfélszáz méternyire eső és annál valamivel keskenyebb körkörös sáncz- és árokból álló kisebb erősségből van konstruálva, úgy, hogy mindakét várrészt két oldalról egy-egy 140 méternél hosszabb árkos sánczkar kapcsolja össze, a vármű egész kiterjedésében mintegy száz holdnyi területet foglalván el.⁶⁾

Lehetséges, hogy az egyiket vagy a másikat ezen föld-

¹⁾ V. ö. Tört. és rég. Ért., U. F., III, 38.

²⁾ Milleker i. h., I, 21.

³⁾ U. o., I, 46.

⁴⁾ U. o., I, 80.

⁵⁾ U. o., I, 101.

⁶⁾ Tört. és rég. Ért., X, 189., és U. F., I, 160.

erődök közül a tűzetes kutatás más korszakba helyezi, de a legtöbbje mégis csak ezen korból származónak fog bebizonyulni. Ezen földvárak sánczai mögé húzódtak az emberek barmaikkal nyugtalan és háborús időkben, és itt voltak kúnyhós telepeik is.

A temetkezés ezen korban kétféleképen történt: vagy elhantolták a hullát, vagy elégették, a maradványokat öblös urnákban helyezvén el. Ilyen a saághi urna, mely analógiáját a tolvádiai, verseczi és vattinai hamvvedrekben találja. A hullaégetés maradványaihoz tartozik a mosniczai talpcsöves edény is, mely, mint Vattinán konstatálhattam, az elégetésnél szerepelt.

A fémléletekről is lehet egyet-mást elmondani. A Vadász-erdő határában lelt egyszerű tű typusa, mely még Palánkon és Vattinán fordult elő, a bronzkor elejéről való. A temesvári gyűjtélékes lelet pedig a bronzkor végéről származik, midőn már a bronz mellett a vas is szerepel. A magyarországi bronzkor ezen végszakaszával párhuzamosan az alpesi vidéken az úgynevezett hallstatti kor uralkodik. Ezen kor ékszereinél bizonyos takarékoság tűnik szemünkbe a bronz felhasználásában, ha összehasonlítjuk a sokszor vékony lemezből készített lapos vagy üres dolgokat, melyek a hallstatti korból erednek, a bronzkornak tömörebb és nehezebb tárgyaival.

A temesvári gyűjtélékes lelet még más szempontból is érdekes, a mennyiben tanúságot tesz arról, hogy a temesvári vidék bronzkori embere saját bronziparával bírt, azaz hogy bronzdolgait maga készítette. Ezen lelet ugyanis egy öntőműhely maradványa, mit a bronzrögök — a nyers anyag — és a beolvasztásra összegyűjtött töredékek bizonyítanak.

Olyan súlyos, tömör karperecz, minő a Gyárvárosban találtatott, a Délvidéken még Ulmán is fordult elő. Ennek a súlya 25 dkgr. volt.¹⁾ Alig tíz éve, hogy egy ilyen, gazdag ékítéssel bíró karék a budapesti m. nemz. múzeumba Tatóról került.²⁾

A török-szákosi keskeny tokos véső ritkábban fordul elő.

¹⁾ Milleker i. h., I, 118.

²⁾ Arch. Ért., U. F., XII, 376.

Hampel József Magyarországból csak 6-ot mutat be.¹⁾ Déli vidékünkön Török-Becsén, a borjasi pusztán talált öntőműhely-maradványok közt volt egy példány, mely azonban valamivel vastagabb.²⁾

IV. A vaskor. A római korszak.

A IV. században Kr. e. a kelták fellépésével Szerbiában a vas használata túlsúlyra vergődik és kezdődik nálunk a La-Tène-korszak, melynek elejéről tudjuk, hogy a dákok népe vidékünket is ellepte. A II. században Kr. e. a görög Ptolomaeus elbeszélése szerint a Duna-Tisza-Maros-közben az albokok, potulok és saldok törzse tartózkodott.³⁾ Miután bizonyosnak látszik, hogy az albokok a Duna mentén birtak telephelyekkel és az említett másik két törzs ezektől északra lakott, nem látszik valószínűtlennek, hogy ezen két utóbbi törzs területének közös határa Temesvár vidékén vonult el.⁴⁾

A Ptolomaeus tudósításaiban előforduló dák eredetű városok közül 3 a Bánságban volt, u. m.: Arcidava (Varadia), Ziridava (Bulcs?) és Zurobara, mely utóbbit sok tudós Temesvár helyére helyezi⁵⁾ — még pedig az auctorok egész sora Severinitől kezdve Goossig.⁶⁾ De ezen telepet sem igazolják a régiségleletek.

Vidéink már korán érintkezésbe lépett a déli országokkal. Ezt tanúsítja a Szent-Andráson előfordult éremlelet is. Itt ugyanis 1840-ben egy éremkincset leltek, mely 75 római családi ezüst denárból állott.⁷⁾ Ugyanazon korba esik egy másik, még pedig temesvári éremlelet is. Ugyanis 1899. okt. 12-én a Gyárkölvárosban Ermlinger Károly a Nyár-utczában lévő házának kertjében szilvafát vevén ki, a gyökerek eltávolítása közben a földben egy antik ólomtányérban 32 darab római

¹⁾ Bronzkor, I. kt., IX. tábla, 1—6. sz.

²⁾ Milleker i. h., I, 19. l., 5. ábra.

³⁾ Ptolomaeus, III, 8, 5.

⁴⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország leletképe.

⁵⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország az őskorban, 78.

⁶⁾ Arch. Közl., X. kt., 3. füzet, 40—44.

⁷⁾ Milleker: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 14.

aranyérmet letek, melyek Augustus császár idejéből valók voltak.¹⁾

A rómaiak Moesiát meghódítván, a dákok szomszédjai lettek és ezekkel csakhamar háborúba keveredtek. Ezen harezok idejében, névleg Augustus császár korában, épültek — a mint ezt néhai nagynevű hazai tudósunk, Torma Károly, véli — a római sánczok.²⁾ Ezek északról délnek tartó két párhuzamos vonalban szelik át Temes vármegyét, illetve Temesvár vidékét, a támadó oldallal és árokkal kelet felé; azt mutatván, hogy építőik a hegyes vidék ellen védelmezték magukat. A keleti sánczvonala, mely a Marosnál Lippánál kezdődik, vidékünkön Bencsek és Janova mellett Remetéig, hol a Begát éri el, ezen túl Mosnicza és Bukovecz között déli irányban halad és Medves s Dragsina határainál a Temest érinti, honnan ugyanazon irányt megtartva, Török-Szákos felé vonul. A második sáncz, mely a Marosnál Szépfalu és Hidegkút között kezdődik, Csernegyháza alatt a Beregszót átmetszi s a Vadászerdőt keresztülfutva, Temesvárt érinti, hol a Mehala és Józsefváros mellett halad el Szabadfalva felé és a saághi erdő előtt a Temeshez ér; azon túl Liget, Zsebely és Folya mellett vonul el.³⁾ Nemcsak az idő foga, de kivált az újkor földművelése nagy pusztítást vitt véghez ezen érdekes és hatalmas védműben. A sáncztest tiszta földhányás s építkezésnek sehol sincs nyoma. Hiszen tudjuk, hogy boldogult Pontelly István éveken keresztül átkutatta a Temesvártól északra eső sánczrészleteket és nem volt képes egyetlen egy tégladarabot sem szerezni a sánczok testéből.

Trajanus császár két hadjáratban (101—102 és 104—105 Kr. u.) a dákokat legyőzván, vidékünk a római sasok szárnyai alá került. Az új hódítók csakhamar saját műveltségüket terjesztették el és a tartományt jól épített utak segélyével a birodalom szívével, Rómával hozták összeköttetésbe. Dél-Magyarországon a Karánsebesnél elterült Tibiscum municipium volt az áthálózat góczpontja. Ide vezetett a Lederatáról jövő vonal és a Tiernából

¹⁾ „Neue Temesvárer Zeitung,” 1899. okt. 13., 235. sz.

²⁾ Milleker: Délmagyarország a rómaiak alatt, 23.

³⁾ Milleker i. h., II, 96—97.

jövő útirány; és innen vezetett tovább az út Erdélybe, a tartomány fővárosába, Sarmizegethuzába. A régi peutingeri táblán, melyen ezen utak fel vannak tüntetve, a rajzoló a lederata-tibiscumi útvonalat külön jelölván, sok tudós arra a feltevésre jött, hogy a római korban két Tibiscum létezett és hogy a második Temesvár helyén terült volna el. Ezt Ortway is elfogadta,¹⁾ de az autopsia megecázolta ezen állítást.

Ha Temesvár helyén azon időben csakugyan telep létezett, a mit ma csak a földrajzi és stragegiai viszonyok igazolhatnak, akkor az az újaradi, karánsebesi (tibiscumi) és fényi (bacaucisi) római telepekkel állhatott összeköttetésben.²⁾ Mert régiséglelet ezen korból nagyon kevés van, mely itt találtatott. 1854-ben a löporrobbanás alkalmával³⁾ és 1874-ben a Józsefvárosból és Mehalából kaptunk érmekeket,⁴⁾ a melyek a rómaiak uralkodásának idejéből és a következő két évszázadból származnak. De szórványosan fellépő érmeke semmit sem bizonyítanak a mi vidékünkön. Ugyszintén egy nemesfém-lelet sem, mely itt előfordult. Ez egy római kori arany boglár filigrán díszítéssel, mely 1883-ban Temesvárról a m. nemz. múzeumba került. Áll egy kis medaillonból, körülötte 8 kis gömb van (felváltva síma és domborműves rózsát mutató), a melyek csillagalakúlag vannak filigránba foglalva. Súly: 1·35 gr.⁵⁾

A környéken Gyertyámos, Csernegyháza. Német, Török-Szákos, Csákova és Saágh szolgáltatnak leleteket ezen korból. Valamennyi sírból való és pedig a gyertyámosi urna-sír maradványa, a többi tárgy pedig mind esontváz-sírokból került elő.

Gyertyámoson Röser Mihály téglavető-telkén 1868-ban urnát leltek, melynek magassága 0·48 m., szájának és alapjának átmérője 0·34 m. Szájszéle vízszintes és 0·025 m. széles. Kihasasodása magasan van elhelyezve; kerülete 1·02 m. Koron-

¹⁾ Arch. Közl., X. k., 3. füzet. „Tibiscum helyekvése.“

²⁾ Milleker: Dél-Magyarország lelettérképe.

³⁾ Milleker i. h., II, 67.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o., II, 67.

gon készült, színe fakó. Alakja szép, díszítése nincsen. Ép. Halaváts Gyula ajándékából a délm. múzeumban őriztetik.¹⁾

Csernegyháza határában, a temesvár-lippai vasút itt-helyi indóházának építésénél, csontváz-sírokra akadtak, melyeknek mellékleteiből 8 darab ezüst karperecz-töredéket és 72 kő-, üveg- és agyagtárgyat 1899-ben a m. nemz. múzeum vétel útján szerzett meg.²⁾

Németen a hetvenes években téglaverés közben egy emberi csontvázat leltek egy bronz karperecczel és egy kis cserépedénnyel, mely utóbbit 1889-ben Halaváts Gyula a délmagyarországi múzeumnak adta át.³⁾

Török-Szákosról pedig 1897. április havában Gedeon Imre 4 gyöngyöt hozott a temesvári múzeumba; köztük volt egy achatból, egy mozaikdíszszel és két vörös színű.⁴⁾

Csáková határában néhány évvel ezelőtt a községtől kbl. 2 km.-nyire a giládi út mellett fekvő m. k. földmívesi iskolának egy gazdasági melléképülete alapjának ásatása közben Juhász Vilmos, intézeti igazgató, elbeszélése szerint emberi csontvázakat és mellettök gyöngyöket és kékes-szürke bögréket találtak.

A legtöbb régiségtárgy azonban Saághról az utolsó időben lett ismeretes. 1899. májusban hozott be a délmagy. múzeumba Miller Mátyás, saághi lakos, egy sírleletet, melyet téglaverés közben talált körülbelül egy méternyi mélységben.⁵⁾ A leletben volt tárgyak a következők:

1. Római-kori bronzfibula, melynek hossza 0·065 m. Iv-alakú testét 0·006 m. széles és 0·002 m. vastag lemez képezi; lába a tűtartóval 0·025 m. hosszú. Iv és láb egy tagban van öntve és teljesen díszítetlen. Az ív felső végén kerek lyuk van a rugó megerősítésére. Rugó és tű azonban hiányoznak. Patináját

¹⁾ Milleker i. h., 33.

²⁾ Arch. Ért., U. F., XIX, 430.

³⁾ Milleker i. h., II, 50.

⁴⁾ U. o., 62.

⁵⁾ Patzner István, társ. titkár, szíves tudósítása. V. ö. Tört. és Rég. Ért., U. F., XV. k., 199. l.

lesúrolták. Hasonló csonka példány van a délm. múzeumban Gerebenczről is.¹⁾ Ugylátszik római szerszám-fibula maradványa.

2. Bronz karperecz, ép, patinája lesúrolva, és a felület megtámadva a földi savaktól. Teste lemez, mely a közepén 0·005 m. széles, a nyílt végek felé pedig kiszélesedik és félkörökben végződik. Belső átmérői 0 058—0 067 m.

3. Hasonló alakú és állapotú bronz karperecz 3 töredékben. Az egyik vége valamivel jobb állapotban lévén, ezen látható, hogy kis, bevert (?) félkörökből alkotott szegélyvonal ékítette.

4. Ezüst karperecz kerek sodronyból 7 töredékben. A sodrony közel 0·002 m. vastag. Két töredéken más vékonyabb huzal van többször körülesavarva; egy kisebb töredéknek huzala vékonyabb és alakjából következtetve kampót képezett, vagy huroknak maradványa. Ezen sodronyból készült karpereczek nem ritkák. De érdekes példányunknál az, hogy csüngőkkel volt díszes, melyek a sodronyra voltak felfűzve. Az egyik balta-alakú és 0·02 m. hosszú, a másik kétélű baltához hasonló és 0·03 m. hosszú. Ilyen csüngődíszek, melyeket a németek „Klapperbleche“-nek neveznek, előfordulnak a rékási ezüst lánczon is.²⁾

5. Hat, megközelítőleg hengeralakú, 0·010—0·013 méter hosszú és 0·006 m. átmérőjű borostyángyöngy.

6. Huszonhárom kis, részben golyó-, részben rövid hengeralakú gyöngy. Ezek közül üvegből: 1 fehéres, 1 kékes és 5 zöld szem; pasztából: 9 sárga és 7 vörös szem.

7. Huszonhárom emberi fog.

Szeptemberben újra hozott be Miller tárgyakat, melyeket ugyancsak Saághon, de több helyen, szintén téglaverés alkalmával, talált.³⁾ Ezek a következők:

1. Ezüst fibula. Hossza 0·075 m. Lemezszerű 0·007 m. széles és 0·003 m. vastag teste félköralakú és a két végén harántos domború díszszel bir, és a 0·022 m. hosszú lábbal együtt egy tagban van öntve. Az ív felső végén, mely gömbbel

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, II. köt., 33. l.

²⁾ U. o., II., 60. és 61. l.

³⁾ Patzner úr szíves közlése.

van ékítve, lyuk van, melyen keresztül egy 0·022 m. hosszú vas pálczika van húzva, melynek két végén szintén egy-egy ezüst gömb van; az egyik elveszett. A tű tekereses rugón jár, mely tekeres az említett vas tengelyre van alkalmazva. Római tartományi fibula-typus, mely a számszerű-fibula-typusból fejlődött.

2. Ezüst fibula, sodronyból való. Hossza 0·032 m. Lába alá van hajtva, és a tűtartót képezvén, megvékonyodva többször a test alsó felére csavarodik. Tüje a tekereses rugónak felével letörött, de megvan.

Hasonló fibula, de bronzból, van a szeged-öthalmi leletben.¹⁾ Ezüsből pedig egy II. századbéli sírhalomból Vizesdián került elő.²⁾ A római korban a La Tène-fibula úgynevezett aláhajtott lábú fibulává alakult át. Ilyen a fenti példány. Ennél a kelta fibulának szabálytalanul hajlított vonalai geometrikus alakot öltenek, a kengyel szabatos félkörívvé válik, a láb egyenes pálczika formában ragaszkodik hozzá s a végén visszahajolva, alakítja a hosszú sarút, párhuzamosan a lábbal, melyet ott, a hol a kengyelhez fűződik s ott, a hol a feje elhajlik, néha gazdag karikadíszszel szereltek föl.³⁾ Ezen u. n. késői La Tène-ízlésű fibula-alak Murgán (Tolna vármegyében) is előfordult népvándorláskori leletben.⁴⁾

3. Ezüst sodronyból készült karperecz. A huzal vastagsága a közepén 0·003 m. A sodrony a végek felé vékonyodik. Az egyik végén a huzal hurkot képez, azután visszafelé a karperecz teste fölött karikát, és végre többszörösen a karperecz testére rácsavarodik. A másik végén kampó volt, de az hiányzik. Ezen huzal-karpereczek gyakoriak. Az első leletben leírt is ilyen alakú lehetett. Verseczen kettő őriztetik, melyek azon a vidéken találtattak.⁵⁾

4. Hat darab négyszögű, lapos hasábot képező vörös üveg-

¹⁾ Arch. Értesítő, XIV. köt., 329. l. és u. o. LII. tábla, 7. ábra.

²⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország régiségletei, II, 189.

³⁾ Pulszky F.: Magyarország archaeológiája, I. köt., 235., 237. l. és 84. ábra.

⁴⁾ Hampel J.: A régibb középkor, II. köt., 309. l. és CCI. tábla, 5. a. b. ábra.

⁵⁾ Milleker: Dél-Magyarország régiségletei, II. köt., 81. és 82. l.

gyöngy, melyeknek hegyeik le vannak tompítva. Az ismeretes almandin-gyöngyök utánzatai.

5. Egy 0·08 m. magas, igen durva, szabad kézzel alakított agyagedénynek fele. A kihasasodás magasan van elhelyezve. Fenekének átmérője 0·055 m., szájátmérője 0·06 m.

6. Egy 0·10 m. magas, öblös, fül nélküli, korongon készült agyagedény, melynek fenék-átmérője 0·065 m., has-átmérője 0·09 és száj-átmérője 0·065 m. Színe kékes-szürke. Szájszéléből egy darab ki van törve.

7. Egy agyaggyöngy, két az alappal egymásra helyezett csonka kúpból alkotva. Magassága 0·030 és átmérője 0·035 m. Ságára van égetve.

A mint az első pillanatra látszik, valamennyi tárgy sír-melléklet és az első lelettel egykorú. A saághi sírok a III. századból Kr. u. valók és, a mint azt a két ezüst fibula és két ezüst karperecz igazolják, meglehetősen gazdagok lehettek.

A legérdekesebb lelet azonban területünk keleti szélén fordult elő, még pedig ~~Temes-Rékáson~~, hol egy szép ezüst láncz találtatott, mely ritkítja párját.

Itt 1878. jun. 15-én a községen átfutó és a szomszédos magaslatokról lefolyó víz levezetésére szolgáló árokban, ennek az országúttól balra eső egyik utczában lévő részében, mely a község északi részében van, a nevezett árok tisztítása közben mintegy 3 m.-nyi mélységben a fekete agyagban közel 100 db. római ezüst érmet, melyek a római uralom 218—251. éveig, Elegabalustól Deciusig, terjedő időszakból származnak, és egy érdekes, ezüst sodronyból készült lánczot találtak.¹⁾

Ez utóbbi 0·8 m. hosszú és áll 39 egymásba fűzött kisebb-nagyobb karikából, melyeknek két végső példánya a legnagyobb karikán csüng. Ezen nagyobb karikán csüng azonkívül négy más, eredeti alakjából kiforgatott sodronykarika. Három kisebb karikáról pedig egy-egy lemezke lóg le, de a háromból csak egy ép, a többi csonka; a csüngőlemez idoma hajlított, oldala háromszög idomával bir s szélén, valamint a közepén zigzeges vonal díszíti.

¹⁾ Tört. és Rég. Ért., VII, 10, 11, 43.

A karikák a római korból hazánkban sűrűn fenmaradt karika-typust képviselik, melynél jellemző, hogy a végek tekercs-szerűen vannak egymásra illesztve. A karikákon lévő csüngők szintén ismereteseek.¹⁾ Láttuk azokat a saághi sírleletek közt is.

A hasonszerkezetű ezüst karpereczeket már a saághi leleteknél tárgyaltuk. Itt megemlítem még, hogy hasonló sodrony-ékszerek, fülbevalók, aranyból, Versecz vidékén találtattak.²⁾

V. A népvándorlási kor.

Már 238 óta kezdték a góthok Dáciát szorongatni és a gyenge Gallienus (253—260) alatt beteljesült a tartomány sorsa. A temesrékási lelet érmei a 251-ik évvel végződván, ezen kincs alighanem az akkori háborús időben az akkor dühöngött viharok miatt ásatott el. 380-ig a góthok tartották megszállva Dáciát, azután 455-ig a hunok, ezek után pedig 568-ig a germán gepidák birták. 568-ban az avarok foglalják el vidékünket, a kik után, 802 után, a bolgárok e vidék urai.

Az ezen időkből származó délvidéki leleteket három csoportba lehet sorolni: az első germán ízlésű, a második szkitha-szarmata jellegű és a harmadik csoport különböző jellegű tárgyakat foglal magában, melyek zsákmányból erednek. Temesvár vidéke csak az első csoportból mutathat fel egy leletet, ez Jezvinen fordult elő.

Itt 1876. június 12-én talált Kotyetz Jefta, rékási lakos, a temesvár-orsovai vasút építtetése alkalmával, a falutól 1000 lépésnyire, 2 m.-nyi mélységben egy emberi csontvázat, mely fejjel észak felé feküdt. A csontváznál volt bronztárgyak a találók vandalismusának estek áldozatul. Két arany fülbevaló és néhány bronztöredék a leletből Ormós Zsigmond gyűjteményébe kerültek, honnan 1889-ben a temesvári múzeumba mentek át.³⁾

Ott látván a tárgyakat, leírásuk a következő: 2 egymáshoz hasonló arany fülbevaló, melyek sodronykarikából állanak, mely

¹⁾ Arch. Ért., U. F., XII, 191.

²⁾ Milleker i. h., II, 82.

³⁾ Milleker i. h., II, 123.

tompahegyű lemezes rekeszen megy keresztül. A keretekből az analógiák tanúsítása szerint volt gránátok vagy alamandin-lapok hiányoznak. Továbbá 3 darab bronz huzaltöredék, melyek karperecz-maradványok lehetnek.

A jezvini fülbevalókhoz hasonló függők a híres bakodi és a Délvidéken előfordult perjámosi leletekben voltak; ez utóbbiak díszesebbek a jezvinieknél.

A „rekeszes ötvösmunka,“ melyhez a jezvini ékszerek tartoznak, az aranyba vagy aranyozott ezüstbe foglalt almandinek, a díszítésnek oly módja, mely Francia-, Német-, Olasz- és Magyarországon egyformán divott s a népvándorlás első felét jellemzi.

Az utolsó lelet, melyet még fel lehet említeni, éremlelet. 1874-ben Szakálházán egy Theodosius-féle aranyat leltek, mely Ormós gyűjteményével¹⁾ a temesvári múzeumba került.

895 körül Zuárd és Kadocsa, magyar vezérek, az ezen vidéken uralkodó Glád, bolgár fejedelmet legyőzván, új korszak kezdődik vidékünk multjában.

¹⁾ Milleker i. h., II, 178.

A Duna-Tisza-Maros-köz La Tène-kori emlékei.

Irta: MILLEKER BÓDOG.

La Tène-korszaknak a tudósok az ifjabb vaskort szokták nevezni egy, Schwab és Desor által 1858-ban a neuenburgi tónak egy sekély pontján, Marin faluhoz közel, felfedezett La Tène nevű állomás után, a hol számos vastárgy fordult elő,¹⁾ melyeknek külön kifejezett styljük van.²⁾

A vas általános használatának, illetve a La Tène-ízlésnek elterjedése vidékünkön a keltáknak szomszédságunkban való megletelepülésével hozható összeköttetésbe. Ez pedig a IV. században történt Krisztus előtt.

A nyugatról keletre húzódó keltáknak két törzse, a tauriscok és a scordiscok, jutottak el mihozzánk. A tauriscok egészen a Száva torkolatáig nyomultak, hol Taurunum (Zimony) városát alapították. Belgrád eredete is a keltákig vihető fel, kiknek itt Singidunum nevű városuk volt. Továbbá, történetileg be van bizonyítva, hogy a görögök által Isternek nevezett Duna a keltáktól kapta a Danubius nevet. A scordiscok még keletiekre vonultak, s talán 350—336-ig a Moraváig foglalták el a területet és az itt lakott népet, a thrák triballok törzsét, keletiekre nyomták.

A scordiscok a Duna jobb partján, ép úgy, mint a többi kelta törzsek, kalandos hadjáratokban forgácsolták szét erejüket; de önállóságukat még sokáig megőrizték.

114-ben Görögországba törvén, mely akkor már római uralom alatt állott, azt pusztították. Erre C. Portius Cato seregével a scordiscokat saját földjükre, Szerbiába, követte, de vereséget szenvedett, mire azután 110-ben M. Drusus, valamint

¹⁾ Desor: Die Pfahlbauten des Neuenburger Sees. 1866.

²⁾ Undset: Eisen, 21—25.

M. Minucius a scordiscok hatalmát megtörték. Ennek következtében a scordiscok birodalma dél felé felbomlott, a Duna mellett azonban még egy ideig megmaradt, mígnem itt is sikerült a rómaiaknak őket megtörni. Sirmiumot (Mitroviczát) és az egész Száva-vonalat 34-ben Kr. e. Octavianus szállotta meg. Evvel a szomszéd kelta törzsek függetlensége elveszett — de maga a nép nem volt megsemmisítve.

A scordiscok, kik a Duna túlsó partján majdnem másfél századig megtartották függetlenségüket, nemcsak kereskedelmi összeköttetésben állottak az innenső oldal lakosaival, a dákokkal, hanem azon körülmény, hogy a IV. században dák rabszolgák épen a kelták által jutottak Görögországba, azt mutatja, hogy a kelták közvetlenül idejövetelük után a Duna balpartjára, tehát épen a mi vidékünkre is, átesaptak hadjárataikkal és hogy azt időnkint megszállva is tarthatták.

A La Tène-ízlés vidékünkön tehát nem lassan és békés úton, hanem egyszerre és erőszakosan terjedt el. Ezt igazolja a gyűjtelékes bronzleletek sűrű előfordulása is, melyekben sok hallstattkori tárgy is van. Ilyenek minálunk e. k. a 2 törökbecse-borjasi,¹⁾ a tamásfalvi²⁾ és a karánsebesvidéki³⁾ kincs, illetve öntőműhely-maradvány. Dr. Hampel azt mondja, hogy a hazánkban lelt tömördek bronzkincset leginkább az országot megrohanó fegyveres invasiótól való félelemből rejtette el az ország lakossága. Ezen bronzkincsek elásatását a mi tájainkon a kelták megjelenése okozhatta, és az új hódítók nagyobb ereje és magasabb műveltsége okozta a bronz-műveltség hamaros megszűnését tájainkon. E rögtönös kimúlásra legerősebb tanúságul idézhetjük azt a szembetűnő tényt, hogy a magyarországi bronz-regió sajátyszerű típusaiból egy sem ment át a keltákkal fellépő La Tène-ízlésbe.⁴⁾

A La Tène-kor jellemző vonása a vasnak általánosabb használata. A bronz a vas által szorítottatott ki. A fegyverek és

¹⁾ Az egyik a temesvári, a másik a szegedi múzeumban.

²⁾ A budapesti Magy. Nemz. Múzeumban.

³⁾ A verseezi múzeumban.

⁴⁾ Hampel: A bronzkor, III, 252–253.

szerszámok anyaga a vas lett; csak az ékszerek nagy része készült még bronzból. Használatba jött az ezüst, az üveg és a zománcz is. A díszítésben a spirális- és kör-motivum helyébe a stilizált növénymotivum lép.¹⁾

Hogy a Duna-Tisza-Maros-közben eddig aránylag kevés La Tène-kori leletet ismerünk, annak az oka abban van, hogy eddig a vas régiségekre nálunk kellő figyelmet nem fordítottak.

Az első délvidéki La Tène-ízlésű tárgyat 1886-ban Dr. Kuzsinszky Bálint ismertette; ez a temesvári múzeumban lévő orsovai vaskard.²⁾ 1894-ben csak 2 leletet ismertünk.³⁾ Így történt aztán, hogy a legújabb időkig a Mitroviczán előfordult leletet sokan a legkeletiebb La Tène-ízlésű leletnek tekintették,⁴⁾ s egyáltalán a La Tène-ízlésű leletek határául a Dunát fogadták el, daczára annak, hogy Erdélyből néhány tárgy (fibula) már régóta ismeretes.⁵⁾

1894 óta a leletek gyorsan felszaporodtak, s most már 15 lelethelyet 21 lelettel tudunk felmutatni a Duna-Tisza-Maros-közből. Ezek a következők: Torontálban: Bocsár, Glogon, Páncsova, Sándoregyház és Kis-Zombor. Temesben: Dubovác, Gerebencz, Kubin, Palánk (2 lelet), Versecz (4 lelet) és Nagy-Szredistye. Krassó-Szörényben: Drenkova (2 lelet), Alsó-Lyupkova, Ó-Moldova és Orsova (2 lelet).

Ha a délvidéki La Tène-kori régiségek lelethelyeinek fekvését tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb a Duna mentére esik, vagy annak közelébe helyezendő. A Duna mentén van Páncsova. Sándoregyház, Temes-Kubin, Dubovác, Palánk, Ó-Moldova, Alsó-Lyupkova, Drenkova és Orsova. A Dunától pedig nem távol van: Glogon, Gerebencz, Versecz és Nagy-Szredistye. Csak Bocsár és Kis-Zombor terül el északibb vidéken. Az utóbbi a Maros mellett feküdvén, a legészakibb pont. Ha

¹⁾ Undset: Eisen, 23—24.

²⁾ Arch. Ért., U. F., VI, 378.

³⁾ Milleker: Dél-Magyarország az őskorban.

⁴⁾ Pulszky: Keltenherrschaft in Ungarn; Lit. Berichte, III, 225—268; Undset: Eisen, 25; Hoernes: Urgesch. d. Menschen, 315, 318, 645; Weinzierl: Langugest, 13.

⁵⁾ Gooss: Skizzen z. vorröm. Kulturgesch. d. mittleren Donauländer, VII. tábla, 3. és 6. ábra.

nem tudnók, hogy La Tène-ízlésű dolgok északabbra eső tájékokon, névleg Magyarország északkeleti részében is előfordultak, azt lehetne ezen véletlen alapján állítani, hogy a kulturhatás a Duna közelében jobban érezhető és onnan terjedt észak felé.

De nézzük először az egyes leleteket, és azután összegezzük az adatokat, az eddig felmerült emlékeket osztályozván:

Páncsova. 1898-ban a Temescsatornában, a halcsarnok közelében lévő részének ásatása alkalmával, egyebek közt egy vas kést is leltek, melynek felfelé álló hegygyel bíró pengéje és csavart tömör nyele van. A nyél vége háromszögű lappá alakul át. A kés maga a második késfajhoz, a hosszabbikhoz tartozik. Jelenleg az ottani mérnöki hivatalban őrzik.

Sándoregyház. 1895-ben a „Homoliczi magaslat“-on töltéshez földet termelvén, telepmaradványokat bolygattak fel, melyekből Szmik Antalnál Páncsován egész kollekciót láthattam. A dolgok, úgy látszik, a La Tène-korszak elejéről valók, vegyítve bronzkori és római korszaki tárgyakkal. A leletkörülményeket nem figyelték meg tüzetesen. A La Tène-kori dolgok a következők:

Bronzfibula sodronyból, 0.026 m. hosszú. A tű a rugóval letörött, de megvan. A láb folytatása gömbös és visszahajlik a fibula derekáig. Korai La Tène-korszaki alak.

Középvastagságú, díszítettlen kerek sodronyból készült kisebb karperecz.

Elgöorbített középvastagságú huzaldarab (tűtöredék).

Ugyanolyan sodronytöredék, mely karperecz maradványa. Egyik vége előtt a huzal gömböt képez. Ez is határozottan La Tène-ízlésű.¹⁾

Temes-Kubin. 1893-ban Hübsch János földjén egy esontváz-sírt bontottak fel. A sírban volt egy, a rozsdától erősen megtámadott, egyenes pengéjű vas kard; mészszerű anyagú és színes üveggyöngyök; két bronz karperecz; két bronz lánczocska; és végre egy határozatlan rendeltetésű zománcozott, áttört művű korong nyéllel.²⁾

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország régiségletei, I, 100 és 101.

²⁾ U. o., I, 74.

Dubovác. A „Magaricza“-dűlő déli részében lévő domborulaton 1896-ban csontváz-sírok fedeztettek föl, melyeket a Duna árja feltúrt. A lelettárgyak közt volt: 4 bronz La Tène-fibula; 2 tömör huzalú bronz karperecz, az egyik csavart testű, a végeken gömbökkel, a másik síma testű és üveggyöngyökkel.¹⁾

Palánk. 1891-ben került a fehértemplomi múzeumba egy 0·075 m. hosszú, ép, korai La Tène-alakú bronz fibula.²⁾

Fehértemplomon őriztetik Palánkról egy másik sodronyos La Tène-alakú bronz fibulának fejfelőli töredéke is.³⁾

A Duna partján, a helységtől délkeletre, 1900. áprilisban 3 vaskést és 2 kisebb edényt letek, melyek Böhm Károly tulajdonába mentek át. A lelettárgyak valószínűleg csontváz-sírok mellékletei.

Az első kés rövid nyéllel és nagyobb pengével birt. Felgörbített hegye és a nyél vége letörött. A töredék hossza 0·20 m. A második kés ép és 0·23 m. hosszú, miből 0·10 m. a pengére esik. A nyél vége háromszögű lemezt alkot és a nyél köré kerek drót van egyszer körülesavarva. A harmadik példány kettős kés, mely 0·29 m. hosszú, miből 0·15 m. az egyik pengének, 0·06 m. a másik pengének és 0·08 m. a közepén levő nyélnek jut. A nyélen 2 pánt-karika van. Mind a háromnak a nyele csavart. Az egyik agyagedény ép, vörös, szabad kézzel van készítve, 0·12 m. magas, 0·11 m.-nyi száj-átmérővel és 0·08 m.-nyi fenék-átmérővel bir. Gyenge kihasasodása közvetlenül a rövid nyak alatt van. A másik töredékes edény 0·09 m. magas, korongon készült és feketés színű.⁴⁾

Ó-Moldova. 1892-ben kapta a fehértemplomi múzeum innen egy La Tène-korszaki bronz fibulának kengyel- és lábból álló töredékét, mely egyenetlen vastagságú, elül és hátul vékonyodó hengeralakú huzalból van alkotva.⁵⁾

Alsó-Lyupkova. A „Sztenka“ nevű szikla tetején talált

¹⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 38.

²⁾ U. o., 84

³⁾ U. o.

⁴⁾ Saját jegyzeteim.

⁵⁾ Milleker B.: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 79.

Böhm Károly egy bronz La Tène-fibulát, melynek tűje elveszett. Hossza 0·06 m. A tű többhajlatú rugón járt.¹⁾

Drenkova. 1894 utolsó negyedében a helység alatt a „Kozla“ sellőnél, a Duna medrében, a szabályozási munkálatok közben 2 vas lándzsát és 2 vas csákányt leltek, melyeket Neudeck Gyula a budapesti m. nemz. múzeumnak adott ajándékba.²⁾

1899-ben kapott ugyanonnan a verseczi múzeum egy 1895-ben lelt vas lándzsacsúcsot és egy vas halászhorgot. Az előbbi 0·25 m. hosszú és köpűs; egyenszárú háromszöget képező pengéjének két alsó sarka kampószerűen lehajlított. Az utóbbi 0·13 m. hosszú; sodronya 0·005 m. vastag.³⁾

Orsova. 1877-ben kapott a délm. múzeum Temesvárt Schwerer János útján Orsova vidékéről egy La Tène-idomú vaskardot.⁴⁾

1889-ben az „Allion“ hegyen egy 9 drbból álló gyűjtelékes La Tène-kori vasleletet hoztak napfényre, mely 1890-ben a fehértemplomi múzeumba került. A leletben volt két tokos véső, az egyik 0·152 m., a másik 0·087 m. hosszú. Egy 0·46 m. hosszú kasza. Két sarló, az egyik 0·31 m., a másik 0·12 m. hosszú. Két, egy karikába dugott, keskeny köpűs véső, az egyik 0·23 m., a másik 0·20 m. hosszú. Egy 0·093 m. hosszú, köpűs lándzsavég, és egy meghatározatlan rendeltetésű tárgy, 0·22 m. hosszú, mely talán nyél lehetett.⁵⁾

Glogon. 1881-ben pinczeásáskor 3 bronz karpereczet, 1 füles bronz pikkelyt, 1 fekete agyaggyöngyöt és 1 barbár érmet leltek. Ez utóbbi macedóniai Fülöp tetradrachmájának utánzata volt. A tárgyak, melyek valószínűleg egy sír maradványai, Schwanfelder Gusztáv, akkori glogoni jegyző útján a m. nemz. múzeumba jutottak.⁶⁾

A tárgyak leírása:

1 bronz karperecz négyélű sodronyból. Az egyik végén

¹⁾ Milleker B.: i. h., 76.

²⁾ Arch. Ért., U. F., XV, 276.

³⁾ Saját jegyzeteim.

⁴⁾ Milleker i. h., 81.

⁵⁾ U. o., 81.

⁶⁾ V. ö. Arch. Ért., U. F., I, 284 és II, 154.

lapátforma lemezzé szélesedik, mely lyukkal van ellátva, második vége kampós. Átmérői 0·075 m. és 0·06 m.

1 bronz karperecz, nyitott vége felé pontokkal, melyek fehér anyaggal vannak kitöltve. Átmérői 0·058 és 0·075 m.

1 hasonló karperecznek töredéke, pontokkal. Hossza 0·055 m. Magassága 0·025 m.

1 bronz pikkely.

1 fekete agyaggyöngy, 3 kerek idomú sárga folttal.¹⁾

Gerebencz. 1877 óta van a délm. múzeumban Temesvárt e. k. egy vas La Tène-fibulának hengerded tekercses feje és 0·06 m. hosszú tűje, mely a Gerebenczezel határos homokból való.²⁾

Versecz. A „Kápoluahegy“ északi lejtőjén, az „Ördögszakadék“ előtt, ott ahol a Zoffmann János-féle villa áll, egy régészetileg igen érdekes helyen, őstelep volt, mely a dák korszakban, a rómaiak hódítása előtt virágzott. A telep déli szélén volt a temetkezőhely, hol soros csontváz-sírok és elvétve urna-sírok is előfordultak. Innen kerültek 1890-ben a verseczi múzeumba kelta vágókések, agyaggyöngyök és cserepek.³⁾

1895-ben a délkeleti h. é. vasút építtetése alkalmával a 2. számú őrház alatt egy 0·25 m. hosszú vágókés találtatott.⁴⁾

Ugyanakkor és ugyanazon alkalommal a vásártéri indóház közelében korai La Tène-ízlésű bronz fülbevaló és ugyanolyan anyagú díszkarika is került elő.⁵⁾

1898-ban a Háromszög-utczában a földalatti csatornát ásatván, 2·5 m. mélységben egy sírt bolygattak meg. Az összetört csontok rakáson voltak; mellékletül szerepelt vaskard, bronzkardkötőláncz (a tüztől megtámadva), paizsdudor és fenőkő.⁶⁾

Nagy-Szredistye. 1891-ben szereztem innen 10 apró sodronytöredéket. Köztük volt egy La Tène-ízlésű fibulának gömbös lábnyújtványa.⁷⁾

¹⁾ A m. nemz. múzeum szerzemény-naplója, 1881. jun. 1, 73. tétel.

²⁾ Milleker i. h., 44.

³⁾ U. o., I, 150—152 és II, 73—75.

⁴⁾ U. o., II, 71—72.

⁵⁾ U. o., II, 75.

⁶⁾ U. o., II, 75—76.

⁷⁾ U. o., II, 64.

Bocsár. Midőn 1897-ben a község belterületén volt emelkedéseket leásatták, telepmaradványokra akadtak. Ezek 2 holdnyi területre terjedtek ki, s találtak tűzhelymaradványokat, emberi és állatesontokat, cserepeket (e. k. 4 bögrét jellemző alakkal), kézi malmok vályús aljának töredékeit és egy átlukasztott bronzpánt (karperecz?) töredékét. Több tárgy a délm. múzeumba került.¹⁾

Kis-Zombor. A helységtől délre mintegy 800 m.-nyi távolságra 1872. május havában téglaverő munkások körülbelül 1 m.-nyi mélységben csontváz-sírra akadtak. A csontvázon bronzékszerek és gyöngyök voltak, melyek Ormós Zsigmond útján a délm. múzeumba kerültek.²⁾

* * *

Ha végig tekintünk a fent felsorolt leleteken, azt tapasztaljuk, hogy azok sora aránylag mégis elég tekintélyesnek mondható. A legtöbb lelet ugyan sírból való; de van nem kevesebb, mint 3 telepnek maradványa is, mely telepek Sándor-egyházon, Bocsáron és Verseczen léteztek.

A telepek kúnyhós telepek. A kövel való építkezés a Verseczen észlelt nyomok tanúsága szerint már ismeretes volt ezen korban. A feltárt tűzhelyek azonban még az őskor általános jellegeit viselik magukon. A verseczi telep szélén volt a temető is.

A temetkezés kétféleképpen történt: elhantolás és hullaégetés által. A verseczi telep mellett volt temetőben a csontvázak sorokban feküdtek. Kis-Zomboron a csontváz arczezal kelet felé feküdt. A kubini és dubováczi csontvázak fekvésének irányát nem ismerjük. Hullaégetési sírt csak keveset ismerünk. Ezek Verseczen tapasztaltattak. A kápolnahegyi telep sírjai közt volt egy, a hol a földvel leborított agyagurnában hamú volt. A másik a Háromszög-utczában fordult elő. Itt az elégetett hullának csontmaradványait egyszerűen a földbe temették.

A mellékletek fegyverek, szerszámok és ékszerek.

A fegyverek közül mint sírmelléklet a vaskard kétszer

¹⁾ Tört. és Rég. Krt., U. F., XIII, 106, hol tévesen „bronzkori“-nak van mondva.

²⁾ Milleker i. h., I, 191.

szerepel. Egy csontváz-sírban Temes-Kubinban és egy hulla-
égetési temetkezésnél Verseczen. Mindkét esetben a kard
nincsen meggörbítve, a mint ez másutt gyakran tapasztalható.
A verseczi kelet-nyugati irányban feküdt, a markolattal
nyugat felé.

A szerszámok közül szerepel a vasból készült vágókés, a
verseczi telep mellett volt soros sírokban többször.

Az ékszerek közül felsorolhatók: a nyakgyűrű, karperecz,
füles bronzpikkely és gyöngyök, lánczoeska és nyeles díszkorong.

Kis-Zomboron és Glogonban érmek is voltak a sírokban,
még pedig az előbbi helyen Fülöp, macedóniai király, egy
érme; ez utóbbi helyen pedig ugyanazon uralkodó tetradrachmá-
jának barbár utánzata.

Az ezen sírokban lelt dolgokon kívül megtalálták még a fegy-
verek közül a lándzsacsúcsot, a szerszámok közül a vésőt,
kaszát, sarlót, a csákányt és a halászhorgot, és végre az
ékszerek közül a fibulát, fülbevalót és a díszkarikát.

A két kovácsolt vasból készült kard közül, melyeknek
leírását birjuk, az orsovai ép és jó fentartású. Tokja nem volt.
Hossza 0·90 m., miből 0·19 m. a tövisalakú markolatnyújt-
ványra és a többi a pengére esik. A gerinczczel bíró pengének
szélessége 0·042 m. Tövét kétfelől körszelvényalakú lemez öleli.
A verseczi kard hüvelyben van. A belőle maradt 3 töredék
együttvéve 0·62 m. hosszú. Hegye letörött és hiányzik, s a
markolat-tövisből is csak 0·045 m. hosszú darab van meg. A
pengének legnagyobb szélessége a hüvelylyel együtt 0·065 m.
A penge vége felé kissé keskenyül.¹⁾ A kardhüvely két vas-
lemezből van alkotva, mely azonban többhelyt szétvált. A hegye
felé domború harántos vonal ékíti. A nyílás alatt van a szíjnak
való lemezes fül. Ezen tok gyakran előfordul másutt is. A két
kard méretei szintén igazolják, hogy a kelta kard hosszabb volt
a rómainál, a parazoniumnál.

A verseczi kardot viselője kardkötőlánczon hordta, mely
szokást Diodorus Siculus is említi, a ki azt mondja (V, 30), hogy a

¹⁾ Analógiája Pulszky F.: Magyarország Archaeológiája, I. kt., LXXIV. tábla,
2. ábra.

kelták hosszú kardjaikat vas- vagy bronzkötőkön jobb oldalaikra fűzve hordták. A verseczi kardkötőláncz maradványa, mely az égetés által nagyon meg van támadva, kettős, csavart tagokat mutat. Bronzból való. A szemek végén lévő karikák átmérője 0.02 m. és a huzal vastagsága 0.009 m. Ezen kardkötő egészen hasonló a szendrői kelta csavartművű kardkötőlánczhoz.¹⁾

A paizs csak egyszer konstatalható. Ez szintén sírokból szokott előfordulni és fából lehetett, mivel csak a dudor vagy fogantyú kerül elő. A verseczi sírban volt egy 0.065 m. hosszú és 0.095 m. széles négyszögű lemezes vaslap, melynek szélességi oldalán lemezes ív, vagy gömbszelvény kezdete látható. Ez tehát vagy paizsdudornak, vagy pedig a paizs külső erősítésére szolgáló hólyagos központtal bíró lemeznek maradványa.

A lándzsacsúcs egy változatban szerepel, az orsovai, mely 0.093 m. hosszú, s két kampóval, melyek 0.057 m. hosszúak, bír. Köpűjének belső átmérője 0.023 m. A drenkova-kozlai példányok közül a Verseczre került darabnak a fentihez hasonló alakja van; hossza 0.25 m. Azon fajta, melynek megközelítőleg szívalakú pengéje van²⁾, leleteink közt nincsen képviselve.

A szerszámok közül a kelta vágókésnek mind a három változata előfordul leleteinkben. Mindegyiknek a hegye fel van görbítve, hogy sokszor szúrásra nem lehetett használni. Az első fajtából csak egy-egy példányunk van Palánkról és Verseczről. Ez rövid, vékony markolattal, mely eredetileg lehajlított végén gömbbel ellátott lehetett, és széles görbe pengével bírt.³⁾ A másik fajta gyakrabban találtatott. Ennek a markolata hosszabb és vastagabb, pengéje pedig keskenyebb.⁴⁾ A harmadik fajta végre a kettős kés, melynek középső részét a nyél alkotja.⁵⁾ A nyél túlnyomólag csavart, csak a verseczi kettős késé egyenes négylapu. Egy példány a másik fajtából a nyél végén megközelítőleg négyszögű karikával van ellátva, a melynek segélyével övre lehetett felkötöni.

¹⁾ Pulszky: Die Denkmäler der Keltenherrschaft in Ungarn, 25.

²⁾ Pulszky: Magyarország Archaeológiája, I, LXXX. t., 1. ábra.

³⁾ Milleker i. h., II, 74. l., 2. ábra.

⁴⁾ U. o., 1. és 5. ábra.

⁵⁾ U. o., 4. ábra.

A tokos véső, mely a bronzkorban oly nagy szerepet játszik, még szerepel. Ez is vasból való. Tokja négyszögű, füle azonban nincsen. Kettőt ismerünk Orsova vidékéről, az egyik 0·152 m., a másik csak 0·087 m. hosszú. Az utóbbihoz hasonló példány a berlini népismei múzeum ősrégészeti osztályában van La Tène-ről.¹⁾ Ehhez csatlakozik a kerek köpűvel bíró keskeny véső. Ilyent kettőt tudunk felmutatni szintén az orsovai gyűjté-
lékes leletből. Az egyik 0·23 és a másik 0·20 m. hosszú.

A földművelés körében használt szerszámok közül előfordult vidékünkön a kasza és a sarló. A kasza bronzból nem ismeretes és csak ezen korban lép fel vasból. Példányunk körszelvény-
alakú pengével bíró, mely 0·46 m. hosszú. A pengének háta vastagabb; legnagyobb szélessége 0·035 m. Alsó végén tövissé van alakítva és felhajtván. Sarló kettő van. Az egyik 0·31 m. hosszú és legnagyobb szélessége 0·02 m., a másik csak 0·12 m. hosszú és legnagyobb szélessége szintén 0·02 m. Mindegyiknek a pengéje körszelvényt alkot vastagodó háttal; az utóbbi példány tövén szöglyuk van.

A Drenkovánál talált csákányok alakját nem ismerem.

Az ugyanott előkerült halászhorgok olyan egyszerű és cél-
szerű alakkal bírók, minőt már a bronzkorban konstatálni lehet.

Verseczen leltek egy fenőkövet. Ennek alakja hasonlít a közönséges késpengéhez s 0·15 m. hosszú és 0·011 m. vastag palás homokkőből való. Szélesebb (0·048 m.) végén félkör alakú és felfűzés és hordhatás céljából kis kerek lyukkal bíró, keskenyebb vége hegyes.

A kézi kőmalmok alakja hasonló a prachistoricus időben általánosan divatban volt kőmalmokéhoz, állván vályú alakú aljból és gömbölyű zúzókőből. Ilyeneket a bocsári telep szolgáltatótt. Ezen kézimalom fajtát később a római manuarial szorította ki a használatból.

Az ékszerek közül első sorban a fibula említendő. A La Tène-fibula a vaskor teljes kifejlését jellemzi és egy darab sodronyból készült. Ilyeneket ismerünk Dubováczról, Gerebencz-

¹⁾ Merkbuch, VIII. t., 43. ábra.

ről, Alsó-Lyupkováról, Ó-Moldováról. Palánkról és Sándoregyháza-ról. Valamennyi bronzból való; csak a Temesvárott őrzött gerebenczi példány készült vasból.

Nyakgyűrű, torques, mely már a bronzkorban divatos, a vaskorban a keltáknak sajátos ékszerévé lesz,¹⁾ csak egy került elő és pedig a kis-zombori sírból. Ez nagy karika, kerek huzalból, melynek végei lemezszerűleg lapulnak és egyhajlatú tekercset képeznek. Legnagyobb belső átmérője 0·16 m.: a huzal legnagyobb vastagsága 0·008 m. Tehát meglehetősen egyszerű példány.

A karperecz már nagyobb számmal lép fel és néha díszesebb példányokat is mutathatunk ki. Karperecz találtatott: Sándoregyházon, Temes-Kubinban, Glogonon, Dubováczon és Kis-Zomboron. A glogoni példányok pontokkal vannak díszítve, melyek mészszerű anyaggal vannak kitöltve. A kubini és dubovácsi karpereczek gömbökkel díszesek. Mészbetétes bronz-ékszerek, úgy látszik, akkor divatosak lehettek, mert másutt is találtak ilyeneket. Így szolgáltatott Zsizskov, Prága mellett, egy fibulát, melyen ugyanazon díszítés észlelhető.²⁾

Fülbevaló, bronzból, Verseczről ismeretes. Ez vékony négyszögletes sodronyból alkotott karika, 0·035 m.-nyi belső átmérővel. A sodrony az egyik, vastagabb végén vékony 0·005 m. átmérőjű, lyukas koronggá alakul, mely betűzdelte pontokkal van díszítve, míg a másik vékonyabb vége kampót képez. Ép; korai La Tène-ízlésű.

Az ékszerekhez sorolhatunk még egy Verseczen lelt bronz-díszkarikát is, melynek teste lapos henger és 0·003—0·004 m. vastag. A karikán négy symmetriailag elhelyezett ponton sodronyból(?) csomó van készítve, kifelé álló csúccsal. Ép; patinája szép zöldes és vastag. Már Rómer Flóris mutatott be ilyeneket.³⁾ Az utóbbi időkben gyakran találták Boszniában.⁴⁾

¹⁾ Pulszky: Magyarország Archaeológiája, I, 168.

²⁾ Weinzierl: Languest, 15.

³⁾ Műrégészeti Kalauz, I, 42. l., 75. ábra.

⁴⁾ Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien, II. és III. kt.

Ide tartoznak a gümös bronzkarikák a tolnavármegyei Szárazd-
vidéki leletekből is.¹⁾

Glogonban füles bronzpikkely fordult elő. Ez hátsó felén
két kis négyszögű lemezből készült füllel volt ellátva; ez utóbbiak
közül csak az egyik van meg, a másik helyét hosszúkás négy-
szögű nyilas mutatja. Átmérői 0·029—0·032 m.

Kubinban 2 lánczoeska bronzból és egy nyeles, zománczozott
bronz díszkorong is fordult elő.

Gyöngyök több helyt és különféle anyagból találtattak.
Egyszerű agyaggyöngy ismeretes Verseczről és Vöröstemplomról.
Díszített agyaggyöngy Glogonban került elő. Ezen fekete gyön-
gyön 3 kerek idomú sárga folt van. Ezen foltok közül az egyik
közepén kékeszöld pasztával van kitöltve. Magassága 0·007 m.,
átmérője 0·014 m. Dubovácson üveggyöngyöket letek. Két
színes példány, úgynevezett „tigrisszem,” mely fajta különben
már a hallstatti korban divatos,²⁾ de a La Tène-korban még
konstatálható.³⁾ Egy darab pedig tiszta átlátszó, egyszerű kis
gyöngyszem. Kis-Zomboron zöldes színű agyaggyöngyök mellett
csigák és állatfogak is szerepeltek gyöngyökül.

Edény, és pedig fémből készült, ezen korból csak egy
fordult elő. Ez azon kis díszítetlen bronzedény, mely 1895-ben
Coronini helység mellett, tele dyrrhachiumi és apolloniai ezüst
érmekkel, találtatott.⁴⁾ Ennek alakja külön sajátosságos vonásokkal
nem bir, görög gyártmány is lehet.

A mi ezen kor keramikáját illeti, azt tudjuk, hogy eleinte
a korong használatát nem ismerték. A bronzkor, illetve a
hallstatti korszaknak gazdag díszítése, mely gyakran mészszerű
anyaggal volt kitöltve, ezen korszakban már nem volt divatos.
A jellemző idomok közül konstatáltam nálunk azt, mely a mélyen
elhelyezett lapos has és a hosszú karsú nyak által tűnik ki. Az
ilyen agyagedényeknek nincsen külön tagolt talpuk, de a fenék

¹⁾ Arch. Ért., U. F., XI, 281.

²⁾ Sacken: Hallstatt, XVII. t., 32-34. ábra.

³⁾ Weinzierl: Languest, 17. l.

⁴⁾ Milleker i. h., I, 27.

közepén bemélyedés van. Ilyen két kis palaczkalakú edényt őriznek Temesvárt Bocsárról.¹⁾

A dunavidéki kelták a macedon királyság fénykorában, a IV. század közepe táján, már nem csak a vasat használták, hanem ismerték az ezüstöt is.²⁾

Tiszta La Tène-ízlésű ezüst ékszereink ugyan nincsenek, de van ezüstérem leletünk. A kelták ugyanis a macedon érmekeket utánózták, illetve hamisították. II. Fülöp király tetradrachmáinak utánzatai nálunk nem ritkák, még pedig több változatban. Rendkívül gazdag lelethely a krassóvármegyei Potok, a hol már többször nagy számmal előfordultak.³⁾ Találtak továbbá ilyeneket még Glogonon,⁴⁾ Kricsován,⁵⁾ Palánkon,⁶⁾ Szisztároveczen,⁷⁾ Varadián⁸⁾ és Verseczen.⁹⁾ De ezen érmekekről már más helyen¹⁰⁾ tüzetesen szólván, itt azokra külön nem terjeszkedem ki.

A tiszta La Tène-korszaknak vége a Krisztus előtti I. század második felében állhatott be, midőn a rómaiak a Szerémséget (Kr. e. 34-ben) és Szerbiát (Moesiát, Kr. e. 29-ben) elfoglalván, közvetlen szomszédjai lettek a vidékünkön élő dák törzseknek, kik tőlük a kőragasztással való építkezést és a fazekas korong általános használatát átvették. Ekkor léphettek fel azok, a római korszakban — időszámításunk II. és III. századában — általános használatnak örvendő kékes-szürke agyagedények is.

A Krisztus utáni I. évszázadból tudjuk, hogy Domitian császár a Kr. u. 90-ik évben kötött békében Decebal dák királynak építészeket és mesterembereket engedett át; végre látjuk a Traján-oszlopon, hogy a rómaiaknak Dáciába való benyomulásakor (Kr. u. 101—107) a dákoknak már kőből épült házaik és erődítményeik voltak.

¹⁾ Tört. és Rég. Ért., U. F., XIII, 106.

²⁾ Pulszky F.: Magyarország Archaeológiája, I, 210.

³⁾ Milleker i. h., I, 93.

⁴⁾ U. o., 46.

⁵⁾ U. o., 70.

⁶⁾ U. o., 84.

⁷⁾ U. o., 103.

⁸⁾ U. o., 120.

⁹⁾ U. o., 151.

¹⁰⁾ Milleker: Délmagyarország az őskorban, 80—81. l.

Mivel azonban vidékünkön, ép úgy mint más helyen, a La Tène-ízlés oly erős gyökeret vert, hogy még a népet is túlélte, mely azt megteremtette, azért tisztán La Tène-ízlésű dolgokat még a rómaiak alatt is észlelhetni. Így leltek Nagyszredistyén trébelt bronzpléhből készült karpereczet,¹⁾ Páncsován üveg karpereczet²⁾ és Ságbon ezüst fibulát,³⁾ mely aláhajtott lábbal a tiszta La Tène-fibula egy későbbi variánsa. Különben Verseczen a „Papok völgyé-“ben a II. és III. században létezett telep egy olyan lapos vasbaltát is szolgáltatott,⁴⁾ a minőt már a hallstatti korban is használtak.

De ezen esetek mégis csak inkább ritkaság számba mennek, mivel a Kr. u. II. században barbár őslakóink ízlése erősen módosult. A divatba jött új ízlés csak részben a La Tène-ízlés folytatása, az úgynevezett római provinciális ízlés. Ennek jellemző tárgyai nálunk a Versecz vidékén lelt sodronyos ezüst karpereczek és arany fülbevalók,⁵⁾ a római befolyást mutató állatalakos fibulák, minők Fehértemplomon találtattak,⁶⁾ és a zománcozott ékszerek, minők e. k. Fehértemplomon,⁷⁾ Pádén⁸⁾ és Szent-Ivánon⁹⁾ előkerültek.

¹⁾ Milleker i. h., II, 64.

²⁾ U. o., II, 57.

³⁾ A temesvári múzeumban; saj. jegy.

⁴⁾ Milleker i. h., II, 83.

⁵⁾ U. o., II, 81—82.

⁶⁾ Böhm Lénárd tulajdonában.

⁷⁾ Milleker i. h., II, 23.

⁸⁾ U. o., II, 54.

⁹⁾ A szegedi múzeumban.

Délmagyarország legrégibb földrajz-történelmi adalékai.

Herodotosnak a Kárpátok területeire vonatkoztatható feljegyzéseit tanulmányozva, a Délvidék behatóbb megfigyelése után sikerült megállapítanom a helyi viszonyok alaposabb ismerete nélkül, inkább nyelvtörténeti kombinációkra alapított eddigi megfejtések tarthatatlanságát. Kutatásaimnak a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot illető eredményeivel tehát nem lesz tán érdektelen a **Maros-Dunaköz** az időbeli földrajzi arculatát megvilágítanom, megjelölve a Herodotosnál említésbe jövő geographiai nevek jogutódait s az ezekkel kapcsolatba hozható néprajzi vonatkozásokat is. Fejtegetéseimben tehát legrégibb földrajz-történelmi adatait nyeri a szóban forgó vidék, s így vállalkozásom első sorban a tisztelt Társulat munkaprogrammját is közel érinti. Alábbi dolgozatom némi viszonzásul is szolgál a Délvidéken részemül juttatott szíves érdeklődésért és támogatásért is. Így nemcsak Temesmegye közigazgatási hatóságai járultak segítségemre, de Temesvár szabad kir. város polgármestere, dr. Telbisz Károly kir. tanácsos, Sebesztha Károly kir. tanácsos, tanfelügyelő, Fehértemplomból Froniusz Károly polgármester, Dsida Lajos főjegyző, Querfeld Konrád tanácsos, Böhm Lénárt, ny. polgármester, az osztrák-magyar államvasút uradalmainak resiczabánya-oraviczai főtisztartóságai, a lippai m. kir. főerdőhivatal s főleg Briesztyánszky Endre főerdész, úgyszintén Török Sándor temes-vadászerdei erdőőri iskolai igazgató, Buday József és Perjessy László verseczi tanítótársaim, Milleker Bódog, a Versecz-városi muzeum igazgatója, Szüri Kálmán buziási alapítv. főtiszt., Müller János zsidovini ispán, valamint az utamba ejtett értelmiség oly lekötelező készséggel támogatták törekvéseimet, melyért hálás elismeréssel kívánok itt is adózni.

Jelen tanulmányom legfőbb célját azon hézagos feljegyzések értelmezése s lehető egészszé alakítása képezi, melyek jobbadán az Istrosszal kapcsolatosan a görög íróknál nagy ritkán összeválogathatók. Csakhogy a görögök első értesülései is jóformán a Duna delta-vidékére, vagy legfennebb a bulgáriai és romániai Aldunára szorítkoznak, mint a merre felé a Pontus mellékén már a Kr. e. VII. századtól egymásután felvirágzott miletosi gyarmatvárosok kereskedelmi összeköttetései kiterjedtek. Hekateiosnak Herodotost megelőző „*Περίοδος γῆς*” című munkája a Kr. e. 520 - 500 közötti időből még csupán az Istros jobb-parti

krobyzokat ismeri, a kiket Herodotos is arról a helyről thrák krobyzokként emleget. A balparti trizok határait, kiterjedését nem ismerjük, sőt Hekateios **Orgalemma**¹⁾ városát sem sikerült idáig közelebbről meghatározni.

Hesiodos, boeotiai költő, még homályosabb fogalmakat árul el az Istrosról, mely szerint Tethys és Okeanos gyermeke vala, miként a Nilus, az Alphéios és Ericlanos (a mai Pó) is.

A thebaei Pindaros az V. század végén úgy értesült: hogy Heracles az olympiai versenydíjak olajfáját az Istros árnyas forrásaitól, vagyis az Apollot szintén tisztelő hyperboreusoktól hozta. Pindaros kortársa, Aischylos, a hyperboreusokhoz tartozó Riparia hegységbe helyezi az Istros forrásait. A Riparia hegység hollétéről azonban vajmi kevésbé lehettek tájékozva, miután a skythák földjén keresték eleinte azt, s csak miután a Hereinyai hegységig terjedt földrajzi tudásuk, keresték a Maeotis tó (azovi tenger) és az Okeanos közt a Kaukazusban, míg végre az Alpokra általánosították a **Riparia** nevet.

Még a Kr. e. III. században is oly sűrű homály borul az aldunai vidékekre, hogy Rhodosi Apollonius „Argonautika“ című eposa a Colchisból visszaérkező argonautákat az Istrosba behajóztatva, azt az Okeanos legészakibb szarvaként jellemzi, mely folyó a Boreason túl a Riparia hegységből keletkezve, Thrakia és Skythia határán kettéoszlik s egyik ágával az adriai tengerbe, másikkal a Pontus Euxinusba szakad vala.

Ezekből kitetszőleg a Krisztus előtti évezred közepén az Alpokig is alig terjedt ki a görögök geographiai tudása, sőt a III. században sem jutottak odáig: hogy a Száva és Duna külön voltát felismerhessék. Miután pedig a Felső-Dunáról határozottabb értesülésük hiányzott, s a Száva forrásvidékeiről is akkora bizonytalanságban éltek, hogy annak még folyásirányát sem tudták megkülönböztetni: jobb megoldás hiányában a Szávát az Istrosból kiszakadó ágként az adriai tengerhez csatolták, s az Istrost mint főágot vezették a Pontus Euxinushoz. Hellas szirtes mészképződései közepette ez a bifurcatio nem épen ritkaság, s a szemük előtt oly gyakori példa ismétlődését a mindent saját viszonyaikhoz és hazájukhoz hasonlítani szerető görög tudósvilág szinte természetesnek látta. Herodotos ugyan több készséggel, alaposabb tudással és hosszú utazásai közben kiélesült érzékel szolott az Istros pályafutásáról: de azért ő sem sokkal haladta túl a megnevezett görög írók ismeretkörét s tisztultabb felfogással csupán az Al-Dunáról szól. Az Istrost ugyan, „mint-hogy emberlakta földön foly át“, sokan ismerik; míg a Nilus

¹⁾ Carl Müller: Fragmenta historicorum Graecorum, I. kötet, 10. lap.

forrásairól — szerinte — senki sem tud.¹⁾ Ime tehát az Istrosról vett hasonlatokkal segít a Nilus homályos részleteinél.

Azt is tudja, hogy az Istros az összes ismert folyók közt a legnagyobb, télen-nyáron egyaránt egyenlő magasságban folyik. Nagyságát a beléje ömlő sok folyónak köszönheti, mert ha csak saját vizét tekintenők, a Nilust fölülmulná vízbőségével. Ebbe (t. i. a Nilusba) ugyanis sem folyó, sem forrás nem ömlik, hogy megnagyobbítsa. Hogy pedig az Istros télen-nyáron egyenlőképen folyik, annak véleményem szerint következő oka van: télen át rendes vízmagassággal bír, vagy csak kevéssel haladja túl a rendes mértéket, télen ritkán esik s inkább hózivatarok dühöngnek; nyáron azonban a téli hatalmas hőtömeg felolvadván, mindenfelől az Istrosba zúdul. Ez a beléje jutó hólé dagasztja tehát nagyra, majd meg a sok és hatalmas felhőszakadás, mely nyáron leesik. A mennyivel több vizet szí fel azután nyáron a nap, mint télen, körülbelül annnyival több víz is ömlik nyáron az **Istrosba**, mint télvíz idején. Ha ezt így összehasonlítjuk, az egyensúly helyreáll, úgy, hogy mindig egyenlőnek mutatkozik a vízmagasság.²⁾

Herodotos az Istros forrásait is tudottnak feltételezve, ezt a merész állítást kockáztatja meg, a midőn a Nilust Libyán keresztül vezeti: „ha szabad bizonyos dologról bizonytalanra következtetnem, ép oly messzefekvő forrásokból fakad, mint az **Istros**. Ez ugyanis a keltáktól és **Pyrene** városától kezdve Európát közepütt szeli folyásában. A kelták pedig a Herakles oszlopain túl élnek, szomszédaik a *kynesiusok*nak,³⁾ a kik pedig Európában a legnyugatibb részeken laknak. Az Istros az Euxenus tenger vizébe ömlik, a hol miletosi gyarmatosok **Istriát** lakják.⁴⁾

Ez az Istria a miletosiak Istropolisa, a mai Constanza romániai kikötőtől és tengeri fürdőtől s az az előtti Küstendzsétől éjszakra, a miletosiak által a Kr. e. VII. században alapított nagy gazdagságu kereskedelmi gyarmat vala.

Mindezzel csak illustrálni óhajtom azt a gyermekes tévovázást, mesés, szinte babonás felfogást, melytől maga a „történetírás atyja“ sem tudott szabadulni a Duna folyásáról szoltában. Ime a Pyreneusok alatt felvirágozott Pyrene városa közelében eredeztetni a Dunát. Akkoriban Galliától a Pyreneusok mindkét oldalán egészen az iberiai választó hegységig a kelták hatalmaskodtak, a kiktől délnyugatra Andalusiában a Guadalquivir és Granadában a kynesiusok vagy kineiták lakoztak.

¹⁾ Herodotos, II, 34.

²⁾ Herodotos, IV, 50.

³⁾ Herodotos, II, 33.

⁴⁾ Herodotos, II, 33.

Mily óriás területek választják el pedig az általa megnevezett helyeket a Duna valódi forrásvidékétől: a Fekete-erdőtől!

De az Al-Dunához közelebb eső vidékekről sem sokkal biztosabb tudást olvashatunk ki Herodotosból. A skythaföldi mellékvizek után nyugatra haladva még egészen szabatosan jelöli meg a mai Moravát, mely épen a mi Kubinunk, a hajdani Keve vár átellenében torkollik a Dunába s a konstantinápolyi világotat közvetítve, a népek nagy ország-úttául szolgált évezredek óta. Hisz Priscus Rhetor is ott jutott el a Dunáig s a török hadak ott rontottak rendesen hazánkra. Herodotos szerint „Illyriából az északra folyó Angros a triballusok síkságán egyesül a Brongos (Broggos) vizével, mely aztán az Istrosba ömlik.“ A körülírásból következtetve az Angros a mai Ihar, mely Cačak táján egyesül a bolgár Moravával. A Brongos a szerb Morava, melyet Herodotos főfolyónak ismert. Ezzel aztán el is borul Herodotos szemhatára, mert ezentúl csak két nagyon is bizonytalan folyót emleget. Ugyanis „az ombricusok földjén túl ered a Karpis és egy másik, északra haladó, az Alpis, melyek szintén az Istrosba szakadnak.“¹⁾

Minthogy az Ombricusok földje a Pó medencéjével azonos, nyilvánvaló ebből, hogy sem a Száva, sem a Dráva nem vala egészen ismeretes előtte, még kevésbbé tájékozódhatott tehát a Rába, az Inn vagy a Felső-Duna többi vizeiről. Sőt előttem teljesen úgy rémlik, hogy a Karpisban inkább a Kárpátok, az Alpisban az Alpok hegységének nevei csillannak fel a bizonytalanság homályából. Positiv adatunk van azonban arra nézve, hogy a Tisza torkolatáig mégis eljutott Herodotos puhatolozó tekintete, s értesüléseinek tulajdonképi véghatárát tehát oda helyezhetjük.

A Tisza és Temes torkolatától keletre, vagyis Torontál és Temes megyék mai területére vonatkozhatik tehát az V. könyv 9. fejezetének ama leírása: hogy a mi a thrákok vidékétől „északra eső területet illeti, senki sem adhat pontos felvilágosítást, hogy ott miféle emberek laknak, úgy látszik, hogy az Istros túlsó része végtelen pusztaság. Az egyetlen nép, melyről, mint az Istroson túl lakó fajról értesülhettem, a sigynnák, a kik méd ruhában járnak. Lovaiknak állítólag gubanczos testük van, szőrük pedig öt ujjnyi hosszú; azonkívül kiesinyek, piszék, embert nem bírnak el, de kocsiba fogva igen gyorsak s ez az oka, hogy a vidék népe kocsin jár. Határuk az Adria mentében lakó enetusokéhoz van közel s a hagyomány szerint a médek telepítették őket oda. De hogy miképen voltak ezek a médek gyarmatosai, azt nem tudom elgondolni, habár hosszú idő folyamán minden lehetséges. A Massalos fölött lakó ligurok sigynnáknak hívják a szatócsokat; a kyprosiak pedig evvel a szóval jelölik a dár-

¹⁾ Herodotos, IV, 49.

dákat.¹⁾ A thrákok állítása szerint az Istroson túl méhek tanyáznak, melyek miatt lehetetlen tovább hatolni; de véleményem szerint szavaikban nagyon kevés a valószínűség, mert ezek az állatok fázékonyak, s az északi vidék bizonyára a hideg égálg miatt lesz lakatlan. Ennyit mondanak erről a vidékről.²⁾

Az itt szóba hozott sigynnákrol édes keveset tudunk, de reánk nézve — ha valóban ezen a területen lakoztak — azért fontos ez a kevés is, mert Délvidékünk, sőt tulajdonképen a nagy magyar Alföld őslakóit képezhettek. A n. muzeumban látható sírköveken a rómaiak idejében a Duna mentén otthonos avariscusokat is szekerezve ábrázolják. A lompos, bozontos szőrű lovak, úgy látszik, szintén a pusztai ős lófajt képviselték. Ezek a sigynnák egész a Karst vidékeig terjeszkedhettek s a Herodotos által fennebb Angrossal (Ihar) kapcsolatosan említett Illyriától, vagyis a mai Hercegovinától nyugatra már az enetusok (a rómaiak venetusai) következtek, a kiknek tulajdonképi otthonát az Etschtől le Istriaig, vagyis a Timavoig (Krajinában — Rjeka) kereshetjük.

A ligurok a Pyrenei hegységtől az Appenninekig laktak, s így a phoeniciaiak által alapított Massalia (Marseille) is területükre esett.

Hazai szempontból ezeknél a határozatlanságuk daczára sem egészen közömbös ethnographiai adalékoknál is fontosabb, hogy az Istroson túl lakozást megakadályozzák a méhek. Herodotos jellemző tudalékosságával le is czáfolja mindjárt ezen értesülését s inkább a hideg hehatásának tulajdonítja az Istroson túl következő elnéptelenedést. De mi, a kik az Al-Duna mocsaras kiöntéseiben vagy a tavaszi árvizektől ellepett hegyi patakokban, például Ó-Moldovánál a Padina Mathei felől vízeséssel lezuhogó vízben, a golubaci (Galamboč) barlang átellenében fejlődő kolumbácsi légy (Simulia maculata vel columbacensis) rajoknak az állattenyésztésre gyakorolt káros hatásáról közelebről tájékozódhattunk, bátran megkockáztathatjuk abbéli föltevésünket: hogy ezeknek a parányiságuk daczára oly káros állatkáknak félelmes híre juthatott el méhek alakjában Herodotosig. Hisz a kolumbácsi legyek természetrajzával századunkig akkora tájékoztatlanságban élt még a tudós világ is, hogy a szerb kormány csak néhány évtized előtt is hivatalból kísérletet tett a golubácsi barlang elfalaztatásával a kolumbácsi légyveszedelem megakadályozására. Köztudomás szerint csakis a nyolczvanas évek kezdetén egy fiatal s azóta fájdalom épen Déván elhúnyt magyar természettudós: dr. Tömösváry Ödön³⁾ fáradozásainak sikerült kideríteni, hogy az a Moldova vidéki hegyipatakok kövein tölti el

¹⁾ Herodotos, V, 9.

²⁾ Herodotos, V, 10.

³⁾ Dr. Tömösváry Ödön: A kolumbácsi légyről. Földmívelési Miniszterium „Közigazdasági Értesítője“ 1884. évfolyamában. Külön lenyomatban is megjelent.

áleza állapotát ápril közepéig, a mikor kifejlődve kedvező szelek szárnyain le délre a Balkán felé, és fel északra a Maros, sőt a hármás Kőrös vidékéig elterjedve, nemcsak a védtelen vadakat, így nyúl, őz, sőt rókaféléket kínozzák halálra, hanem megvédett menhelyekre zárható házi állatainkat, mint a lovakat, ökröket, juhokat, disznókat, kecskéket, sőt még az erő mintaképeül emlegetett bivalyokat is képesek százával elpusztítani. A hegységekben fel a fenyőregióig terjed pusztításuk s az erdélyi részeknek valószínű rémeiként éppen a hegyesebb tájakat, így az Ércz hegységet sújtolják az Aranyos völgyéig. A dévai vasuti állomás sorompójának felnyitásán 1882 május 4-én rövid negyedóra alatt 6 bivalyt és számos fehér marhát öltek le. Szinte országos csapásként ismétlődik minden negyedik-ötödik évben a kolumbácsi légyrajzás s nem csoda, ha annak félelmességét Herodotos előtt a hírvivők phantasiája legyőzhetetlenné fokozta.

Ezen csekélyke adattal tehát a Délvidék közönsége előtt tán nem volt felesleges behatóbban foglalkozni, miután Herodotos „méheinek” mibenlétét természettudásaink alig méltatták nálunk figyelmükre.

Tovább vizsgálva most már a földrajzi szempontból értékesíthető vonatkozásokat, még egy negatív eredményt tartozom szíves olvasóim figyelmébe ajánlani. Az Istrosz Skythiából nagyranövesztő mellékfolyók felsorolása közben ugyanis nagy meglepetésünkre hallgatással mellőzi hírneves aldunai zuhatagjainkat. Az Istros deltáitól felfelé nyugatnak haladól a jelentékenyebb mellékvizeket egészen az Oltig megjelöli, de a Zsilt elhallgatja, s onnan kezdve a zuhatagokon fel több mondani valója nem akad éppen neki, a ki pedig Elephantineig¹⁾ vala képes felhajózni a Niluson csak azért, hogy annak zuhatagjairól közvetlen tudomást szerezhessen s megfigyeléseit áradozó terjengősséggel szereti részletezni. Ez a hallgatás annál többet mondó részlet nekünk, a kik a zuhatagok hajózási akadályait közelebbről ismerjük s tanúi lehettünk ama költséges munkálatoknak és óriási erőfeszítéseknek, melyekkel a magyar kormány megbízottai a berlini szerződés nemzetközi megbízatása következtében csak imént a Báziaától Orsován át a Vaskapúig több mint 120 kilométer vonalon a Dunamederben lappangó szirtpadokat és zátonyokat szabályozni igyekeztek.

Hogy lettek volna tehát képesek ott áthatolni az ó-kor törékeny járművein, mikor a rómaiak egységes hatalmu szervezete is alig Kr. után 33/34-ben tudta, s akkor is alig fele részben, kieroszakolni az általam felfedezett gospodin-szírti Tiberius-tábla felirata²⁾ szerint a hajóvontatást.

Ezen negatív eredmény mellett azonban pozitív irányban is gyümöl-

¹⁾ Herodotos, II. 30. Elephantine elefántsziget, hol az egyiptomi elefántesontkereskedők raktárai állottak.

²⁾ Téglás Gábor: Újabb adalékok az al-dunai zuhatagok sziklafelirataihoz. Budapest, 1894. A m. tud. akadémia kiadványa 5–6. lapjain.

csöző vala az Alvidék őstörténelmére vonatkozólag Herodotos feljegyzéseinek összehasonlító tanulmányozása.

Igy sikerült először is kiderítenem: hogy a Krassó-Szörény megye közepén kimagasló Szemenik-Plesova hegység, úgyszintén az Orsovától fel a Cserna mentén a hunyadmegyei határszáron, az úgynevezett trifiniumig vagyis a Gagu Murar és Jorgovan havasok környéke hármassal határáig terjedő hegység a Godean-Szárkő csoporttal, majd a hunyadmegyei határszáron vagyis a Vulkán havasokkal, sőt a Zsil völgyén túl a **Páring és Szebeni havasok** vonulatával legalább az **Olt verestoronnyi szorosáig** Herodotos idejében mind a Balkán hegységhez vagyis a Haimoshoz számított.

„A paionoktól és a Rhodope hegyből eredő **Kios** közepütt szelvény Haimost ömlik be (az Istrosba)“, írja Herodotos. A Rhodopéről, vagyis a mai Despodo Dághból eredő **Skios**, Thukydides **Oskiosa**, a mai **Isker**, mely a Magas Balkánt a Nyugati Balkántól elválasztja. Helyrajzilag a Nyugati Balkán a **Timok** folyóig, a régiek Timacus-áig (*Τίμαχος*), terjed s így alig egy negyedét képezi a Balkán-lánczolatnak. Ha tehát Herodotos joggal felelteti meg a Timok által a Balkán vagyis Haimos hegységet, akkor ezt csakis azzal a felfogással tehette: hogy a Haimos hegységhez a Timokon túl a Moraváig terjedő Golubinje Planinat vagy a szerbiai Érc-hegységet is oda számították. Sőt így sem egészen vala kellően ki a Herodotos értelmezése szerinti Haimos, melyet a **Skios** (= Isker) csakis úgy oszthat kétfelé: hogyha a Duna balparti Szemenik-Plesovát a fenn említett Godean-Szárkővel, a hunyadmegyei Vulkán hegységgel, a Páringgal a szebeni havasokon át az Oltig a Haimos balszárnájához számítjuk. Ebben az értelemben a **Skios** a szó szoros értelmében két részre oszthatta a Haimos hegységet. S valóban a Haimos hegység koszorúja az Istros felől tekintve ezt az összefüggést igazolja is, sőt geológiailag a Duna két parti hegységet a részletes felvételek is együtvé tartozónak bizonyították.

Báziásnál, köztudomás szerint, a nagy Alföld rónája az erdélyi Kárpátoknak a Balkán felé hajló előfutárjába, a Lokva hegységbe ütközik. A báziási hegyfok és a római várhegy képezik az Al-Duna sziklasorosainak bevezető kapuját s mindkettőben az É.-K-ről D.-Ny-ra csapó kristályos palavonulat tagjait ismerhetjük fel;') míg a Duna folyvást szűkülő völgy-csatornája az Alföld évezredes lassú süllyedésével egyidejűleg a délkeleti felföldön beállott emelkedés kiegyenlítésével e két ellentétes erőnek mintegy eredőjét képezi, oly módon, hogy Báziástól Kozláig derékszögben vagyis Ny.-Keleti irányban szeli a hegyvonat főcsapásait, Kozla-Dojke-

1) Halaváts Gyula, Fehértemplom vidékének földtani térképe. 1884, Budapest.

Gospodintól hegyes szögű délkeleti irányban egyenlítődt ki a két ellentétes erő hatása egészen a **juczi** könyökhajlásig. Jucztól az előbbinek ellenképeül éjszakkéleti repedés fogadja a Dunát Plavesiviczáig, honnan Orsováig a kristályos palák gyűrődési redőjének tengelyében hőmpolyög a Duna, hogy a Vaskapúig ismét harántul szelje a kristályos palarétegeket, illetőleg az azokra letelepült krétakori mészképződést, melynek a balparton a Nagy- és Kis-Kazan Malmrétegei felelnek meg.¹⁾

Báziástól törpé alluvialis és diluvialis partszegély közt még terjengve halad a méltóságos folyam a 4 kilom. következő Osztrovo (= sziget) szigetig, melynek alsó végénél a Pek folyó torkolatához épült a rómaiak Punicumjára emlékeztető Gradistye (Váracska) szerb község. A Pek folyó hordalékával azonban ép oly kevéssé képes a Duna hatalmas tömegét akadályozni, mint a többi kis parti vízerek, melyeknek zátonyos hordalékai a Báziástól 25 kilom. eső ó-moldovai 5 kilom. hosszú, 2·5 km. szigetben s a kisebb-nagyobb, olykor vándorló zátonyok sorozatában kezdik jelentékenyebben éreztetni hatásukat.

Az ó-moldovai szigeten alul a 2100 méter szélesség fokozatosan 400 méterig szűkül s ennek a tölcésrszerű medernek közepéből intőjelként 6 m. kimagasló „Babagaj“ (Boszorkány-pihenő) már a két oldalt várakkal díszített, mély szirtek kapcsolatát hirdeti. Ez a két sziklavár: t. i. a szerbparti Golubač (Galamboč) és a Coronini felett porladozó László-vára örködtek századokig az aldunai zuhatagok forgalma felett, s a festői sziklafalakhoz fűződnek a magyar-török hősi harcok emlékei. Alibegen alul a partsziclák visszahajlásával ismét 1100 m. szélesedik a meder, csak hogy Báziástól 44 kilom. a Gornya-Sztenka gránithegység a Szemenik-Plesova nyugati kristályos pala vonulatának keményebb padjaival benyomulva, az első jelentékenyebb zuhatagot támasztja. E kristályos palák Sztenkától Berzászkaig kísérik a Dunát s ott a mi partunkról feltűnő neogen, diluvialis és alluvialis öblözetekből elértörő Kamenica és Oravica patakok ama hordalékát okozzák, melyektől a Duna medre is 500 méterre kénytelen szűkülni.

Drenkova gőzhajó-állomástól a juczi könyökhajlás serpentin tömzsén a kristályos palákat másodkorú sedimentumok váltják fel. Ezt a sorozatot, Kozla-Gospodin közt a híres hármas zuhatagot, vagyis a Kozla-Gospodin-Dojket diaskori conglomeratumos vörös homokkövek nyitják meg s ugyanazok képezik a záródást is a Duna legdélibb ívében Jucz előtt. Erre a diaskori homokkő képződésre rhäti vagy diaskori

¹⁾ A kit az aldunai hajó-út és szabályozás története közelebbről érdekel, olvassa el Gonda Béla kereskedelemügyi miniszteri o.-tanácsos szép munkáját: Az aldunai Vaskapu és a többi zuhatagok szabályozása cz. munkája II. teljesen átdolgozott kiadását. Budapest, 1896. Ez a munka eredetileg a Földrajzi Társulat közlönyében kiadott értekezletből nőtt ki magát, és technikai adataival, gazdag illusztrációival kiválóan becses,

quarcitos homokkövek települnek, melyek között Kozlánál és a szerb parti Bosmann-telepen iparilag értékesíthető szénrétegek mutatkoznak. Maga az örvényléseivel és hármas sziklafalazataival oly híres Gospodin szirt is conglomeratumos vörös homokkőből épült fel. A középső, vagy barna Jura (= Dogger) Ammonitelekben oly feltűnően gazdag vascolitos mészpadjai alább a Greben szirtfoknál és Svinicánál meglepően redőzött szirtfalakkal tekintenek az örvénylő Dunára. Közben a diaskori quarcitos homokköpadokra közvetlenül szarúköves Titon vagy Neocom mészkövek tornyosulnak, a legváltozatosabb alakzatokkal gyönyörködtetve az utazókat. E másodkori sedimentumok középpontjául a kopárságával messzire feltűnő Terkovač tető rhyolith, illetőleg porphir tömzse szolgál, melynek tuffás padjai lenyúlva a Dunáig, ott az Izlas, a Tachtalia Velika, Urša Minor, Vrány stb. félelmes zuhatagjait alkothatják.

A juezi szerpentin tömzsön áteső Duna ÉK. fordulva, Plavesivieza és Ó-Gradinánál a bánáti hegység kristályos pala tömege keleti vonalatának redőzetét követi. Majd DK. kanyarodva az elhanyagolt dombok diluvialis, illetőleg pliocén kavicstakaróján kívül egyes vízmosásokban a szarmát emelet és felső mediterrán agyag, majd durva mészkő bukkan elé. Orsován alul az Allion-hegy gránitos csillámpalája Verciorova romániai község keleti széléig követi a Dunát. A Vaskapu szirtes zátonyai a kristályos palateknőt ED. csapással kitöltő doggerkoru meszes complexum ronsalékaiból keletkeztek.¹⁾

De a Haimos elnevezés ethymológiája is arra vall: hogy a régiek az Aldunát közrefogó déli Kárpátokat a Balkánnal természetes övnek, valóságos hegykoszorúnak tekintették. A Tabula Peutingeriana Monte Emmo-ja, a byzantiak ó *Ἐμμορ*, *Ἐμμορα* elnevezése, Edrisi Eimon-ja, a török Emîné burun, mind az ősgörög *Ἄϊμος*-ból (*ῥό Ἀϊμος ὄρος*) erednek és az „öv“, „szalag“ jelentésű sei-mu vagy a szanszkrit határ, válaszfal-félet jelentő seinan gyökből származtathatók inkább, mintsem a sanskrit émun-ból alakult és „szoros“ jelentésű ei-mn-ből. Az örmény sei, si = kötni gyökből is származtatható, és az ai igen gyakran cserél heiyet az ei gyökkel, miként a phrygiai aini azonos a sanskrit éna-val.²⁾

Mindezekhez járul az is: hogy egy Herodotossal majdnem egyidőben élt görög író, byzanti Stephanos eme feljegyzése szerint: *Ἀγαθρῶδες ἐθνος ἐνδοτέρῳ τοῦ Ἀϊμου*, az agathyrzusokat a Haemoson belül lakozóknak tudták a görögök. Már pedig Herodotos ez arányban bővelkedő hegyi

¹⁾ Telegdi Roth Lajos, Földtani Közlöny XX. kötet, 209. lapja, és Schafarzik Ferencz: Orsova, Jeszelnicza és Ó-Gradina környékének geológiai viszonyai. Budapest, 1891.

²⁾ Wilhelm Tomaschek: Die alten Thraker. Die Sprachreste. II. Hälfte. Personen- und Ortsnamen, Wien 1894. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Bd. CXXXI, 90. lap.

lakosokat a Maris¹⁾ vagyis a Maros mentéről még közelebbről megjelöli, úgy, hogy e két majdnem egyidőbeli feljegyzés már magában kétségtelenné teszi, a mit az elnevezés ethymológiája is megerősíthet: hogy a Haimos folytatásul képzelék az erdélyi felföld déli határhegyeit, melyeknek szerves kiegészítőjéül bizonyítá a geologia is a szerbparti hegyeket.

A görögök ebbeli felfogása azonban csakis a verestoronyi szorosig igazolható. Azon túl Herodotosnak legalább tiszta képzete a hegyek létezéséről és arculatáról nem lehetett s az összes odasorolható folyókat úgy emlegeti a Skythák földjéről, mintha ott hegység sem léteznék.

De az Olt vizét Atlas néven még a Haimos ormairól származtatja, kézzelfoghatólag beigazolván ezzel abbéli felfogását is: hogy az Olt felső folyásáról közelebb és pontosabb értesüléssel nem birt s azt csakis onnan a verestoronyi szoros tájékáról, vagyis az odáig képzelt Haimos magaslatról származottnak hitte úgy ő, mint az akkori görög közvélemény.

Sokkal közelebb érdeklí a Délvidék legrégibb multját az Olton kívül a Haimos ormairól az Istrosba vezetett másik két folyó, t. i. a Tibisis és az Auras. Idáig épen azért, mivel a Haimos az időbeli helyrajzával keveset foglalkoztak, Herodotos magyarázóí, s főleg a szöveg szószerinti értelmezőí, a jobb partról, vagyis Moesia területéről s így Szerbia-Bulgária földjéről vezették az Istroshoz úgy az Atlast, mint a Tibisist és Aurast is. Igaz, hogy Herodotos összes kiadásaiban *πρὸς βορρην* = északra irányítottanak olvashatjuk e három folyót a Haimos ormairól: „*ΕΚ δὰ τοῦ Αἰμον ἰὼν κορυφῶν.*“²⁾ Csupán Borovszky Samunak³⁾ tűnt fel idáig nálunk, hogy itt a szöveg daczára a Kárpátokig képzelte Herodotos a Haimost, úgy hogy „északról“ és nem „északra“ érthette az Atlas, Auras és Tibisis pályafutását az Istrosig. Részemről a pusztá feltevés bizonytalan alapja helyett szilárd támpontot is találók értelmezésem biztosítására főleg abban a gondos csoportosításban, melylyel Herodotos az Istrost nagyranövesztő folyókat területenkint megörökítette. A mint befejezi a skythaföldi folyókat, nyomatékkal ismétli még egyszer: „Ezek a skythaföldi folyók növelik az Istrost,“ és rögtön az agathyrzusok folyóira tér át, illetéknépen: „Az **agathyrzusok** földjéről a Maris egyesül az **Istros-szal,**“ majd így folytatja: „a Haimos esucsairól három más folyó ömlik északról bele: az Atlas, az Auras és a Tibis.“⁴⁾ S hogy valóban az én felfogásom szellemében igyekezett földrajzi adatait

¹⁾ Herodotos, IV, 104.

²⁾ Herodotos, IV, 48.

³⁾ Borovszky Samu: A Dákok. Ethnographiai tanulmány. Budapest, 1882. 16. lapján, 2. jegyzet.

⁴⁾ Herodotos, IV, 48. *ΕΚ δὰ Αγαθορσιον Μάρης Ποταμιος ῥέων συμμισγεται τῷ Ἀστροῦ, ἐκδὶ τοῦ Αἰμος τῶν Κορυφῶν τρεῖς ἄλλοι μαγαλλοὶ ῥέοντα πρὸς βορρῇν ἔντευρον ἐσβαλλουσι ἐς διτόν Ἀσλας Καὶ Αὔρας Καὶ Τιβείας.*

esoportosítani, azt a továbbiakkal még érthetőbbé tehetjük. „A Thrakian és a thrák krobyzok földjén átfolyó Athrys, Noes és Artanes ömlenek az Istrosba.“ Majd a paionoktól jövő Skiost, az Illyriából származó Angrost és Brongost sorolja elé, és így tovább. S ha egyéb nem, az Atlas vagyis az Olt geographiai helyzete egymagában is tanuságul szolgálhatna magyarázatom helyessége mellett. De még jobban megerősítik elméletemet a Tibisis és Auras, melyben Délmagyarország két vezérfolyóját sikerült megállapítanom.

Ortvay Tivadar Tibiscumról szóló monographiájában teljes aprólékos-sággal idézi a Tibisis felől felhalmozódott magyarázatok gazdag irodalmát. Fejtegetései után semmi kétség többé: hogy a hunyadmegyei Vaskapu-hágó alól keletkező Bisztra vizének a Temesbe szakadásánál már gróf Marsigli Alajos által helyesen sejtett municipium Tibiscum, Ptolomaeus *Τιβίσκον*-ja, a Tabula Peutingeriana Tiviscum-jaja, mind a Temes folyóra vonatkozik. Herodotos Tibisise a szanskrit sibbi gyökre utal, mely ligetet, cserjés helyet, csalitot jelent. A terjengősséget, iszapolódást, zátonyosodást jelentő *steigh* gyökkel is rokonságban állhatott, mint *stei-kh*, *tith*. Erre vall a moesarast jelentő *Τίφος*, melyből a szláv *Timano*, *tima* és a thrák *Tibisko* mind „moesaras“, „csalitos“, iszapoló félét jelent. A Névtelen jegyző, valamint a Thuróczi és Mare. *Chronica Temes*, *Temus* folyókat emlegetnek. Egy 1212-beli oklevél *Temest* ismer (et terram Gyad ad quatuor aratos a castro temesiensi exemtam); egy 1266-beliben *Castrum Tymes*, 1310-ben *Temesvár* (Datum in *Temesvár*) olvashatók.¹⁾ Mindez azt mutatja: hogy Herodotos Tibisise az agathyrzusoknál *Tibis* alakban szerepelhetett s hogy ebből egy hang-cserével *Timis*, *Times*, *Temes* alakult rendre. Ilyenformán a románok *Temesiu*-ja egyenesen a magyar *Temes* elferdítésének bizonyul.

Egészen új eredményre jutottunk az *Auras* nevével, melyet idáig messzi keleten, a kis oláhországi lapályon alázóduló Zsilben kerestek elődeim, s melyre *Tomaschek Vilmos*²⁾, legutóbb a Peutinger tábla *Apo fl.*, a ravennai *Anonymus Apo*, *Apio* stációját s annak görögös *Ἀπος* vagy *Ἄπος* alakját ajánlotta. Az *Apo* elnevezés mellett foglalt állást **Goos Károly**³⁾ is. Majd **Böhm Lénárt** szintén ezt a nézetet fogadta el s *Duplajnál*, a mai *Temes-Váraljánál*, a *Karas* mellé helyezte a stációt.⁴⁾

¹⁾ Ortvay Tivadar: *Temes vármegye és Temesvár város története*; negyedik kötet. Első könyv. Oklevéltár. Pozsony, 1896. Eder István könyvnyomdája. A 2., 4. és 11. oklevél.

²⁾ Wilhelm Tomaschek: *Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für österreichische Gymnasien*. Wien, 1867. 706., 708—710. lap.

³⁾ Karl Goos: *Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg, zum Schlusse des Schuljahres 1873/4.*

⁴⁾ Böhm Lénárt: *Lederata Tibiscum közötti római útvonal. Délmagyarországi Tört. és Régészeti Értesítő, IX. évf.*

Igy nyilatkozott Torma Károly is a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1884-ki közgyűlésén a Traján-tábláról tartott szabad előadásában. Nem csoda, ha ez a felfogás irodalmunkban teljesen meghonosodott, főleg **Milleker Bódog**¹⁾ szaktársunknak a délmagyarországi régiségtelepekről szóló részletes jelentése segítségével.

Cihač²⁾ nagy ethymologiai szótárában a *Cyprinus carassius*tól, a Karaszhaltól származtatja a Karas nevét. Közhiedelem szerint a török Kava szóval is összefüggne mint Fekete víz. Kutatásaimmal sikerült megállapítanom, hogy egyik nézet sem fogadható el, s az Auras származását másfelé kell keresnünk.

Saját kiindulási pontomat a Lederata-Tibiscum közé eső dáciai hadi út Arcidava állomása képezi. A Peutinger tábla Arcidava-ja, Anonymus Ravennatusnál Artidaba, Ptolomaeus Geographiája III. 8., 9. szerint *Αργιδάβα* néven ismétlődik. Ptolomaeus a szélesség 45° 15', hosszúság 47° 30' alatt földrajzi fekvését is oly pontosan megállapítja, hogy már ez alapon sem lesz vala bajos hollétet Váradjánál (oláhosan ugyan Varadiának írnak) megállapítani.

Minthogy a dava, deva, δαβα, δάβα alapozó mindenütt várat, várost jelent, úgy hogy Deva, Deba, Dava alakban magára is átörököltük, önkényt következik: hogy összetételeiben a vidékre jellemző természeti sajátságokat kereshetjük. Dácia területéről valami 25 ilyen összetételt ismerünk idáig s lenn Thráciában ismétlődnek változatai. Mindezen összetételek analogiája szerint Arcidava = Arcas + dava, Artidava = Artas + dava, Argidava = Argas + dava. S mert úgy az Arcas, mint az Artas és Argas jelző szó egyetlen hangváltozással a Karas folyóra utal, mely folyót épen Arcidava mellett találjuk, mi természetesebb, minthogy abban is keressük az Arcas tulajdonosát? A Lederatától Dáciába irányított hadi út 7 állomásából különben is még más kettő vette folyóról nevét. Így 1. a Tabula Peutingeriana Berzovia-ja Anonymus Ravennatusnál Berzovia s Trajanus naplójában Berzobis, melynek már utódai szintén egyetlen hangváltozással Berzova-nak nevezik.

2. A Tabula P. Caput Bubali állomása, melyet az Anonymus Ravennatus Gubali néven örökít meg. Amannak tóalakja Bubalis, emezé Gubalis, s mindkettő azonnal rácsendül a mai Poganisra.

Herodotos Auras-a vagy már eredetileg Arkasnak hangzott s ő jegyezte hibásan fel, vagy Ptolomaeus idejéig a Kr. u. II. század közepéig változott át Arkas avagy Argas alakra. Akármiként állott is a dolog, semmi kétség a felől többé nem lehet: hogy a Karas ősi nevét bírjuk

¹⁾ Milleker Bódog: Délmagyarország régiségletei. Temesvár, 1892. Értésítőben és külön.

²⁾ A. de Cihac, Dictionaire d'ethymologie daco-romane elements slaves, magyars, tures, grecs, moderne et albanes par Francfort a. M. 1879.

ezen névváltozatokban is. Még csak azt kívánom megjegyezni: hogy a török Quara sok változaton át fejlődhetett ki a Karas-ra, mely ilyen értelemben iszapos, zavaros vizet jelenthetne.

Még a Maris (*Μάρις*) délvidéki vonatkozását kell felemlítenünk. Ezt ugyan Herodotos az agathyrzusok földjéről származtatja, de közvetlenül egyesíti is az Istrosszal. „Az agathyrzusok földjéről a Maris egyesül az Istrosszal.“ Ez az egyesülés csak úgy képzelhető: hogy akkoriban a Tisza háttérbe szorításával a Marist tekintették főfolyónak. Lehetséges, hogy Herodotos hírvivői a Maris teljes pályafutását nem is járták végig, hanem az arany után utazgatva, az agathyrzusoknál megismert folyót önkényesen azonosították az Istrosba betorkoló Tiszával. Hogy még Strato is, a ki először említi fel, habár tévesen *Παρισσος*-ként nevezi a Tiszát, azt állítja: hogy az Istrosba ömlik, míg a Marisos (*Μάρις*) a hoiok és tauriskok határfolyójaként a kelta Danubiusszal egyesül. Tekintettel arra, hogy az Istrosban jóformán az Aldunát értették s a bessek elnevezése is erre vonatkozik, míg a Morava és Tisza egyesülésén felül eső Felső-Dunát a kelták Danubius névével különböztették meg, a Maros Strato szerint is a mai Tiszával azonosulna, a *Παρισσος*, vagyis Tisza pedig valahol a Zsil táján érne el az Istrost. A Tisza ősnévet különben *Παρισσος*-ként emlegethették, mert Plinius is így írja s ebből alakult a mai Tisza.

A Marosról fenmaradt eme rövid vonatkozás azt is elárulja: hogy a Felső-Tiszával Herodotos kortársai összeköttetést nem tartottak s ennek következtében behatóbb megfigyelést sem közölhettek a történetírás atyjával. Legalább a kiktől Herodotos értesülését nyerhette, azok az agathyrzusok földjével, tehát az erdélyi Érczhegység belvidékeivel állhattak érintkezésben s oda- és visszavezető utazásaik közben a közép Marison kívül csakis a Karast és Temest érinthették; de a Tiszát egyáltalán útjukban nem találták; különben arról is tájékoztatják vala Herodotost. Sőt még e három folyó kapcsán azt is megállapíthatónak vehetjük, hogy a Begát sem keresztezte az agathyrzusokkal úzerkedő görögség útja, legalább nem alsó tekintélyesebb folyásában, úgy, hogy az Al-Dunától a Karas, Temes folyók felé egyenesen a mai Hunyadmegye bejárást kereshették ezek a világforgalmi érintkezési vonalak.

Déva.

TÉGLÁS GÁBOR.

Társadalmi és kulturális viszonyok Temesváron a múlt század végén.

Írta: DR. BERKESZI ISTVÁN.

Ha egy külföldi utas a múlt század végén Bécsből megindult, hogy Magyarországot meglátogassa, legfeljebb Pestig jött le; tovább menni már valóságos Istenkísértésnek tekintette. Oly híre volt akkor hazánknak a külföldiek előtt, mint mostan van mi előttünk például Dahomey-nek, a hol meleg is van, jó is a föld, csak hogy könnyen megehetik a látogatót. E jó híreket még sokkal későbbi időben is Bécsben szerezte meg rólunk a külföldi utas. A cél világos volt: ne menjen az utas tovább; maradjon Bécsben és költse el ottan a pénzét.

Ha valaki mégis rászánta magát, hogy tovább utazik, igen kényelmes alkalmatosságon, nyári időben Bécsből három nap alatt eljuthatott Budára, onnan pedig négy nap alatt Temesvárra; már t. i. ha nem volt valami nagyobb eső vagy árvíz, mert akkor két, sőt három hétig is eltarthatott az utazás Pestről Temesvárra. Közlekedési eszközökben nem volt hiány Magyarországon, s az emberek rangjuk és pénzüik szerint bőven válogathattak azokban. A nagyurak természetesen a maguk fogatán jártak; a kinek ilyen nem volt, de mégis kényelmesen akart utazni, az a postakocsira ült. Pesttől Temesvárig volt vagy húsz állomás; minden állomáson egy-egy forintot kellett fizetni egy-egy lóért, s így a legjobb esetben is negyven forintba került az utazás Pesttől Temesvárig; de ebben még nem volt beszámítva a kiadás, mit az utas útközben magára adott ki. Tegyük fel továbbá, hogy több állomáson, kivált itt az Alföldön ez gyakran megtörtént, hogy rossz volt az út, ilyenkor még 1—2 pótlóvat is fogtak a kocszi elé, de mindez az utas költségeit szaporította, mert állomásonként minden ló után újabb egy-egy forinttal szaporította a kiadásait. Hanem aztán megvolt a kényelem is: szabadon választhatott az utas félfedelű vagy egészen nyílt kocsit; a postaszolga kürtjére mindenki kitérni tartozott az útból; ha akart, egyedül ülhetett a hátsó ülésen; az állomásokon a pin-czerek és toladó korcsmárosok nem alkalmatlankodtak; ha a lovakat felváltották, rögtön folytathatta útját; a kocsiban pedig lehetőleg minden alkalom megvolt az alvásra és pihenésre.

A gyorskocsi már másféle intézmény volt. Pesttől Temesvárig havonként csak kétszer közlekedett; váltott lovakon éjjel-nappal folytatta útját; többen utaztak együtt, mégis drága volt; e miatt kevesen használták. Legtöbben vették igénybe a társaskocsit, mely a Pest—Temesvár közti útvonalon minden állomáson volt található. Széltől és esőtől ez is megóvta az utast, a lovak itt is elég jók voltak, a kocsisokat majdnem mindenütt ismerték, s ez az utasnak is előnyére vált. Pesttől Temesvárig öt napig tartott az utazás, és erre fizetett az utas 5—6 forintot. Olesósága miatt még tekintélyes utasok is használták, de a vegyes társaság mégis sokakat elijesztett, hogy ily kocsikra üljenek, mert 9—10 ember utazott többnyire egy kocsin, holott kényelmesen csak hétnek volt benne hely.

A társaskocsik utasai éjjelenként egy-egy állomáson a vendéglőben töltötték az éjszakát. A vendéglő és koresma mindenütt egy-egy földbirtokosé volt; a koresmárosok, vendéglősök és pinczerek kivétel nélkül egész Magyarországon németek voltak, aránylag a legtöbben hesseniek, mert magyar ember még akkor ilyen keresetre nem vállalkozott. A földesúr a zagyvalék kilenczed borát mérette itten, melyet a bérlő, hogy még többet nyerjen, jól feleresztett vízzel. A vendéglős, csakhogy az utasok nála maradjanak, rémhistóriákat gondolt ki a marasztalásukra. Így aztán az utasok már napszállta után nem mertek tovább menni és inkább ott töltötték az éjszakát a füstös ivóban, egy-két faggyú-gyertya világánál fogyasztva a hegy levét. Nagy szerencséről beszélhetett, a kinek külön szoba jutott. A Bánság területén az úti alkalmatosságnak még egy más válfaja is létezett. Ez az u. n. *Cambiator* volt. Nem volt ez más, mint hivatalos előfogat, melyet a Bánság területén minden kijelölt helyen lehetett kapni, de a hatóságtól utalványt kellett kérni reá. Ebben az esetben állomásként egy lótól 17 krt fizetett az utas. Ha nem volt utalványa, akkor 24 krt. Ily kocsikon utazni csak azért volt alkalmatlan, mert a postaszolgának nem volt kürtje és így minden kürtös szolga előtt kitérni tartozott s e mellett a legrosszabb lovai voltak.

Tegyük fel, hogy mi most 1790-ben vagyunk és július 1-én reggel indultunk el Pestről társaskocsin a legszebb időben; akkor július 4-én délután már Kis-Becsikereken vagyunk, az utolsó állomáson Temesvár előtt. A rendes országúton halad a társaskocsink. Az országút abban különbözik a mezőtől, hogy a két oldalán árok van, melynek kiásott földjét, vagyis jobban mondva sarát a középre hányták s ezzel készen volt az országút. Nem hiába mondta egy angol utas a mi országútjainkról, hogy „*lutum ponunt supra lutum et hoc nominant országút.*“ Ha az ilyen igen is sáros országútra egy kis eső talál esni, akkor megakad a társaskocsink s nekünk férfiaknak ki kell szállani s húzni vagy tolni a kocsit, míg jobb helyre érünk. Néhol az országúton egész kátyuk vannak, a hol derékgig süllyed a kocsi. Egy múlt századi bécsi utas beszéli el a maga esetét, mely

vele 1780 táján közvetlen Temesvár mellett történt. Gyorskocsival utazott, de a kocsi az országúton egy ilyen kátyuba süllyedt s mozdulni sem birtak. Vasárnap volt; a közeli falu svábjai közül sokan haladtak el mellettök; a kocsivezető és az utasok pénzt is kínáltak nekik és esdve kérték, hogy segítsenek, de minden kérés hasztalan volt. A parasztok szabadkoztak, hogy az lehetetlen, az idő már ugyis későre jár, és odább álltak. Szerencsére rövid idő múlva jött néhány oláh, a kik, a nélkül hogy rábeszéltek volna őket, nagy kiabálással neki fogtak és kimentették a kocsit és az utasokat, nehogy az éjszakát a mocsárban töltsék. Ez a bécsi német mondja, hogy útközben a svábok segítségére nem szabad számítani.

Mielőtt Temesvárra megérkeznénk, félóránnyira a várostól az elnöki kert mellett haladunk el, mely az országúttól jobbra fekszik. A múlt században ez volt a temesváriaknak legszebb kiránduló helyök s az utasok, még mielőtt Temesvárra megérkeztek, leszállottak a társaskocsiról, hogy megnézzék a díszes kertet.

Végre a mehalai (bécsi) kapun berobogunk Temesvárra; társaskocsink a kapuhoz egész közel lévő tágas földszinti vendéglő udvarára hajtak be; tehát célzt értünk. A ház mai napig is megvan: „Az orosz császárhoz“ ezimzett koresmahelyiség, de régi híre oda van, nagy udvara régen be van már építve. Az utasok vagy itt szállnak meg, vagy igényeiknek jobban megfelelő szállót keresnek, mert Temesváron a múlt században sem volt hiány szállókban és vendéglőkben. A ki úr, az a „Trombitásba“ (a mai Hungária) megy. Itt szálltak meg József császár és Ferencz király is, mikor Temesváron át vezetett útjuk. Ide jönnek a gazdag földbirtokosok és előkelő idegenek; itt kártyázta el Lenau atyja is összes jövedelmét. Nyáron 15 kr. egy valamire való vendégszoba ára, télen kétszer annyi. A vendégek közösen étkeznek s igen jó társasbédet kaphat az ember 10 krért. Jelesebb szállóhelyek voltak még a Szarvas (Hirsch) és a Hét választó (Sieben Churfürsten), hol szintén az előkelőbb vendégek fogadtak lakást. Ezek csakúgy, mint a Trombitás, már a XVIII. század első felében is megvoltak. Boltozott csarnokaik mest is mutatják, hogy a mai Temesvár legrégibb épületei közé tartoznak. Kiválóbb szállók és egyúttal vendéglők voltak még a Koszoru (Kranz), az Oroszlán (Der Löwe), a Három korona (Drei Kronen) és a Szőlőfürt (Weintraube) is. Bent a várban, mindahárom várkapu közelében egy-egy földszintes vendéglő állott, tágas udvarokkal, ide hajtattak, a kik kocsin érkeztek. A kocsik és lovak a színben, a kocsisok a koreszmában tanyáztak; az urak pedig az előkelő szállókba mentek át.

Volt még ezeken kívül számos vendéglő, bor- és sörház, valamint kurta koresma. A rácz városházát 1782-ben színházzá alakították át; az épület földszintén egy előkelő vendéglői helyiség volt, melyet különösen a téli hónapokban látogatott a közönség erősen, mikor színielőadások voltak;

éppen erre a körülményre való tekintettel a városi hatóság 1783-ban megengedte ennek a vendéglősnek, hogy helyiségeiben éjjeli 11 óráig muzsikáltathat, a többi vendéglőkben már 10 órakor kellett beszüntetni a zenét. Kisebb igényű szállók, vendéglők, jobban mondva korcsmák voltak a „Rössl“, „Posthörndl“, „Drei Mohren“ és a „Rother Ochs“ és még Isten tudja hány, és mindezek a Belvárosban. A mi ezekben különös, csak az, hogy nem csak a szállók, hanem még a kisebb korcsmák egy része is napjainkig fenmaradt, megtartva ősi nevét, csak a Trombitásból lett alig néhány évvel ezelőtt Hungária.

A Belváros képe 120 évvel ezelőtt keveset különbözött a maitól. A széles és egyenes utcák már ki voltak építve, de ez utcáknak külön nevök nem volt; mindeniket a bennök levő legfőbb középületről nevezte el a lakosság. A Székesegyház tere majdnem úgy nézett ki mint most, még a szobor is állott már, úgyszintén a Szent György- és a Jenő hercegtér manapság meglevő legtöbb háza is megvolt már, csak a Jenő hercegtéren állott más szobor akkor, de még ez is megvan a gyárvárosi kapu közelében, az erdélyi kaszánya mellett. A belvárosban 1790-ben 156 ház volt, legtöbbször egy- és kétemeletes. 1780 körül a legszebb épületek voltak a mai vármegyeház, a városháza, vele szemben a hadparancsnoki épület, gróf Soro palotája (a mai katonai Casino épülete), a püspöki palota, a melyben egyúttal a harminczadivatal, a városi kórház, melyben egyúttal a postahivatal is volt elhelyezve, s a bécsi kapu közelében a báró Püchler-féle palota és a Hunyadi várkastély. Az utcák kövezve voltak és már 1760 táján rendes utcai világítás volt Temesváron, s e tekintetben városunk Magyarország minden más városát megelőzte, csakúgy mint később a gáz- és villanyvilágítás alkalmazásában. Igaz, hogy ez a világítás nagyon gyarló volt, mert 1770-ben még 100 lámpát elegendőnek találtak, s ezeknek a költsége egy évre 600 frtra rúgott. A kijelölt házakon vastölesérek állottak s ezekbe helyezték el a lámpákat. A szappanosok ezeket minden délelőtt megtöltötték faggyúval, s a háztulajdonosok kötelessége volt azokat minden délben elhozatni a szappanostól. 1782 táján már a város vette keze ügyébe a világítást, és minden háztulajdonos kötelezve volt a házán egy-egy vastölesért alkalmazni és minden délben a városházáról kellett a faggyúval megtöltött lámpát elhozatni.

Büszke is volt Temesvár a világítására és rendezett utcáira. Egy százszorszégi gróf, ki 1794-ben fordult meg itten, azt írja, hogy hír szerint Temesvár Magyarországnak a legszebb és legrendezettebb városa. Nem ok nélkül nevezték el azért a benszülöttek városukat Kis-Bécsnek.

De a faggyúvilágítás néha fel is mondta a szolgálatot. Ha a mészárosok nem tudtak elég faggyút producálni, akkor gyakran megtörtént, hogy magánházaiknál érzékeny hiányt szenvedtek a világításban. Így 1764-ben a polgárok sokat panaszkodtak, hogy nem tudnak elég faggyúgyertyát

venni. A külföldi utasok elismerik a város előnyeit, de a hibák és hiányok előtt sem húnytak szemet, így nagy a kifogás a tisztaság hiánya miatt. Télen a házak tetejéről és az utcákról lekaparják a havat, de azért nagy garmadákból ott hagyják az utcán heverni mindaddig, míg tavasszal a nap heve fel nem olvasztja; tisztaság tekintetében csak a zsidó negyed tesz kivételt; itt meglátszik, hogy gazdáik gondot fordítanak a tisztaságra is. A zsidó negyed mellett volt a halpiacz; gyakran 15—20 kocsis állomásozott itt, megrakva döglött hallal, mit a Tiszában fogtak, de eladás végett Temesvárra szállították. E sok halas kocsinak a szaga megrendíti az embert még a leghidegebb télen is. Hát még a Székesegyház tere, hol a hetivásárokat tartották? száz meg száz kocsis, lóval, ökörrel állodogált ilyenkor a téren. A bécsi utast a hideglelés borzongatta, mikor az itt tapasztalt piszkot látta. Vásár után tisztogattak ugyan, de a tisztogatás olyan kevés kezet foglalkoztat — úgymond — hogy csak itt-ott tűnik fel egy kis tiszta folt a piszok között.

Az sem nyújtott valami szép látványt, hogy a mészárosok kutyái nagy számmal sétálhattak fel-alá még a Belvárosban is. Kolowrat József polgárt tehát csak dícséret illetheti azért, hogy 1774-ben arra figyelmeztette a tanácsot, jó volna a kutyák számát apasztani.

Temesvár lakossága a múlt század végén körülbelül tízezer főre rugott, de ez igen vegyes volt. Legtöbben voltak a németek, azután oláhok, szerbek, legkevesebben a magyarok. A legmagyarabb elemet a megyei tisztviselők képezték, de a városi hivatalokban is volt mindig egynéhány magyar; 1785-ben 65 magyar nemesi család lakott Temesváron; ezeken kívül számos magyarra találunk az iparosok, kereskedők, s kivált a napszámosok között. Az iparosok körében legtöbb magyar volt a csizmadiák és a szabók között. A XVIII. század végén itt állomásoztak a gr. Károlyi, gr. Eszterházy és gr. Gyulay-féle ezredek egész zászlóaljai, a melyeknek úgy tisztikara, mint legénysége között is számos magyar volt. A honoratiorok között szintén sok volt a magyarul beszélő. A jezsuiták templomában már 1731-ben egy pater Hunyady magyar hitszónoklatot szokott volt tartani, a mit bizonynyal nem tesz, ha nem talált volna kellő számú hallgatóra. A kath. papság, a gymnasium piarista tanárai, néhány orvos és egyéb honoratiók egészítették ki a temesvári magyar kolóniát. De ez a kevés magyarság nem tudta kellően megőrizni nemzetiségét és többnyire beleolvadt a német polgári elembe.

Temesvár lakossága már a XVIII. században is kereskedelemmel, iparral s kisebb részben gazdálkodással foglalkozott. Voltak nagy kereskedő üzletei, melyek az egész Bánságra, sőt azon túl is kiterjesztették üzleti összeköttetéseiket. A XVIII. század második felében leghíresebb üzlete volt városunkban a Deyak testvéreknek. Vegyesáru üzletöknek Temesvár volt a főszékhelye, de fióközletek volt még Ujvidéken és Aradon is.

A vezérszerepet a lakosság között a német elem vitte, utána következett számra, de nem befolyásra az oláhság, mely leginkább a Gyárvárosban és a Majorokban lakott, és mint favágók, napszámosok és egyéb munkások kaptak foglalkozást. A szerbeknek 1782-ig külön hatóságaik voltak, külön városházuk, bírójuk és tanácsosaik, de a mikor Temesvár szab. kir. várossá lett, 1782-ben, e külön szerb magistratus megszűnt, a helyett az egységes városi hatóság személyzete között kaptak a szerbek nagyobb tért, mint más nemzetiségek, a németen kívül. Találkozunk még francziákkal is, kik Lothringenből vándoroltak be Temesvár környékére s gyakran hordták terményeiket a temesvári vásárra. Egy-egy ilyen vásáron valóságos bábeli nyelvezavart hallhatott a látogató; beszéltek és kiabáltak, kínáltak és alkudoztak ottan német, oláh, szerb, franczia, spanyol, sőt még magyar nyelven is. Legszigorúbb elbánásban a zsidók részesültek. Míg Temesvár szab. kir. várossá nem lett, tehát 1782 előtt, még azt sem engedték meg, hogy a zsidók bajuszt és szakált viseljenek. Számuk és üzleteik roppantul korlátozva voltak. A zsidók száma Temesváron 1755-ben 23 családra rugott; ez a szám 1772-ben már 53-ra, 1776 márczius 15-ig pedig 76-ra nőtt. Ez aggodalomba ejtette a bánáti tartományi kormányt, azért — hogy a zsidók száma ne szaporodjék — 1776-ban elrendelte, hogy a temesvári zsidók száma, a külvárosokban lakókkal együtt, nem lehet több mint 49 család és csak egyetlen hitközséget képezzenek; legyen külön zsidó bírások és iskolájok. Minden nős zsidó férfi, sőt minden özvegy, a ki önálló háztartást visz és nős fia nincs, külön családnak vétetett; minden olyan háztartást, a hol az atya például két feleséges fiával együtt lakott egy fedél alatt, már három családnak számítottak. Hogy ez a 49 család számra ne növekedjék, a zsidóknak meg nem engedték, hogy hatósági engedély nélkül nősüljenek. Ha a meghatározott számon belül valamelyik család kihalt, akkor a bánsági kormány megengedhette a kívánt számon belül új családok letelepedését és ebben az esetben első sorban a temesvári szülöttekre, aztán a hazaiakra, ilyenek hiányában a külföldiekre és pedig első sorban a gazdagabbakra és pedig igazi kereskedőkre voltak tekintettel. Minden temesvári jogosított zsidónak egy sorszámmal ellátott, nyomtatott bizonyítványa volt arról, hogy a megtűrt zsidósághoz tartozik; hatósági engedély nélkül a várost elhagyniok nem volt szabad; a létszám szaporodásáról és fogyásáról pedig a zsidó rabbi és bíró hetenként egy kimutatást tartoztak felterjeszteni. Hatósági engedély nélkül a zsidónak megnősülnie nem volt szabad; a ki e parancs ellen vétett, és pedig a zsidó bíró minden egyes esetben száz arany bírságot fizetett, a rabbi és az új házaspár pedig a tartományból kiűzetett. Kereskedelmi jogosultsága a 49 között legfeljebb csak nyolcznak lehetett, zsidóárúboltot csak hat család nyithatott; a kinek külön boltja nincs, az olyan zsidót eltiltották a zsidóárússágtól; a városon kívül házalniok nem volt szabad, a kit rajta kaptak, attól árúját elvették, de a

vásárokra szabad volt eljárniok. Minden hat évre külön zsidó bírót választanak, kit a tartományi kormány erősít meg. A bornak pintjét legfeljebb 12 kron mérhették. Az idegen zsidót, a ki házalás végett akart jönni a Bánságba, már a határról visszakergették, ha más járatban volt, azt — ha igazolta magát — külön bizonyítvánnyal beengedték. A Temesváron tartózkodó idegen zsidó naponként 5 garas türelmi adót volt köteles fizetni. A vásárokra jövő idegen zsidókat bebocsátották ugyan a városba, de éjjelre nem volt szabad itt maradniok és 12 óránál hosszabb ideig egy temesvári zsidónak sem volt szabad idegen zsidót a házában tartani; sem pedig oly keresztény cselédet tartani, a ki a házban lakik és velök egy kosztón van; viszont a keresztényeknek is megtiltották a zsidók szolgálatába lépni. Végül még arra kötelezték a zsidóságot, hogy a keresztények házaiban nem szabad lakniok, hanem kötelesek mindannyian bejönni a várba lakni, hol egy területet jelöltek ki számukra, itt kellett három év alatt házaikat felépíteni és mindnyájuknak az úgynevezett zsidó-negyedben élni. E zsidó-negyed a mai Városház-, Szerb-, Erzsébet- és Jenő herezeg-uteza körül terült el és még mai napig is legnagyobbbrészt zsidó polgártársaink birtokában van.

A temesvári társadalmi életet a szakadozottság, az osztályokra való bomlás jellemezte; más városainkban is megvolt ez a múlt században, de mégsem oly mértékben, mint Temesváron. A katonaság teljesen elkülönözte magát és mintegy uralkodó osztályt képezett. A bánsági főhadparancsnok ez időtájtban gróf Soro János altábornagy volt, ki évtizedeken keresztül lakott Temesváron s nem egyszer mélyen belenyúlt a városi hatóság jogkörébe. Felesége magyar nő lévén, ennek révén nagy birtokai voltak Temesvár mellett és annak környékén. Temesvár mellett fácszános kertje, Lugos környékén nyári lakása, gyönyörű szőlői, hol burgundit is termesztettek, sőt aszút is készítettek, mely hallomás szerint a tokaji aszuval is felért. A grófnő szellemes nagyúri nő volt, de a mellett jól értett a gazdálkodáshoz; nem volt pazar, csak előrelátó, de Temesváron ekkor fősvénynek tartottak mindenkit, a ki nem esztelenül pazarolt. Házuknál szívesen látták a magukhoz illő társaságot, kivált a művelt külföldieket.

A kath. papság elvonult életet élt; a nemesség összetartott; a megyei gyűléseken nagy számmal jött össze s ilyenkor egész magyar világ folyt Temesváron; egy-egy magyar színtársulat e század elején ilyenkor Temesvárra is betekintett, mert legelső sorban a nemességre számított. A megyei főbb tisztviselők nevenapiját mindenkor megünnepelelték; ilyenkor a vármegye-házán húzta a cigány a magyarost. A magyarság úttörője Temesben is a vármegye volt; gyűlésein magyarul szónokoltak, bár a jegyzőkönyveket 1823-ig latinul vezették. A nemesség a megye visszaállításával más magyar vármegyéből költözvén ide, teljesen magyar is volt és egész külön magyar szívet képezett a német polgársággal szemben. Többen akadtak közöttük olyanok, a kik németül nem tudtak. Így a megye főügyészét II. József

császár 1786-ban azért degradálta alügyésszé, mert járatlan volt a német nyelvben.

A polgárság megbecsülte egymást, tekintet nélkül arra, hogy ki milyen vallású. Józan ész, jószívűség, mulatságvágy, sőt a legnagyobb könnyelműség és pazarlás jellemezte a múlt századi temesvári polgárságot. A város környéke és a vidék egészségtelen, mocsaras volt, a mi gyakori lázt idézett elő, valóságos maláriafészek volt a város még a múlt század második felében is; csak mikor a mocsarakat kiszárították és a Gyárvárosból egészséges forrásvizet vezettek be csöveken a belvárosba, lettek az egészségi viszonyok kedvezőbbek. De már a múlt század végén is alig volt Temesváron olyan család, mely származását az első beköltözőkre vezethette volna vissza. Kipusztította azokat a malária, mely még a múlt század végén is örökös félelemben tartotta a lakosságot. Azért az emberek komolyan nem is gondoltak a gazdálkodásra. Egy családnak csak kevés, gyakran egyetlen gyermeke sem volt; a családfő pedig a halál gondolatát kicsapongással igyekezett magától távol tartani, mert azt hitte, hogy így a láz kitörését megakadályozza. A kisebb rész mértékletes életmóddal igyekezett a betegséget elkerülni, de a legtöbben a másik módot tartották kedvezőbbnek, azért még a lázrohamok között is ettek-ittak, mintha mi bajuk sem lenne. Egy orvosi látogatásnak úgysis csak öt garas volt az ára.

Hogy az egészségügyi viszonyok a múlt század végén Temesváron milyen kedvezőtlenek voltak, legjobban megmutatja egy kis statisztika. Temesvár népessége 1787-ben 9479 lélek volt; az 1784-től 1793-ig terjedő tíz év alatt pedig meghalt összesen (a katonaság nélkül) 7682 egyén; e szerint évenként minden 11·5 lakóra egy-egy halálozás esett, vagyis 1000 lakóra évenként 90. Ne csodálkozzunk azért, ha a városi nagy patikában, mely a múlt században egyike volt Magyarország legnagyobb gyógyszer-tárainak, 1794. szeptemberben naponként 17—18 font chinint árúsítottak el.

A betegségtől való félelem még jobban emelte a mulatságvágyat. Az előkelőbb polgári bálokat a városháza tanácstermében rendezték, vagy a színházépületben. A bálrendezés jogát a város annak adta, ki a legtöbbet ígért érte. Viaszgyertyák világánál lejtettek a párok; férfiak és nők öltö-zéke teljesen megfelelt a bécsi és pesti divatnak; 1786-ban a tanács figyelmezteti a női közönséget egy könyvecskére, mely a boufantomok viselése ellen emel szót, melylyel úgy összeszorítják magukat, hogy könnyen szerencsétlenség is történhetik e miatt, kivált táncz közben.

Igen kifejlett volt a kávéházi élet. Még külföldiek is kiemelik, hogy Temesváron több szép kávéház van. Ez pótolta akkor a társasköröket. Temesváron már a XVIII. század elején voltak jelesebb kávéházak; 1768-ban a Belvárosban három nagy kávéház volt: a Barth Jánosé, Delbondioé és a Magdeburg Rudolfé, a század 80-as éveiben a belvárosi Demmelmayer-féle házban volt a város legfényesebb kávéháza, de kávé és rosolist nemcsak a

kávéházakban, hanem a koresmákban is mérték, annak daczára, hogy a bánáti kormány ezt a koresmárosoknak megtiltotta. E miatt már 1768-ban a három kávé panaszszal fordult ismét a hatósághoz, hogy a tanács tiltsa meg ezt a koresmárosoknak. A tanács el is rendelte, hogy a Szarvas, Trombitás, Vörös Ökör, a Rössl és a ráczvárosházi vendéglős ne merjenek ezután kávé mérni. Sőt 1784-ben a városi tanács különösen meghagyta a városi kapitánynak, ügyeljen fel arra, hogy a koresmárosok a bort ne hamisítsák. Semmi sem új a nap alatt. A kávéházak már 1765 előtt éjfélig, a koresmák pedig 11 óráig voltak nyitva, de egy sajnálatos eset alkalmából gróf Soro János alezredes, 1765-ben a város katonai alparancsnoka, elrendelte, hogy már esti 10 órakor minden kávéház és koresma becsukassék, s ez időn túl a koresmárosok senkinek egy csöppet se merjenek kimérni. Történt volt ugyanis, hogy Ott Tamás lakatoslegény és egyúttal toronyórás valamelyik koresmában többlet töltvén a garatra, mint kellett volna, hazafelé menve a kamarai hivatal pénztára előtt őrt álló katonát köpködté és gyalázó szavakkal illette. A városi hatóság ugyan megbüntette a legényt, mert nyolcz napi elzárásra ítélte kenyéren és vízen, de ez a katonai parancsnoknak nem volt elég s a koresmákon és kávéházakon állott bosszút, meg a közönségen. A városi hatóság nem is nyugodott meg a gróf Soro rendeletében és felterjesztést tett a tartományi kormányhoz; kifejtette a tanács: meennyire szükséges, hogy a koresmák ezentúl is legalább 11-ig, a kávéházak pedig 12 óráig nyitva legyenek. A polgárságnak, úgymond, csakúgy mint az alantas népnek és a katonáknak is jól esik meleg nyári napokon egy-egy üdítő séta után magukat egy pár pohár sörrel vagy borral felfrissíteni; már pedig sétálni a nagy meleg miatt csak esti időben lehet. Ilyenkor szoktak a temesvári polgárok barátságos beszélgetés közben néhány órát szórakozni.

A városi hatóság fellépésének volt is foganata, mert a koresmák és kávéházak ismét nyitva maradhattak 11, illetőleg 12 óráig. A közönség nagy számban kereste fel a kávéházakat; mert a múlt század 90-es éveiben a tekintélyesebb kávéházakban már tartották a vendégek számára a Wienerisches Diariumot és a leydeni franczia ujságot, mely a külföldi eseményekről értesítette a kíváncsiakat, sőt már temesvári hírlapokat is lehetett időnként látni, mert 1771-ben Temesváron egy Intelligenz-Blatt, 1784-ben már a Temesvárer Zeitung, 1787-ben pedig egy Temesvárer Mercur című hírlap jelent meg.

Sajátságos alakjai voltak a múlt századi kávéházaknak és koresmáknak a beretváló és hajfodorító katonák, kik nagy számmal kerestek fel a polgárok kedvencz gyülekező helyeit, hogy azok igényeinek megfeleljenek. Tudvalévő dolog, hogy a czopf világában sokkal több borbélyra volt szükség, mint manapság. Katonáink 1806-ig még czopfot viseltek s így jól értettek ehhez a foglalkozáshoz, mely nekik a kávéházakban és koresmákban jó mellék-

jövedelmet is szerezhették, mert a temesvári borbélyok gyakran emeltek e miatt panaszt, kérve a hatóságot, hogy a katonáknak ne engedje meg a kávéházi és kocsmai beretválást és hajfonást.

A kávéházakat akkor is leginkább éjjel keresték fel; ilyenkor egész a záróráig húzott a cigány, ettek, ittak és kártyáztak a vendégek, mert a kártyajáték a kávéházakban roppant módon el volt terjedve, annyira, hogy még vásár- és ünnepnapokon délelőtt is játszottak. Azért a városi tanács 1783-ban kénytelen volt beavatkozni és a kávéosoknak meghagyta, hogy a melyik kávéos vasárnap vagy más ünnepnapokon az isteni tisztelet ideje alatt, vagyis délelőtti 11 óra előtt megengedi a kártyajátékot, azt minden egyes esetben 12 frttal fogják megbüntetni, s egyúttal azt is elrendelték, hogy a kocsma és kávéházak csak esti tíz óráig lehessenek nyitva. Kivételt csak a színházépületben levő vendéglős tett; ennek megengedték, hogy esti 11 óráig lehet nyitva s ugyanazon ideig muzsikáltathat is.

A tanács határozata ellen az összes temesvári kávéosok felfolyamodtak és kérték a tanácsot, hogy az éjjeli rendtartásra vonatkozó határozatát függeszse fel és állítsa vissza a régi rendet. Azzal érveltek, hogy a kávéházakban éjjelenként leginkább olyan elemek gyűlenek össze, a kik mulatásukkal a közönségnek semminemű kellemetlenséget nem okoznak. A tanács azonban hajthatatlan maradt. Elismerte, hogy vannak jó állású emberek, kik a kávéházakban megfordulnak, de az is bizonyos, hogy sokaknak nagy kárára van a kimaradás, mert részint meg sem illet sokakat a kimaradás, mégis leginkább az ilyenek csinálják a kávéházi botrányokat. Azért a kiadott rendeletet nem lehet olyan egyszerűen visszavonni.

A kávéházi kártyázás különben nemcsak nálunk volt divatos, hanem Magyarország egyéb városaiban is, azért a Helytartó Tanács 1784-ben egy körözwényében a szerencsejátékokat eltiltotta. Temesvár tanácsa e leiratra elismerte, hogy a temesvári kávéházakban iszonyú módon űzik a hazard kártyajátékot, azért elrendelte, hogy a Helytartó Tanács eme rendelete kivonatossan németre fordítandó s minden kocsmában és kávéházban kihirdetendő. Reuhuber Tamás városi kapitányt pedig megbízták, hogy e rendelet megtartását szigorúan ellenőrizze. Különösen eltiltatott a Pharaó, Landsknecht, Quindeci, Trenta Quarenta, Ramschli, Ferbli, Sincere, Moliera és a Halber Zwölfe.

1787-ben egy Péter János nevű kávéos az összes helybeli kávéosok nevében ismét azért folyamodik, hogy legalább a farsang alatt engedje meg a tanács, hogy a kávéházakat egész éjjel át nyitva tarthassák. A tanács ezt a kérést is elutasította.

A tanács egyáltalán nagyon ügyelt arra, hogy rendeleteit megtartsák; különösen vigyázott pedig, hogy a pestis alkalmával tett városi fogadalom megtartassék; 1737-ben ugyanis iszonyú dögvész pusztított Temesváron; a lakosságnak több mint fele áldozata lett az iszonyú vésznek. Mikor a

pestis megszűnt, a polgárság fogadalmat tett, hogy a vasárnapot Istennek szenteli s e napon Temesváron semmiféle mulatságot rendezni, koresmába járni nem szabad; a zene- és táncmulatság tiltva volt. De valamint mindenben, még a legerősebb fogadalmon is lehet kibúvó ajtót találni, úgy itten is. Azt mondták, hogy ez a fogadalom csak a Belvárost kötelezi; a külvárosokra és kiránduló helyekre már ki nem terjed, azért ott vasárnap is szabad mulatni. Így aztán vasárnaponként a belvárosi közönség a külvárosokba, vagy az elnöki kertbe, Vadászerdőbe járt, hogy mulatozásvágyát kielégítse.

Társaskocsik, sőt 1784 óta számozott bérkocsik állottak a közönség rendelkezésére. Egy bérkocsi ára 10 kr. volt a mulatóhelyig. A Gyárváros már a múlt század végén is népesebb volt a Belvároshoz; volt sok és szép, kellemes vendéglőkertje, hol nyáron tisztességes és olcsó volt a kiszolgálás. A legjelentékenyebbek voltak a Fehér Csikó (Weisse Rössl), a Mérleg (Waage) és az „Angol Királyhoz” címzett vendéglő, a mai Andrassy-kávéház, mely legközelebb esik a Belvároshoz. Volt benne egy nagy táncsterem, kávéház billiárddal, két játszószoza, egy nagy kimérő és sok vendégszoza. Mellette nagy kert szép gyümölcsfákkal, közepén a nyári táncz helyiség, de itt színi előadásokat is tartottak; ez volt az aréna. A legkiválóbb kávéház a XVIII. század nyolczvanas éveiben az Arany Páva volt. Ugyancsak megvolt már a nagy serfőzőház is. Kisebb méretű és csekélyebb igényű vendéglők voltak itt a Drei Lerchen, Drei Frösch, Drei König, Drei Husaren, Zur Traube és a Türkischer Hahn, másképp Türkische Niederlage. Ez utóbbi nagy terjedelmű földszintes épület, a múlt században roppant nagy udvarral. Ide szállottak a törökországi és az erdélyi kereskedők, kik a temesvári vásárokra jöttek. Jelenleg Kimmel Gyuláné úrnő tulajdona, ki belőle egy nagy bérházat alakított. Egy kurta korecsma még most is van a ház egyik szögletén.

A Józsefváros még kezdetleges korát élte a múlt század végén; 1744-ben kezdtek itt először házakat építeni, a Józsefváros nevet II. József tiszteletére vette fel, ki 1778-ban a várost meglátogatván, megengedte, hogy ez új városrész az ő nevére neveztesse el. Utczái zsinóregyenesek és szélesek voltak, a házak előtt fákkal. Nagy kertek terültek el benne, a közepén egy-egy nyári lakással. Mert a város gazdagabb lakói, hogy falusi levegőt élvezzenek, itt szoktak volt nyaralni. Lakói teljesen németek voltak. Voltak már vendéglői is, így a 80-as években a leghíresebb volt az Arany Csillag (Der goldene Stern) és a Hajó (Schiff). Mint egy bécsi utas 1785-ben írja, a Józsefvárosban kellemesen lehet élni nyáron. A személy- és vagyonbiztonság azonban nagyon rossz lábon állhatott, mert a hatóság 1783- és 1784-ben az itteni lakosok kérelmére éjszakánként külön őrszolgálatot rendelt ki, hogy a gyakori rablásoknak véget vessen, a mesterlegényeknek pedig a Blauer Montag-ot betiltotta.

A kiránduló helyek között legtöbbször keresték fel az elnöki kertet. A mai nap is látható kastély már a múlt század végén is megvolt; a kert díszes, magas erős fákkal, szép törpe gyümölcsfákkal és konyhakerttel. Az épület ugyan az uralkodóé volt, de haszonélvezetét a városnak engedte át, a város pedig egy vendéglőst fogadott belé, s ez köteles volt a vendégeket tisztességes áron kiszolgálni. 1784-ben, s valószínűleg utána is több éven át az öreg Dittelbacher volt a bérlő. A kik a kirándulás mellett még táncolni is akartak, azok a Vadászerdőbe mentek mulatni. A Vadászerdő a múlt század végén a legvonzóbb kiránduló hely volt; nem csak szép tölgyfaerdő volt, tele csupa fiatal, élénk zöld fával, hanem egy kellemes, elég tágas mulatóház is épült benne kerek táncsteremmel és egyéb helyiségekkel. Az épület még ma is áll és az erdőőri iskola van benne elhelyezve. Az épület a múlt század végén egy körönd közepén állott, melytől minden irányban legyező-alakban futottak ki a fasorok, melyek a sétálók igényeit elégítették ki; a fasorok rendezettsége még most is emlékeztet a régi sétányokra; különben e mulatóhely már a múlt század végén hanyatlásnak indult s bálákat mind ritkábban tartottak benne. Valószínűleg azért, mert a várostól elég messze esik, s a kik a Belvárosban laktak, azoknak ugyancsak jókor kellett a tánczot félbeszakítaniok, hogy hazamehessenek. Tudnunk kell ugyanis, hogy a bécsi és az erdélyi várkapukat már estenkint 9 órakor, a péterváradit pedig 11 órakor bezárták s a bemenetel mindenkor kellemetlenséggel volt egybekötve; azért a gyárvárosi lakók már 1783-ban kérelmezték, hogy a várkapukat ne zárják be olyan jókor. A kérelemnek azonban nem volt fogadata. A várparancsnok csak nagyon kivételes alkalmakkor engedte meg, leginkább a farsang utolsó napjain, hogy a másik két várkapu is hosszabb ideig legyen nyitva.

Nagy arányú népiünnepélyekkel voltak egybekötve a külvárosok búcsúi és a farsang utolsó napjai, annyira, hogy a hatóságnak gyakran korlátozni kellett ez ünnepélyeket; 1787-ben megtörtént, hogy a püspöki székesegyház zenészei farsang utolsó napján Neumann Ernő belvárosi plebános beleegyezésével valami utcai spectaculumot rendeztek a Belvárosban, de gróf Soro tábornok és várparancsnok a nagyszámú közönséget és a zenészeket katonáival szétkergettette. Ezt már a városi tanács is önhatalmaskodásnak vette és gróf Soro ellen az udvari bizottságnál keresett orvoslást, de valószínű, hogy eredménytelenül.

A mi a szellemi életet illeti, egy múlt századi bécsi utas azt a rövid megjegyzést teszi 1780 körül, hogy tudományosság épen nem honol Temesváron, de annál több egyszerű józan ész és jószívűség, a minőt az ember ritkán talál. A divat elég későn jut Temesvárra. Az iskolai intézmények pedig mosolyt keltenek rosszaságukkal. Elemi iskolák voltak ugyan, még a zsidóknak is külön, de a középiskola, mióta a jezsuita-rendet felszabták, hiányzott, csak a piaristák bejövételével nyílt meg ismét 1789-ben.

Gymnasium nem létében a fiúknak Szegedre vagy Szabadkára kellett iskolába járniok; de még rosszabb állapotban volt a leánynevelés, mely csak úgy, mint hazánk más városaiban, itt is nagyon elhanyagolt állapotban leledzett. A leányok, a mi nevelésöket illeti, — mint egy egykorú forrás megjegyzi — teljesen önmagukra, vagy önmaguknál éppen nem okosabb anyáikra vannak bízva. Másrésről a franciskánusok is, hogy mégis valamivel többet tegyenek, mint a torkukat gyakorolják, néha ráadják magukat az ifjúság nevelésére, s a derék franciskánusok mégis csak többet érnek a semminél.

A szellemi életet szolgálta még a XVIII. század végén egy nyomda és egy könyvkereskedés, mely Bécsből kapta elárúsításra a könyveit, de a Censura szigorúan vigyázott, hogy tiltott könyvek ne kerüljenek a könyvkereskedésbe. Az ilyeneket csempészet útján szerezték meg a könyvkedvelők és a könyvkereskedők; azért az ilyen könyvek nagyon is drágák voltak.

A művészetet egy Liebermann Ferencz nevű szobrász (1783) és a színház képviselte, melyben már az 1790-es években operai darabokat is adtak, de legtöbbszörre mégis drámát.

Ferenczfalva története.

A régi Krassó vármegye keleti határán, a Karánsebestől nyugatra eső vidékről dnyd-re a Néra völgyéig, Szászkaig emelkedik a Szemenik-Plessuva hegylánczolat, mely hatalmas válaszfalként különíti el Krassót a Szörénységtől. E meglehetősen zord és vad hegységet többnyire rengeteg erdőségek fedik, melyeket csak imitt-amott szakasztanak meg kopár, Karszt-jellegű sziklacsoportozatok és terjedelmes havasi legelők.

Az egész hegylánczolat legmagasabb, egyszersmind legérdekesebb tetője a Muntye-Szemenik. Magas fensíkből kiemelkedő hármas csúcsa: az 1447 m. magas Szemenik, az 1449 m. magas Gozna és az 1438 m. Pietra Nedei, az egész vidék fölött uralkodik. E hegycsoport Grisellini Ferencz, kitűnő olasz tudós figyelmét is magára vonta, s 1780-ban Bécsben megjelent: Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte című 2 kötetes munkájában a hegyekről értekezvén, a II-dik kötet 18-dik oldalán Ferenczfalva vidékéről, nevezetesen a Szemenikről a következőket írja:

„Die höchsten Berge der Provinc liegen in den Distrikten von Mehádia und Karánsebes, von der Seite, wo diese Distrikte mit der Walachei und Siebenbürgen gränzen. Sarko, Galliano. Mare, Mika, Maguri sind in diser Beziehung die merkwürdigeren Namen; doch ist im Bannat die allgemein herrschende Meinung, dass die Berge Semnik (így!) und Furluk die höchsten im Lande sind. Der erste erhebt sich im Karánsebeser, der andere im Werschetzer Distrikt. Ein Ingenieur, der an Aufnehmung der neuen Landkarte arbeitet, versicherte mich, dass er acht Stunden Weges gemacht, um den Gipfel des Semnik zu ersteigen; aber freilich musst er auch über verwachsene, überall mit losgerissenen Steinmassen und vom Winde niedergeworfenen Bäumen verstürzte Pfade, neben tiefen Abgründen, die an sich steilen, unwegsamen Felsen hinauf klettern. Es war im Monat Julius, und doch hatte die Luft in der Höhe einen beträchtlichen Grad der Kälte. Er fand auf dem Gipfel einen kleinen Teich, mit reinem, kristallhellen Wasser, welches Forellen beherberget, die zwar klein, aber

von delikatem Fleische sind. Auf seinem Rückweg entdeckt' er in einiger Tiefe gegen Morgen die Quelle der Temes, und noch tiefer gegen Abend den Ursprung der Nera, die hier ihre ersten Wasser aus einem grausen Abgrund in einen engen Kanal schüttet.“

E hatalmas hegytömeg északnyugati lábánál, a Berzava folyó völgyében, a Feketetenger színe fölött 535 m. magasságban, az északi szélesség $45^{\circ} 13'$, a keleti hosszúság $39^{\circ} 42'$ foka alatt fekszik nagy erdőségek középette Ferenczfalva (Franzdorf, románul: Valyug).

Ferenczfalva a Muntye-Szemenik hegységnek kétségkívül egyik legkiesebb és legérdekesebb helye. Fekvése nagyon szép, mondhatni festői. Minden oldalról magas hegyek környezik. Lejtőit ősi és kultur-erdőségek fedik, melyek csak Ferenczfalva közvetlen szomszédságában szűnnek meg, helyet engedve gyönyörű, smaragd színű hegyi legelőknek, még lejjebb gazdag gyümölcsösöknek. Elbájoló vidékéhez hozzájárul mindenféle légköri zavaroktól megkímélt kellemes és egészséges klímája. Levegője tiszta, erősítő; forrásvizei, melyek a helység belsejében is mindenütt találhatók, kitűnőek, s a legnagyobb melegben sem emelkednek $+6^{\circ}\text{C}$ -on felül; utcai tiszták, pormentesek, s a praktikus nyílt csatornákon mindig kristálytiszta hegyi víz csörgedezik. Mindeme természettől megáldott tulajdonságai folytán mintegy praedestinálva van a hely arra, hogy hidegvíz-gyógyintézzel egybekötött nyaralóhelylő legyen!

Nem csoda tehát, hogy Ferenczfalvát, annak daczára, hogy a nyaraláshoz másutt megszokott berendezéseket nélkülözi, nyaranta a környékről, különösen Resiczabányáról, Temesvárról, sőt utóbbi időben Budapestről is sokan felkeresik. B o n n a z S á n d o r, Csanádegyházmegye volt püspökének is Ferenczfalva volt legkedvesebb nyaralóhelye, s tíz esztendőn át (1879–1888) e csendes helységbe menekült a nyári hőség elől.

A község a Berzava folyó mindkét partján hosszan nyúlik el a keskeny völgyben; déli részén a házak a lejtőkre is felkapaszkodnak, s ez által valóságos nyaralótelep külsőt adnak a helységnek. A 2 klm. hosszú helység központja a négyzet alakú piac, melynek egy része hatalmas, százados hársfákkal van beültetve, padokkal és asztalokkal van ellátva, s a ferenczfalviaknak igen kedves tartózkodási helyül szolgál. A piac közepén áll az ó-góth stílusban épített ódon külsejű róm. kath. templom; ugyancsak e téren található a paplak, az iskola az 1898-ban emelt község-háza, a vendéglő, a csendőrségi laktanya s a szab. osztr.-magy. államvasúttársaság erdészeti hivatala. A főutca felső részében található a fűrészmalom, az élelmi szertár, a tűzoltóraktár s a másik iskolai épület; a főutca alsó részében pedig az 1887-ben épült gör. kel. templom, a gör. kel. paplak és az 1884-ben emelt gör. kel. iskola.

Ferenczfalva egészben véve igen csinos község. Épületei — különösen a németajkú lakosságéi — nagyon tiszták s szabályosan építvők. Kevésbbé

lehet ezt elmondani a román lakosság lakóházairól, bár tagadni nem lehet, hogy a németek rend- és csínyszeretete hatással van a román lakosságra, kiknek épületein ez mindinkább meglátszik.

Ferenczfalva lakói foglalkozásra nézve úgyszólván majdnem mind erdei munkások, nevezetesen: erdészek, erdővédek, erdőőrök, favágók, szén-égetők, szénfuvarosok, fűrészmalmi munkások, stb. A Ferenczfalva vidékén elterülő óriási erdőségek szolgáltatják u. i. a szab. osztr.-magy. államvasút-társaság resiczai vasgyárainak a szükséges faszenet. Resicza gyárainak s ezáltal magának Ferenczfalvának alapíttatásában ez erdőségeknek lényeges részök volt, s hogy a resiczai nagy olvasztókat részben ma is faszénnel táplálják, azt az itt elterülő óriási erdőségek teszik lehetségessé. A ferenczfalvi erdőségek a resiczai vasművekhez évenként u. i. mintegy 146.000 köbméter fát és 800.000 hektoliter szenet szállítanak. A faszállítás 1865 óta a Berzava folyón úsztatás segélyével történik; szenesítésre a helyszínén csupán azt a fát használják fel, a mely úsztatásra nem alkalmas (ágak, rúdfa, stb.). A szénszállítás a szenesítés helyéről kétfogatú, vesszőből font szekereken történik, s különösen a románok foglalkoznak vele.

Az úsztatás Ferenczfalvától délre a 7.922 klm. távolságra levő „K l a u s e”-nál kezdődik s Resicza keleti részén az ú. n. l ä n d e n végződik. Az egész pálya 38.8 klm. hosszú s 458 m. eséssel bír. A víz ez utat 6 óra alatt teszi meg, vagyis 0.5—0.6 m. mélységű vízállás mellett 1.85 m. középsebességgel bír.

A Klause egy óriási vízfogó a Berzava medrében, melynek kőből és fából alkotott gátja 76 m. hosszú, 26 m. vastag, s mintegy 140.000 m³ vizet képes felduzzasztani. Tavasszal e vízgyűjtő-medenceze — mely mint valami bűbajos tengerszem terül el a gyönyörű erdős vidéken — minden 24 órában megtelik, száraz időben 3—8 napra is van szükség. Az egybegyülemlett víz mennyiségétől függ a leúztatott famennyiség; egyszerre 4000—10.000 m.³ fát tudnak ily módon könnyű szerrel mozgásba hozni. A Klause megnyitása s a faúztatás fölötte érdekes látvány! A Berzava eddig alig észrevehető víztükre rohamosan fölemelkedik, vad hullámokat ver; a fahasáboknak egymáshoz s a sziklás parthoz való verődése messzire elhangzó mennydörgésszerű robajt okoz. Hogy a leúztatandó fa a folyó partjaiban meg ne akadjon, hanem akadálytalanul tovább úszszik, a partokat sok helyt, különösen a merészebb fordulatoknál deszkázattal látták el; azonban még ezen előrelátó gondoskodás daczára is nagyon sok fa a partokra kerül, a mit aztán az utóúsztatás alkalmával dobálnak a mederbe. Az úsztatás rendszerint márczius hó közepén kezdődik s augusztusig tart, és pedig júniusig tart a fő-, azon túl az utóúsztatás.

A fát a vízgyűjtő elébe s a Berzava medrébe különféle csúsztatókon s eregetőkön kívül főleg az 1892-ben épült s 1898-ban tovább kiterjesztett sodronykötél-pályán szállítják. E pálya Ferenczfalva és Wolfsberg között

nagyobbrészt az Izvoruzen völgy mentén épült, s feladata, hogy a Szemenik délkeleti oldaláról az 1002 m. magas Priszlop nevű vízvázasztón át a hasábfút a Berzava medrébe szállítsa. Felrakodó állomása Wolfsbergen van, míg a lerakodás a Berzava partján történik. E két állomás között az 5-576 klm. hosszú pályán mintegy 160, egy ürméter tartalmú vaskosár van folytonos mozgásban s évenként mintegy 40.000 m.³ fát szállít a Berzavához, illetve ennek hullámain a ländre, a hol azt faszénné dolgozzák fel.

Ferenczfalva vidékének és erdőgazdaságának illetén futólagos megismertetésével nem végeztem szükségtelen munkát, mert Ferenczfalva története az itteni erdészet történetével szorosan egybe van fűződve. Hiszen Ferenczfalva alapítását, fejlődését földrajzi helyzetének köszöni, s éppen ezért kitérésem teljesen indokolt.

* * *

Azon a helyen, a hol ma a kies Ferenczfalva fekszik, valamivel több mint egy század előtt, — mint azt Griseliniben is olvashatjuk, — vad s alig járható őserdősek terültek el. Nem mondhatjuk azonban, hogy e vidék az ó- és középkorban embert nem látott volna. Mondák regélnek rég letűnt falvakról, népekről, melyeknek emlékét itt-ott felbukkanó kulturtárgyak, épület-alapzatok, stb. hirdetik.

Hogy a praehistorikus korban jártak-e itt emberek, szolgált-e ezen vidék nekik letelepedési helyül, azt biztosan nem állíthatom, minthogy nyomok, melyek erre vallának, még nem kerültek elő. A lehetőség azonban nincs kizárva, miután a Berzava völgye pompás országútul szolgálhatott nekik. Hogy az őskori népek e folyó völgyét tényleg felhasználták, azt a koleáni¹⁾ és román-resiczai²⁾ őskori telepek igazolják. Eddigél Román-Resiczán feljebb eső őskori telepek nem ismeretesek.

Érintették-e az ó-korban a rómaiak Ferenczfalva vidékét? E kérdésre már határozott igennel felelhetünk. A rómaiaknak e vidéken való megfordulását különösen a pénzleletek igazolják. Ferenczfalvától ék.-re a Szekul bányatelep felé vivő út oldalán emelkedő, 790 m. magas Pietre Alba meredeken kiemelkedő s messze vidékre ellátzó sziklabércz oldalában u. i. 1880. aug. 4-én egy szekuli bányász több száz darabból álló római pénzleletre talált, melyből Bonnaz Sándor esanádi püspök maga 466 drbot szerzett meg, s Krassó-Szörény vm. alispánja pedig 90 drbot küldött át a M. N. Muzeumnak. Hogy e lelet mily sok darabot tartalmazott, bizonyítja azon tény, hogy Resiczán ma is igen sok embernél található belőle egy-két példány.

Az érmeek Ormós Zs. meghatározása szerint a Marcus Aureliustól Trajanus-Deciusig terjedő időközt (161—251 Kr. u.) képviselik mintegy 172

¹⁾ Arch. Ért. VII. köt. 52. l. Halavács Gy.: A német-bogsáni őskori telepről.

²⁾ Arch. Ért. XVII. köt. 62. l. Mihalik Sándor: A resiczai őskori telepről.

változatban a következő névsorral: Marcus Aurelius 161—180-ig; Faustina Junior (Marcus Aur. neje) 140—175-ig; Commodus 166—192-ig; Septimus Severus 193—211-ig; Julia Domna (Sept. Sev. neje) 173—217-ig; Caracalla 196—217-ig; Septimus Geta 198—212-ig; Elogabalus 218—222-ig; Julia Soemias (Elogabalus anyja) megh. 222-ben; Julia Maesa (Elogabalus anyósa) megh. 223-ban; Alexander Severus 221—235-ig; Julia Mannaëa (Severus anyja) megh. 235-ben; Maximus 235—238-ig; Gordianus III. 238—244-ig; Philippus pater 243—249-ig; Otacilia Severa (Philippus neje) 234—249-ig; Philippus filius 244—249-ig.¹⁾

Három évvel később e lelet után, 1883. febr. havában e helyütt ismét találtak egy csomó római pénzt, melyből Krassó-Szörény vm. alispánja a lugosi gymnasiumnak 30 drbot engedett át.²⁾ A resiczabányai polg. isk. történelmi múzeumában szintén őriznek mintegy 17 drbot, melyeknek nagyobb része e leletekből származik.

Mindeme leletek bizonyítják, hogy a rómaiak Ferenczfalva vidékét szintén bejárták. Volt-e itt nekik valami állandóbb telepük, vagy pedig csak kisebb-szerű ösvény vezetett át erre a tekintélyes Berzovia (Zsidovin) katonai táborhelyről és a Cracu eu Aur nevű hegy (R.-Bogsán mellett) aranybányáitól a Temes völgyébe, elegendő nyomok hiányában el nem dönthető.

A hazai történelmi följegyzések, a melyek e vidékre utalnak, csak a XIV-dik század második felében kezdődnek. Ekkor tétetik nevezetesen először említés Borzafeu v. Borzafő várról és faluról. László nádor és opuliai herczeg u. i. 1370. május 12-én Krassó vármegye közgyűlésén Bálint kenézt és királyi jobbagyot, ki Balk fia Péter helységében lakott, mely falu Borzafő tartozékaiban feküdt, mint országos bűnöst elítéli. Ez Borzafő első nyoma. — 1400. okt. 12-én Orbonás (Arbanaz) György de Crasso feu Borzafew-ben egy levelet állít ki, melyben egerszegi Hímfy Mika nejét Juliannát minden ingó és ingatlan vagyonára nézve a többi Hímfyek ellen pártfogásba veszi. Orbonás György valószínűleg Borzafő castellanusa volt. — 1418. márcz. 7-én Ozorai Pipo, Temesmegye főispánja, meghagyja Borzafew castellanusának: Jakobus de Abel-nek, hogy a borzafői kerület kenézai közt a Maylat-maycho patak mentén fekvő kir. jóságokban gyakorlandó jogkörre nézve támadt viszályt egyenlítse ki. Ez iratban a szóban forgó terület határát leírván, a következőket mondja: A birtok déli határa egy hegynél kezdődik, melyen keresztül út vezet; az út mellett van egy mocsár, melyet oláhu Blatha-nak neveznek. Ennek közepén régente egy kő volt, mely határjelül szolgált. Innen a határ a nevezett út mentén egy keveset kelet felé húzódott, bizonyos Priбай

¹⁾ Téglás Gábor: A Szemenik és környéke, 18. lap.

²⁾ Milleker Bódog: Délmagy. római régiségleletei. 1892. 17. lap.

... nevű jelig; itt a határ az út mentén dél felé fordul, mignem az útnak vége szakad. A határ innen a két Maycho falú közt emelkedő s közönségesen háth-nak nevezett hegyesúcson keresztül Maylath maycho nevű patakig húzódik, a hol aztán dél felé fordul s a patak túlsó oldalán a Naghmogyoicza nevű hegyen át Borza folyó medrében levő Erem-nek nevezett nagy mélységig vezet. Itt a határ a folyó túlsó oldalára csap át s a Leshashaka mentén sew nevű forrásig húzódik. A forrástól a határ egy hegy felé tart, melyen egy Fertes, illetőleg oláhul Blatha nevű mocsár van. Innen a megye a Luka, majd Borza patakát érintve, a Sendia nevű hegyre húzódik, a hol véget is ér.¹⁾

Három évvel később jan. 21-én ismét felszínen találjuk Borzafew-t. A csanádi káptalan bizonyítja, hogy a borzafői Fülöp, Juga fia, homagiumot fizetett borzafői Bodó, Lukács és István véletlen megöletéseért. — 1433-ban a borzafői kenézek között a fentebb említett viszály ismét kitör s ebben Eberhardus Sax, Szentlászlóvár kapitánya bíraskodik. Az ügy megvizsgálására Keresztési Pétert, Borzafő castellanusát küldte ki. Ugyanezen évben Krassó vármegye alispánja és bírása bizonyítja, hogy Remetei Frank, István fia, a borzafői nemes bírakat és népeket nem sértette, sőt inkább ezek pusztították az ő birtokát. — 1437-ben Temes vármegye bizonyítja, hogy németii Bodzay János remetei Himfy László özvegye védelmében bizonyos rablókat, kik az özvegyet fosztogatták, Borzafőig üldözte szekeren, de hogy azok kiadatását Vaziloy Jánostól, a kihez a rablók menekedtek, hiába sürgette.

Borzafő, mint egyike a szörényi nyolcz kiváltságos oláh kerületeknek, 1451-ben Hunyadi János egy rendeletében említettik mint ilyen először s 1457-ben V. László kiváltságlevelében másodszor. 1452-ben Borzafő castellanusaként bizonyos Egyed nevezetű nemes szerepel.

1495-ben Bizerei János a karánsebesi és borzafői kerületben fekvő részbirtokait: Bizere, Karlova, Plese, Alsó-, Közép- és Felső-Vercse-rova, Rafna, Glimboka, Mél, Szlatina, Ohabica, Felső-Mihelenc, Hanzarova, Bolvasnitza, Apádia, Laczkán, Zachel, Ternova, Bratova, Smykolecz, Alsó- és Felső-Priszien és Besne falvakat és praediumokat Gámán Györgynek az aradi káptalan előtt elzalogosítja. Az elsorolt helységek közül 1500-ban Ternova, Bratova, Mykolecz a borzafői kerületben feküdt; egy 1597-ben kelt oklevél szerint pedig — midőn Borzafőről utóljára tétetik említés — az elsorolt falvakon kívül még Czerova, Sinkova, Fejérvíz, Czerovicza és Valle soroztatnak ide.²⁾

Ennyi az, a mit a történelem Borzafő várról följegyzett s korunkra átszármaztatott. Keletkezésének ideje ismeretlen, s analog elnevezéséből

¹⁾ Pesty Fr.: Krassó vármegye tört. III. köt. 284. l.

²⁾ A Borzafőre vonatkozó adatokat lásd Pesty Frigyes: Krassó várm. tört. II. köt.

csak sejthetjük, hogy a Berzava folyó vidékétől nem messzire fekvő Krassó fő várával egyidőben épülhetett. Környékén, mely a várban védelmet talált, csakhamar egész raja keletkezett a falvaknak, mint: Borzafő, Bratova v. Brazova, Czerova, Czerovicza, Fejérvíz, Mykolez v. Smykole, Sinkova, Tirnova, Valle.¹⁾

A virágzó életnek a török hódoltság teljesen véget vetett. A falvak legnagyobb része, mint: Borzafő, Brazova, Czerovicza, Fejérvíz, Mykolez, Sinkova elpusztultak; elpusztult maga a vár is. Pusztulásának részletei ismeretlenek; annyi bizonyos, hogy mint a szomszédos várakba (Krassó fő, Boksán), úgy ebbe is befészkeltek magukat a törökök s a 164 éven át tartó folytonos zavarok alatt nyomtalanul elpusztították, annyira, hogy, midőn e föld a félhold uralma alól fölszabadult, még csak fekvési helyét sem tudták megjelölni.

A Borzafő várára és kerületére vonatkozó oklevelek egyike-másika — mint láttuk — nem nélkülözi ugyan a határrész elnevezéseket, de sajnos, nem tartalmazzák oly mértékben, mint a milyenre a teljes tájékozódás végett szükségünk volna, s így Borzafő egykori fekvésének kimutatásánál mérő combinatiókra vagyunk utalva.

Azzal minden kétséget kizárólag tisztában vagyunk, hogy Borzafő várát a Berzava folyó mentén kell keresnünk. Alsó folyása vidékén nem feküdt, mert ott volt Mező-Somlyó a Sumiga hegyen; Bogsán környékén sem, mert ott volt Bokcsa v. Boksa vára. Nem igen tételezhető fel ugyanis, hogy e két vár egymásnak közvetlen szomszédságában épült legyen. S így nem marad más hátra, mint e várat a Berzavának Resiczától fölfelé eső szakaszában keresni, a hová különben némileg az oklevelek is utalnak.

Tudjuk azt, hogy történelmi mondák rendesen az olyan helyekhez fűződnek, a mely helyek tényleg történelmi események színhelyei voltak. Török mondák is rendesen olyan helyekhez tapadnak, a mely helyeken a török tényleg tartózkodott. Ferenczfalva vidéke török mondákban meglehetősen gazdag. Mesélnek itt holmi török vitézekről, a kik egy Marján nevű románnak a leányát elrabolták. Az apja megmentésére indult, de a leány immár nem akart többé visszatérni, a miért is a megszegényített apa keservében leányát lelőtte. Beszélnek továbbá holmi itt folyt esetákról, török garázdálkodásról stb. stb. E mondák sejtetik velünk, hogy e vidéken a törökök huzamosb ideig tanyázhattak. S ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy a török csak jól védett helyeken szeretett tartózkodni, bátran állíthatjuk, hogy e védett hely nem lehetett más, mint Borzafő vára. Ha tekintetbe vesszük továbbá azon körülményt, hogy Ferenczfalva környékén igen sok határrész a törökökről van elnevezve, mint pl. Kotu Turkului,

¹⁾ Pesty Fr.: A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. 49 l.

Alibegu hegy is, patak is stb., a mi szintén a huzamosb ideig való itt tartózkodás kritériumaként vehető, s végre hogy e vidék Krassófi várától nem esik messzire s azzal optikai összeköttetésben is állhatott, kimondhatjuk, hogy Borzafő vára Ferenczfalva vidékén feküdt. Ezt természetesen csak kombinációk alapján állíthatom; helyesen-e, azt a kutatandó alapfalak fognák beigazolni, mert a mi a földben fennmarad, az előbb vagy utóbb ismét napfényre kerül.

A törököknek kivonulása után az általános enyészet képét tárta elénk e vidék. A régi életnek, földművelésnek, iparnak, bányászatnak, kereskedelemnek híre-hamva se volt; a hajdani magyar lakosságból hírmondó sem maradt; a gyéren megmaradt románok és szerbek pedig a kultura legalsó fokán jobbra nomádeletet folytatva állattenyésztésből tengették életüket.

Mercy volt az a férfiú, ki e vadonból rövid idő alatt kulturtartományt teremtett. Igazi nemzetgazda módjára nemcsak a tartomány pusztá téreinek benépesítésére, hanem az ipar, kereskedelem s különösen a bányászatra is kiterjeszté figyelmét. A Temesvárott már 1717-ben megalakult Bánsági Bányaberendező Bizottság szorgosan hozzálatott az elhagyott bányák s érzekben gazdag helyek felkutatásához s műveltetéséhez, s az Érczhegységben csakhamar egész sora keletkezett a bányáknak. A bányászat felkarolásával természetesen együtt járt a kohók építése, úgy, hogy rövid idő alatt sok szép s virágzó bányahelység keletkezett; névszerint: 1718-ban Oravicza, 1719-ben Bogsán, 1722-ben Dognácska, 1728-ban Moldova, stb.

Minket czélunknál fogva különösen Bogsán vasgyár érdekel, mert ez adott okot 1770-ben a tőle 20 klmnyire feljebb fekvő Resiczabánya alapítására, Resiczabánya pedig Ferenczfalva szülőjeként tekintendő.

Bogsán vasgyár-ipara gyors fejlődésnek indult, s rövid 9 évi fennállása után a temesvári közigazgatási bizottság megtiltotta a vámhivataloknak a vasnak más tartományokból (Magyarországból, Erdélyből és Stájerországból) való bebocsájtatását, miután a bogsáni vasgyár már olyan helyzetben volt, hogy a tartományt vassal elegendőképen elláthatta.¹⁾

A vasgyárnak ilyenén gyors fellendülése természetesen nem maradhatott hatás nélkül az erdőszetre. Hiszen abban az időben, midőn a közséennek a gyáriparban való nagy szerepét nem is sejtették, az erdőségek voltak azok, a melyek a gyárakat a szükséges tüzelőanyaggal: a fával és faszénnel ellátták, s mint mindenütt, úgy itt is a vasgyárnak életföltétele volt, hogy elegendő erdősséggel bírjon, mely fa- és szénszükségletét állandóan fedezni képes legyen.

A bogsáni hámorok részére a szükséges faszenet a mai Német-Bogsán helyén állott erdőségekben égették. Favágókül és szenelőkül a hely-

¹⁾ Baróti L.: Adatok Délmagy. XVIII. sz. történetéhez. II. rész, 151 l.

beli lakosságon kívül leginkább Kis-Oláhországából beköltözködött oláhokat alkalmaztak, a kiket megkülönböztetésül a régibb oláhoktól mai napig is „ceran“-oknak vagy „bufan“-oknak¹⁾ neveznek. Ezek szene-sítéssel már ősrégi idők óta foglalkoztak s a török hódoltság idejében nyaranta hazájukból a Bánságba hajtották őket szenelni. A Bánságnak a török iga alól való felszabadulása után sokan közülök itt végkép letelepedének.²⁾ E ceránokat nemcsak Bogsán, hanem valamennyi bánsági banya-telep erdőségeiben megtaláljuk, a hol különösen favágással és szénégetéssel foglalkoztak.

Bogsán vidékén részint a fokozódó fa- és szén szükséglet, részint az okszerűtlen erdőgazdaság következtében az erdőségek 1750 körül nagyon megfogytak, s az erdővágás és szenelés mindinkább nagyobb és nagyobb távolságra került a gyárteleptől. E körülmény különösen az erdei munkásoknak okozott nagy nehézségeket, a mennyiben a munkások a nagy távolság miatt nemcsak kellő élelmezésben nem részesülhettek, hanem családjaikat s csekélyke gazdaságukat is alig látogathatták meg hetenkint egyszer. E bajon 1757 körül aztán úgy segítettek, hogy a távol eső munkahelyekre családostúl kitelepítették a munkásokat. Ily módon népesült be lassan-lassan Bogsán határában az ú. n. Rekeszrét és Smidavölgy;³⁾ Román-Resicza vidékén a Pojana Wasilie, Pojana reu alb, a Schestover, Brazova, Pojana Waran, a Pojana Barni és a Krajnicsel⁴⁾ nevű rétek, mely utóbbi öt ma Ferenczfalva határába esik. Az ide költözött oláh családok közül Zsianu, Pocreanu, Baltezanu, Tismanariu⁵⁾ R.-Resicza környékén, Muntean, Baltan, Panesko, Brebenár, Manetko, Rassován, Spatar, Patesan, Grama, Ponoran, Schurma és Farisch a Pojana Wassili, Pojana reu alb és Schestover nevű mezőkön, és végre Retezanu, Zsianu, Dintjan, Panu és Mathias családok a Brazován, Krajnicselen, Pojana Waranán és a Pojana Barnin telepedtek le.⁶⁾ E családok utódjai Resiczabányán és Ferenczfalván nagyobb részt még ma is élnek.

Az így szétszórtan letelepedett családok a rendes erdei munkán kívül gabonaneműeket, kukoriczát termeltek, szénatermeléssel, pásztorkodással, faedény- és zsindey-készítéssel foglalkoztak. Különösen sok lovat, juhot és kecskét tartottak, melyek részint a szénkészlet szállításánál, részint a háztartásban voltak nélkülözhetetlenek.

1) Generalstatistik. 158. lap.

2) Pesty Frigyes: Krassó vm. tört. II. köt. II. rész. 95. l.

3) Szentkláray Jenő: A csanádgyh.-megyei plebániák tört. I. köt. 416 l.

4) P. Brosteanu: Das Eisen- und Stahlwerk Reschitza. 4. l.

5) Historia Parochiae Franzdorfensis. Ferenczfalvi pleb. levélt.

6) Brosteanu Péter, — a ki úgy Resiczabányát, mint Ferenczfalvát a románok által alapítottának szeretné tekinteni, — az elsorolt családokban látja a két község megalapítóit. Természetesen tévesen, a mint azt később látni fogjuk.

Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy a Berzava völgyének e szakasza teljesen lakatlan lett volna. Nem! A jelenlegi Resiczabánya vidékén a román-resiczaiak, ettől feljebb a mai Ferenczfalva vidékén pedig a tirnovaiaiak, kuptoreiek és krassovánok egy-egy szállását találták, kik itt a dús hegyi legelőkön nyájaikat őrizték.

Az itt letelepített oláh lakosság idővel — különösen az 1770-ben alapított resiczai vasművek üzembe vétele után — lényegesen megszapordott. Kis-Oláhországból az 1780—1790 közötti években, különösen az utolsó török háború alkalmával, a törökök részéről elszenvedett sok sanyargatás miatt, mintegy 300—400 család vándorolt be, s mint elődjeik, ők is a bányatelepeken húzódtak meg. A favágók és szénégetők keresete azon idők körülményeihez képest kielégítőnek mondható. A régi telepesek, mint jobbágyok, robot fejében végezték a favágást, s a bányakínestártól ezért 17·5 krajczár napibérben részesültek. Az önként vállalkozó munkások 1 m³ fáért 1720—1760-ig 5·25, 1760—1800-ig pedig 6 krajczárt kaptak. A szénszállítást — a mi a gyáraknak mindig a legtöbb gondot okozta — az utak hiánya és rossz állapota folytán 1750-ig tisztán lóháton eszközölték. Egy lóra 2·7—3·3 hl. széntartalommal mintegy 60—70 klgr. súlyos két zsákot helyeztek. Egy ló nyári napokon hetenként csupán 50 órán át dolgozott, s 2 óra alatt rendszeren 7·6 klm. utat hagyott hátra. Egy szénkaraván 6—8 lóból is állott egy hajtó vezetése alatt.

1750-ben azonban belátták a tengelyen való szállítás előnyeit, a miért is azt bevezetve, egyszersmind az utak jókarba hozataláról is gondoskodtak. A szénszállítás ezentúl tehát kétfogatú, vesszőből font szekereken történt. Egy-egy ilyen szekér 3·2 m. hosszú, 1 m. széles, 0·9 m. magas és 2·88 ürméter tartalmú volt, s még ma is használatban vannak.

A megszapordott munkaerő is csakhamar elégtelen lett a megkívántató szénszükséglet előállítására, annyival inkább, mert Dognácska szénszükségletét is e vidéknek kellett fedeznie. Gyakran csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel tudták előteremteni a szükséges szenet, nehogy a gyárak szén híján munkájukban szüneteljenek. Egy 1781-ből származó irat¹⁾ tanúsága szerint Dognácska, Bogsán és Resicza számára a mondott évben 605 ló hordta a tüzelőanyagot. Baj volt az is, hogy a nevezett gyárak körüli erdőségek legnagyobb részét már letarolták s az oraviczai bányabizottság 1781. júl. 15-én az udvari kamarához intézett fölterjesztésében aggódva említi, hogy az erdőségek már annyira megritkultak, hogy Bogsánt legfeljebb 8, Dognácskát 2 és Resiczát pedig legfeljebb 6 évre képesek a szükséges fával és szénnel ellátni.²⁾

Mindezen körülmények következtében grf. Révay Péter, bánya-

¹⁾ Resiczai vasmű levéltárában.

²⁾ Lásd u. ott.

bizottsági elnök, — kit a resiczai vasgyári hivatal e bajról értesíteni s annak mihamarább való orvoslását kérni meg nem szűnt — az udvari kamara pénz- és bányügyi osztályához 1781. júl. 15-én egy fölterjesztést intézett, a melyben — felsorolván a fentebb előadott okokat — a Szemenik hegység őserdőségeinek a resiczai gyárterület-hez való csatolását kérte.

Ugyanezen fölterjesztésben a bányabizottság egyszersmind javaslatot tesz arra nézve is, hogy miként lehetne a távoleső Szemenik nehezen hozzáférhető zig-zugos völgyeiből a fát legcélszerűbben és legolcsóbban a fent említett három gyártelephez leszállítani. Erre nézve a Berzaván való leúsztatás mutatkozott a legcélszerűbbnek. A felterjesztéshez hozzácsatolták Lahner Ferencz, beszterezébányai erdőmester, véleményét is, a kit az oraviczai bányaigazgatóság kizárólag e kérdés tanulmányozása végett hozott le. Lahner a Berzavát a faúsztatásra nagyon alkalmasnak találta, saját szavai szerint: „még a természet is e célra teremtette“, mert e folyó nemcsak Resicza és Bogsán gyártelepeket érinti, hanem a Szemeniktől kezdve mindenütt a gyári erdőségek területét hasítja. A berendezést illetőleg szintén kész javaslattal állt elő a bizottság. A Berzaván — a javaslat szerint — három fafelfogó gereblye lenne, ú. m.: Resicza, Kölnik és Bogsán mellett. A szenesítés a gereblyék mellett eszközölnétnék, s Kölnikről Dognácskára tengelyen fognák a szenet szállítani.

A faúsztatási rendszernek behozatala folytán az eddig fentartott 605 drb lóállománynak mintegy $\frac{3}{4}$ része fölöslegessé válnék, valamint ebből még azon haszon is háramlanék az államra, hogy a távoli erdőségekben szerteszét szórt és szenesítést űző oláhokat — a kik az erdőségekben nagy kárt tesznek s rablásaikkal pedig a vidék biztonságát veszélyeztetik — erdei szállásaikról a bányahelységek közelébe vonhatnák.¹⁾

A faúsztatás akadályául csupán azon 24 kanalas malom s ugyanannyi gát szolgált, melyek a Berzava mentén Bogsánig találtattak. Ezen akadály elhárítására nézve azonban szintén kész tervvel állt elő a bizottság, ajánlván ezen malmoknak a tulajdonosoktól való megváltását s a kincstár költségén oly módon való átalakítását, hogy azok az úsztatást ne akadályozzák. Ezen terv annnyival inkább volt elfogadható, mivel ezen átalakítás a megváltással együtt a kincstárnak csupán 2010 rhenusi frt kiadást okozna. Az egész úsztatás berendezésére a fölterjesztők 11.100 frt 30 krt vettek előirányzatba, mely összegből a folyó medrének kitisztítására 1000 frt esett.

Ezen fölterjesztésre a cs. kir. udvari kamara gróf Kollowrat

¹⁾ Resiczai vasmű levélt.

aláírásával 1781. aug. 3-án adta meg a választ.¹⁾ A faúsztatási rendszer behozatalához elvileg hozzájárultak, minthogy azonban a Berzaván való faúsztatásnak csak a kincstár tulajdonát képező szemeníki erdőségeknek a montan-területhez való csatolása által van értelme, első sorban a nevezett erdőségeknek a gyári területhez való csatolását tartják szükségesnek.

A Szemenik-hegységnek kisajátíttatása érdekében a tárgyalások kerek egy esztendő tettek igénybe, s 1782. aug. 16-án arról értesíti Kolowrat a bánsági bányagazgatóságot, hogy az 1781. júl. 15-én fölterjesztett javaslatok Ő Felsége II. József által aug. 6-án jóváhagyattak. Ennek értelmében: a Szemenik lejtői a bánsági bányaterülethez csatoltatnak; a faúsztatás berendezéséhez, a kanalas malmok átalakításához javaslatba hozott összeget engedélyezi; megengedi továbbá Ő Felsége, hogy az úsztatás berendezése végett Felső-Magyarországból, Besztercebányáról, e téren gyakorlott férfiak lejöhessenek, s a Bánságból pedig néhány tisztviselő a kincstár költségén a faúsztatás tanulmányozása végett Besztercebányára mehessen. Ő Felsége azonban megkívánja, hogy a Szemenik lejtőin lakó alattvalók, a kik ott zsindely- és faedénykészítéssel keresik meg mindennapi kenyerüket, eddigi munkálkodásukban semmikép ne akadályoztassanak; ha azonban eddigi foglalkozásukat egyáltalán nem folytathatnák, nekik más kenyérkereseti mód nyújtassék.²⁾

A bányagazgatóság e leiratra 1782. aug. 31-én válaszolt, melyből különösen ama pontot emeljük ki, mely a Szemenik lejtőin lakó alattvalók foglalkozására vonatkozik. Ez a következőképen hangzik:

„Was den hohen Antrag anbelangt, dass die in diesen Semeniker Gebürgs-Waldungen wohnende Unterthanen in ihren vorhinigen Betrieb des Schindlsmachens, als auch zerschiedener Holzwaaren nicht gehemmet werden sollen, weilen diese Beschäftigung ihren Nahrungsstand ausmacht, will mann sich zur Richtsehnur nehmen, ohngehindert in der ganz Semeniker Gebürgs-Waldung, die gegenwärtig dem Montano zugesichert worden, nicht ein einziges Dorf existirt.“³⁾

A Szemenik kisajátítása 1782. kora őszén megtörténvén, a következő év május 1-én az úsztatás berendezéséhez fogtak. A munkálatokat a Besztercebányáról iderendelt Lahner Ferencz erdőmester, továbbá Wallner gereblyemester (Rechenmeister), Urbány famester (Holzmeister) és Deckert gátmester, valamint Scherper oraviczai, Packmann Mihály és Brandl Mátyás moldovai erdészek vezették. Utóbbi három 1782. év őszén a faúsztatás tanulmányozása végett Besztercebányán járt,

¹⁾ Resiczai vásmű levéltárában.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

Az építkezésekkel az 1784-dik év folyamán teljesen elkészültek, s az úsztatást 1785. márcz. 17-én megkezdették.

Alig indult meg azonban az úsztatás, máris akadozni kezdett. Lahner u. i. nem vévén eléggé figyelembe a talajviszonyokat, a gereblyének nagyon csekély alapokat szabott, minek folytán azok alámosattak, úgy, hogy újraépítésük vált szükségessé. Hozzájárult e bajhoz még az is, hogy az erdőségek a Berzava közvetlen szomszédságában kezdtek erősen megfogyatkozni, úgy hogy Scherp erdőgondnok véleménye szerint az úsztatásnak 4 év leforgása alatt a fahiány miatt vége szakad, hacsak a Berzavától távolabb eső s alig hozzáférhető őserdőségekkel fedett lejtőket e célra ki nem aknázzák. A fahasáboknak ezen távolabbi lejtőkről a Berzava folyóhoz való szállítása céljából vízduzzasztó-gátak, száraz és vízi csúsztatók kiépítését hozta javaslatba. „Nachdem aber — mondja a javaslat — mit dem hierländigen wallachischen Personale derley Vornehmen dessen Unfähigkeiten wegen gar nicht anzufragen, ausserdeme aber auch laut Aussage des hiesigen Waldschaffers die ganze Trifftung überhaupt in Zeit 4 Jahren aufhören dürfte und hierorts zu derley Wasserbau keine verständige Deutsche Leute vorhanden, welche so etwas übernehmen und in Gefahr der Entsprechung eines glücklichen Erfolges praestiren möchten: So sollen allweiteres höherer erleuchteteren Einsicht und Entscheidung anmit submissen unterziehen.“¹⁾ Scherp ezen javaslatát Mambre Ignác, az úsztatás felülvizsgálására kiküldött erdélyi ellenőr, 1785. szept. 10-én a bányagazgatóságához fölterjesztvén, az igazgatóság azt oly fontosnak találta, hogy e tárgyban kimerítő jelentést követelt, annyival inkább, mert e jelentés a tárgy fontos természeténél fogva a felsőbb helyre, esetleg magához Ő Felségéhez is fölterjesztendő lesz.

Itt veszi kezdetét a mai Ferenczfalva története.

Scherp javaslatának 8 év kellett, míg megvalósításra került. Eleinte elodázni akarták a dolgot, s Barth János György, oravicai igazgatósági ülnök s erdőfelügyelő, 1786. júl. 19-én kelt jelentésében azt javasolta, hogy a kiegészítő úsztatási munkálatok végzésére Stájerlacról hozzanak egy pár ahhoz értő munkást. Javaslatát el is fogadták s Engleitner János, Stakersberger Jakab és Zanzinger Mihály favágókat a Berzava völgyébe telepítették. Ezzel azonban a problematikus ügy megoldását csak kitolták.

A fokozódó faszükséglet, a faúsztatás folytán felszaporodott munka kielégítésére a Berzava völgyében szerteszéjjel tanyázó román és stájerlakai családok képtelenek voltak; s ha tekintetbe vesszük, hogy a csapásokkal

¹⁾ Resiczai vasmű levéltárában.

a munkások is mindinkább messzebb nyomultak elő az erdőségekben, kikerülhetetlenné vált egy erdőtelep létesítése.

A bányaigazgatóságnak élénken szeme előtt lebegett Steierdorf példája, melynek alapját hasonló körülmények folytán csak az imént (1773-ban) rakta le Ischl és a Gmundeni-tó vidékéről behozott 34 német család letelepítésével, mely kitűnően bevált.

A bányaigazgatóság a dolgot tovább nem odázhatván, 1793-ban a gmundeni származású Loidl Ferencz erdőgondnokot — a ki már 1778 óta működött Resiczán — kiküldte, hogy a faúsztatásban, szelelésben s favágásban szakértő munkásokat szerződtessen s e vidékre leköltözködtetésre bírjon. Loidl azonnal hazájára: Salzkammergutra gondolt, a mely vidéknek szállító építkezései, vízfogói, gereblyéi és vízi csúsztatói az alpesi erdőgazdaság vízi építkezéseinek már a XVI-dik század óta példányképei voltak, s különösen e vidék gosau-i völgye a vadpatakok szabályozása terén már a régi időkben érdemes munkákat tudott fölmutatni. E vidéket kereste fel Loidl, s mondhatjuk, megbízatásában szerencsésen járt el, mert rövid idő alatt mintegy 71 családot toborzott össze. A toborzás főhelye Felső-Ausztria volt, hol 50 családot szerződtetett; nevezetesen Ischlből 16 családot 40 személylyel; Ebensee-ből 8 családot 19 személylyel; Hallstadtból 4 családot 7 személylyel; Lambachból 6 családot 16 személylyel; több más felső-ausztriai helységről 16 családot 27 személylyel. Stájerországból csupán 17 családot 25 személylyel szerződtetett, melyek mind aussee-iek voltak. Alsó-Ausztriából hozzácsatlakozott 3 család 4 személylyel s végre Tirolból 1 család 3 személylyel. Összesen volt tehát 71 család 142 személylyel.

A ferenczfalvi plebánia első anyakönyve alapján a következő családokat sikerült kipuhatolnom:

Felső-Ausztriából: Ischlből: Starzinger Mihály, neje Erzsébet, gyermekeik József, Boldizsár és Erzsébet; Marchofer Mátyás 25 éves és neje Erzsébet; özv. Spangel János 52 éves; Unterberger Mátyás 28 éves; Bamesperger József és neje Mária; Vizeisteiner György és neje Teréz és Vizeisteiner Mária; Wieser József 38 éves és neje Teréz; Hinterecker János 30 éves és neje Magdolna; Engleitner György és neje Terézia; Wasner János és neje Katalin, Wasner Ágnes; Loidl Simon és neje Erzsébet; Loidl Mihály, Loidl János; Hütter József 45 éves és neje Katalin, gyermekeik Katalin, Ilona, Francziska; Pilz József 32 éves és neje Anna, gyermekük Francziska; Preimesperger János és neje Mária; Preizinger Mátyás.

Hallstadtból: Tuscher György, Tuscher Anna; Stögner és neje Julianna; Engleitner János György; Sepl és neje Mária.

Ebensee-ből: Hollegschwandner Ádám 44 éves özv.; Hollegschwandner Ferencz 34 éves és neje Julianna, Ferencz, Mária, János, Sebestyén gyermekeik; Loidl Egodius 55 éves, Loidl Éva 54 éves, Loidl Ignác, Loidl Mária, Loidl Erzsébet és idősb Loidl Ignác; Ohammer Mátyás 29 éves és neje Julia; Mittendorfer Sebestyén, Mittendorfer Anna; Hutterer Károly; Schiehl Dániel.

Lambachból: Gaig Ferencz, neje Katalin és Ferencz; Loidl Simon; Auer

József; Schreiber Mátyás és Anna; Spitzer József, János és Anna Mária; Danzwith Lipót, neje Mária Anna, Antal, Mihály, Mária, Anna gyermekeik.

Unter-Achból: Senger Tóbiás, neje Anna és Ferencz gyermekük.

S.-Wolfgangból: Windhager József.

Traunkirchenből: Heller Katalin.

Neukirchenből: Gruber Ferencz és Schmidt János.

Lilienfelldről: Neumüller Mátyás.

Fürtauból: Trukentanner József.

Frankenmarckból: Riedl Antal és neje Anna Mária, Riedl József.

Vöcklamarckból: Spalt Erzsébet.

Weireckenből: Pachler András.

Weihammerből: Neudecker János.

Mondseeből: Hübner Miklós, neje Erzsébet és Mihály.

Welsből: Bohn és neje Éva.

Windischgarstenből: Reisenbüchler Bernát, neje Mária, Jozefa és Éva gyermekeik.

Goisernből: Schön és neje Magdolna.

Lehnenből: Moos Eberhardt.

Stájerországból: Ausseeből: Gasperl János, Jakab és István; Köberle Ferencz és Anna Mária; Stieger János; Kais Sebestyén; Steiner Fülöp; Presl Jakab és József; Pichler János; Hilebrandt Antal; Gandl János; Kain Ferencz; Piringer János; Stöckl Simon; Moser József, György és Katalin; Goterer Jakab és Erzsébet; Haim János és neje Borbála.

Alsó-Ausztriából: Bécsből: Spangel Amade. Alt-Münsterből: Ohammer és neje; Pilich Mihály. Baldenből: Paar Gergely. Tirolból: Kortischből: Winkler József cipész, neje Terézia és gyermekük Lénárd.¹⁾

Az új gyarmatosok Bécsben átutaztukban azon kiváló szerencsében részesültek, hogy Ferencz királynak bemutatattak.²⁾ A nép ajkán élő monda szerint a király e szavakkal bocsájtotta el őket magától: „Menjetek, kedveseim, le a vadonba, építsétek oda házaikat s nevezzétek el a helységet nevemről.“ — 1793-ban Úrnapján a bécsi püspök áldása mellett hajóra ültek s június 29-én Péter és Pál napján a mai Ferenczfalva helyére érkeztek. E helyet a vidéki románok a Josephinenthal-on végig csörgedező patakoeska után Valye Juga = Valyugának hívták, az új telepesek azonban Ferencz király által történt fogadtatásuk emlékére: Franzdorfnak, Ferenczfalvának nevezték el.³⁾

Az első éjszakát az új telepesek azon a téren töltötték, a hol ma a róm. kath. templom áll. Másnap hozzáfogtak új otthonuk berendezéséhez. A község kimérését és a házhelyek kijelölését Loidl Ferencz erdő-

¹⁾ Pesty Frigyes 300 családot (!) költöztet be. Ennek nyomát sehol sem találtam. Valószínűleg tévedés. Megemlítem azonban, hogy a népmonda szerint 300-an költöztek volna be, kik közül 150 Ferenczfalván, 150 Stájerlakon telepedett le. M.

²⁾ Pesty Frigyes: Krassó várm. tört. II. köt., 1. rész. 160. lapon.

³⁾ Téglás Gábor: Szemenik és környéke 19. lapján azt mondja, hogy e helység Mária Terézia férjétől kapta volna elnevezését. Persze, a mint látjuk, ez tévedés.

mesternek tulajdonítják, kinek egyáltalában e helység létrehozatala körül a legtöbb érdeme van.¹⁾

Egy házhely számára mintegy 120 m² nagyságú területet hasítottak ki, melynek rendszerint jobb szögletébe építették a 2 m. magas falú kis faházikót, mely négy helyiséget: egy kis pitvart, egy kis konyhát, egy nagy és egy kis szobácskát foglalt magában.

Ezen első telepházacskákból 4—5 még ma is látható, némelyik némi módosításokkal.

A telepesek azonban a ház- és kerthelyeket nem tulajdonjoggal, hanem csupán haszonélvezetként kapták, vagyis a telepesek a teleknek nem birtokosai, hanem csupán haszonélvezői voltak, a minnek fejében a montanistikum érdekeit személyes szolgálataikkal legjobb tehetségek szerint előmozdítani tartoztak. A haszonélvezeti jog apáról-fiúra szállhatott és később eladhatóvá is lett, de ez mindig csak a földesúr beleegyezésével s csak oly személy javára történhetett, a ki gyári alattvaló volt, illetőleg ilyenné kívánt lenni. A földesúri jogokat a resiczai vasgyár hivatali főnöksége gyakorolta.

A települők a földesúrnak ezen telekbirtoklási jogát eleinte hallgatólagosan, minden különösebb írásbeli kikötés nélkül vették tudomásul. 1845-től kezdve azonban írásbeli reversálist állítottak ki, s csakis oly egyének telepedhettek a községbe, kik erre a földesúrtól engedélyt nyertek. Ferenczfalva tehát éppen úgy, mint a két évtized előtt keletkezett Resiczabánya, kontraktuális telepközséget képezett.

Két hónapi szorgalmas munka után ez elhagyatott vidéken vidáman mosolygó fehér házacskák fogadták az erre vándorlót.

Mintán a fészekrakás megtörtént, a családi tűzhely biztosítva volt, a tisztán róm. kath. lakosok a község közepén a jelenlegi hársakkal övezett téren, Szerafi szent Ferencz tiszteletére, fából imaházat rögtönöztek és hálát adtak az Egek Urának, hogy őket távoli hazájukból szerencsésen idevezette és áldását kérték új hazájukra és munkájukra.

Első lelkészül Braun Benedek, ferenczrendi szerzetes, küldetett ki, a ki 25 esztendőn át (1818. áprilisig) gondozta a ferenczfalvi plebániát. Ő kezdte vezetni 1793. szept. elején az anyakönyveket. Braunnak a kezdet nehézségeivel kellett küzdenie; rendes papilak nem volt, s neki magánosok szűk házacskáiban kellett meghúzódnia.

Nem feledkeztek meg gyermekeik neveltetéséről és taníttatásáról sem. A kis imaház szomszédságában iskolát emeltek, melynek első tanítója Priklmayer Antal József volt, a ki morvaországi, schottai származású volt, s az iskolai teendőkön kívül a templomban a kántori teendőket is végezte. Ferenczfalváról 1808. szept. elején távozott el.

¹⁾ Historia Parochiae Franzdorfensis ab anno 1793. per Nicolaum Bártsy Parochum anno 1835. deducta.

Úgy látszik, hogy az egészségügyre is kiváló figyelemmel voltak, mert orvost is találunk itt és pedig a csehországi származású F á b e r A n t a l személyében.

Az első berendezkedéssel félig-meddig elkészülvén, azonnal hozzáfogtak az erdei és úsztatási munkálatokhoz. A Berzaván mintegy 16 kisebb-nagyobb klaust, azonkívül vízi és száraz csúsztatókat építettek és az úsztatás csakhamar teljes erővel megindult. Egy 1815. június 23-án kelt jegyzőkönyv¹⁾ tanúsága szerint 1793—1799-ig mintegy 83.856 $\frac{3}{4}$ öl³ fát úsztattak le, miből egy évre átlag 10.457 öl³ esik.

Ez időben egy német munkás egy napra 30 krt, egy oláh napszámos pedig 10—15 krt kapott. A favágókat 1760—1800-ig 1 m³ fáért 12 fillérrel fizették.

Az 1800-ik esztendőben Ferenczfalva lakosainak száma lényegesen megsaporodott, még pedig az eddig szétszórtnan élt románokkal.

A bányaigazgatóság u. i. már jó ideje nem jó szemmel nézte az erdőségekben szétszórtnan élő és szénégetéssel foglalkozó oláhok garázdálkodásait. Ezek rablásaikkal nemcsak a vidék közbiztonságát veszélyeztették, hanem a faeszközök, zsindely stb. készítése és nagyszámú állataiknak legeltetése által az erdőségekben és fiatal ültetvényekben fölötte nagy károkat okoztak.

Hogy tehát e munkás népet könnyebben fegyelmezhessék és a már nagyon is elharapódzott rablásoknak — melyeknek emlékét nemcsak mondák, de egyes elnevezések is fenntartották (rablókút, stb.) — véget vessenek, a bányaigazgatóság a szenelőket arra kényszeríté, hogy eddigi tanyáikat elhagyják és Ferenczfalván telepedjenek le, a hol a bányakincstár számukra házhelyeket is kijelölt. Ekkor lettek néptelenekké a fentebb elsorolt mezőségek (Brassova, Krajnicsel stb.), melyeknek legtöbbször az egykori házhelyek még ma is világosan felismerhetők, és e mezőkön lévő régi temetkezési helyeiket a nép ma is „mormine“-nak (temető) hívja.

E beköltözködéssel egyidejűleg szervezték a görög-keleti plebániát, építették a templomot és iskolát; 1815-ig azonban nem volt Ferenczfalvának külön gör. kel. lelkésze, hanem a lelkészi teendőket a resiczabányai lelkész: Theodoroviz Nikolay végezte. Az első állandó gör. keleti lelkész 1815-ben neveztetett ki Georgovits János személyében, a ki a bányakincstártól bizonyos subventión kívül szabad lakást és legelőt is kapott.

A gör. kel. iskola első berendezése nagyon kezdetleges volt és a tanterem egyúttal a tanító lakásául is szolgált; ezen szintén csak 1815-ben segítettek, még pedig úgy, hogy a tanító számára az iskola épületéhez külön lakószobát függesztettek.

1802-ben Ferenczfalván egy vashámort és egy fűrészmalmot rendezett

¹⁾ Resiczai vasmű levéltárában.

be a kinstár. Ezek építése közben, midőn a vízárkot ásták, egy vasharangot találtak, melyet a kuptorei gör. kel. templomnak ajándékoztak.¹⁾ E harang provenientiája előttem teljesen ismeretlen; magát a harangot nem volt eddig alkalmam megtekinteni.

Úgy a vashámor, mint a fűrészmalom a resiczai vasműhivatal felügyelete alatt állott, közvetlen üzemvezetője Lucas József hámgorgondnok volt. E vashámort, mely két friss tűzhelyet foglalt magában, egy 1804. ápr. 30-án kelt jegyzőkönyv tanúsága szerint, 1803. márcz. 3-án vették üzembe, és egy 1815-ből származó jegyzőkönyv szerint évenként mintegy 1803 mázsá és 2 font vasat termelt.²⁾

Ezen vashámor felállítása jótékony hatással volt Ferenczfalva fejlődésére és különösen sok szepesit, tótot és csehet vonzott ide, kik részint az új hámornál, részint a fűrészmalomnál nyertek alkalmazást.

Ezen bevándorlás által Ferenczfalva lakosságának száma azonban alig emelkedett. Az éghajlat zordonsága és a faüsztatásnak 19 évi üzem után 1803-ban való végképi beszüntetése, más vidéki községekbe űzte őket. A különféle nemzetiségű lakosok közül a tótok birtak legkevesebb fenmaradási képességgel és kevés kivétellel eltűntek a színhelyről.

Az üsztatás beszüntetésének okát abban kell keresnünk, hogy a szomszédos kinstári falvak alattvalói — kiknek az üsztatásnál, nevezetesen a fa kihalászásánál segédkezniök kellett volna — éppen akkor maradtak távol, mikor rájuk a legnagyobb szükség lett volna.

A vándorszenesítést hozták be tehát ismét, minek következtében sok felső-ausztriai család részint elvándorolt, részint gyermekeiket más foglalkozásra, leginkább vashámori iparra Resiczára adta. Az új rendszerben kell keresnünk okát egyszersmind annak is, hogy miért állították fel az új vashámort Ferenczfalván, a hol a szénszállítás költségei a minimumra olvadtak le.

Az 1807-ik esztendőben egy régi óhajításuk teljesült a ferenczfalvi róm. kath. hívőknek. Az 1793-ban fából rögtönzött imaház már jóval előbb összedőlt és az istenitiszteletet az iskolahelyiségben kellett megtartani, mely maga is rozoga állapotban volt. Braun Benedek nem szünt meg e sanyarú helyzetről a bányaigazgatóságnál panaszkodni, míg végre panaszát meghallgatták és 1807-ben a templom, paplak és iskola fölépítését elrendelték.³⁾

A templom az imaház helyén épült szilárd anyagból, de fatoronynyal. 1836-ban az első püspöki látogatás alkalmával még jó állapotban volt és két harang: 3 $\frac{1}{2}$ mázsás és 1 $\frac{1}{2}$ mázsás, azonkívül egy oltár, egy Ferencz

¹⁾ Hist. Parochiae Franzdorfensis.

²⁾ Lásd Resicza vasmű levéltárában.

³⁾ Historia Parochiae Franzdorfensis.

király idejéből származó kereszt és egy 6 változatú orgona találtatott benne.¹⁾ A templom egyéb felszerelésben azonban igen szegény volt, miért is Braun Benedek a resiczai vasműhivatalhoz fordult segélyért. A ferenczfalvi lakosság, mely nehéz munkája közepett az Isten házában keresett enyhülést és buzdítást, a templom berendezésére és csinosítására már 1795-ben felajánlotta ugyan szerény filléreit, de 20 év alatt is csupán 438 frt 53 krt tudtak összehozni.

A resiczai vasműhivatal Braun kérelmét magáévá tette és a következő határozatot hozta:

„In Rücksicht dessen, dass Allerhöchst. Sr. Majestät der Schutzherr der dasigen Kirche ist, dass denen nach Franzdorf aus Oberösterreich angesiedelten Arbeitern eine Kirche sammt innerer Einrichtung ab Aerario zugesichert worden, und die bis her durch den Beytrag dieser armen Arbeiter seit 20 Jahren gesammelte Baarschaft nur blosz zu Bestreitung der currenten Auslagen gehören dürfte, hat das k. Verwesamt dieses Gesuch sammt den Voranschlag wie hoch sich diese Auslage belaufen dürfte, Wohlöbl. k. Berg-Direktion zu unterbreiten und die Passirungserwirkung anzusuchen.“²⁾

A templommal egy időben épült a paplak is, mely toldások és javításokkal egész a mai napig fennáll. Rozoga állapotánál fogva azonban tovább fenn nem tartható, miért is az 1898-ik év folyamán a püspökség a kegyúrral egyetértőleg a plebános legnagyobb örömére egy új paplak építését mondotta ki.³⁾

Ugyanesak 1807-ben épült szintén a bányakínestár költségén az iskola, mely az 1836-iki Visit. Canonica tanúsága szerint a templom és paplakhoz közel állott; kőből épült és zsindegyel volt fedve. Mindkét nembeli gyermekek részére a tanító lakásától elkülönítve egy tanterem állott rendelkezésre, mely elég tágas és az összes gyermekek befogadására alkalmas. Melléképületei az iskolának nem voltak.

1815-ben Loidl Ferencz, resiczai erdőgondnok, a faúsztatási rendszer behozatalát ismét javaslatba hozta, és bár javaslatát igen szép és alapos érvekkel támogatta, mégis elvetették; hivatkozván arra, hogy az okok, melyek az intéző köröket a faúsztatás beszüntetésére bírták, még mindig fennállanak, egy új telepítés pedig — a mellett, hogy költséges és célra későn vezető — az erdőterület nagyfokú pusztításával és apasztásával jár.

Loidl javaslatának megvalósítása tehát egy értelmesebb korra maradt!

1827-ben keletkezett Ferenczfalva keleti szomszédságában, tőle 2 óra járásnyira Wolfsberg község, melynek lakói Csehországból települtek

¹⁾ Visit. Can. Ferenczfalva pleb. levéltárában.

²⁾ Lásd Resicza vasmű levéltárában.

³⁾ Azóta fel is épült. — Szerk.

ide. E község 1854-ig egyháziilag Ferenczfalvához tartozott és a plebános a karánsebesi oláhezred pénztárából 150 frt tiszteletdíjban részesült.

Ferenczfalva további történetét a ferenczfalvi *Historia Parochiae* után adjuk, melyet Bartsy Miklós 1835-ben kezdett vezetni. E krónikából megtudjuk, hogy Bartsy Miklós volt Ferenczfalva első installált plebánosa, a ki 1830. év július havában érkezett ide.

1836-ban május 30—31-én látogatta meg először Lonovics József, csanádi püspök, e községet, mely alkalommal a bérmlás szentségét is kiszolgáltatta. Az ezen látogatás alkalmával felvett *Visitatio Canonica*-ban a következő feljegyzéseket találjuk: A lakosok vallásosak, az isteni tiszteleteken szorgalmasan résztvesznek és kivétel nélkül énekelnek. Gyermkeiket iskolába szívesen küldik. A templomi búcsú lelkihaszonnal, kihágások nélkül megtartatik és a szomszédos falvak processióval benne résztvesznek. A húsvéti gyónást elvégzik, az ünnepeket nem sértik. Az országos rendeleteket, melyek az éjjeli multságokra és zenére vonatkoznak, megtartják. A plebános irányában tisztességtudók és engedelmesek. Nyilvános bűnös vagy botrányos életűek, más feleségének elrablói, valamint önkéntes elválásban, vegyes házasságban élők és kitértek a községben nincsenek; 18 éven aluli fiú nem nősülhet, a plebános a jegyespárra esküvő előtt vigyáz. Vásárok itt nem tartatnak; árverelés nagyon ritka.

Fel vannak sorolva a *Visit. Canon.*-ban a plebános jövedelmei is, melyek a következők: 300 frt fizetés, 15 pozsonyi mérő búza, 15 mérő kukoricza, 40 mérő zab, 100 mázsa széna, 10 öl³ fa; a stólaból: avatásért 7 kr., esküvőért 30 kr., felnőtt ember temetéseért 1:30 kr., gyermek temetéseért 45 kr., anyakönyvi kivonatért 1:30 kr., négy községi miséért (Szt. József, Nep. János, Borbála, Flórián) 13:48 kr. Ingatlanban ½ hold kert a Berzava mellett és 2 hold rét az erdőben.

Kiterjeszkedik a *Visit. Canon.* az iskolára is, melynek fentartása a bányagazgatóság kötelessége. A fentebb már közölt leírásnál kívül még a következőket mondja: A tanító és kántor Wolz Miklós, 40 éves, nős és családos. Freydorfi származású és csak németül beszél. A tanítóképzőt Temesvárott végzé. A következő helyeken működött: Temesvár-Gyárvárosban 1814-ben 9 hóig; Új-Pesten 1 év és 7 hónapig; Lugoson 6 hónapig; Blumenthalon 2 év és 8 hónapig, innen jó bizonyítványai alapján 1819-ben Ferenczfalvára került. Wolz képzett és szorgalmas tanító, a plebános iránt engedelmes, jó erkölcsű és vallásos, az isteni szolgálatra alkalmas, jól orgonál, szépen énekel. A gyermekeket énekelni is tanítja. Az oktatás nyelve a német. Hitvallást,¹⁾ esküt és a

¹⁾ Egy 1816. febr. 27-én kibocsájtott püspöki rendelet 3-ik pontja értelmében senki tanító addig nem lehetett, míg az esp-res hitbéli jártasságáról meg nem győződött, minthogy a tanítónak kellett becepegetnie a gyermek lelkébe a vallás első elemeit.

róm. kath. hitben való jártasságáról való vizsgát Blumenthalon tett. Jövedelme: A kincstártól kap készpénzben 150 frtot, 12 p. mérő búzát, 12 mérő szemes kukoriczát, 5 öl³ fát. Az orgonálásért a templompénztárból 26 frtot, a harangozásért és templom körüli teendőiért 28 frt 48 krt. Mellékjövedelmei: Esküvőért 30 kr., felnőtt temetéseért 20 kr., gyermek temetéseért 16 kr., temetési búcsúztatóért 12 kr., avatásért 4 kr. A beltelken és szabadlakáson kívül van $\frac{1}{2}$ hold kertje a Berzaván túl és 2 hold kaszálója az erdőben.

A Visit. Canonica szerint Ferenczfalvának 1836-ban 294 róm. kath. (49 család) és 618 gör. kel., összesen 912 lakosa volt.

1838-ban január 23-án este 8 órakor 2 perczig tartó hatalmas földrengés zavarta meg a lakosok nyugalma. A földrengés oly erősen jelentkezett, hogy — mint azt a Hist. Paroch. írja — a marhák bögni kezdtek és az emberek ijedten futottak ki házaikból.

1840. július 16-án éjjel veszedelmes árvíz öntötte el váratlanul a falut, mely sok házat seprte el és néhány emberéletet is követelt áldozatul.

Az 1848/49-iki szabadságharcban Ferenczfalva élénkebben nem szerepelt. A többi bányakincstári község mintájára itt is megalakult a nemzetőrség, melynek századosa előbb Bartl Antal plebános, majd ennek leköszönése után Mayer Nándor orvos, nemzetőri főhadnagy volt. Főfeladatuk főképen abban állott, hogy a császáriaknak a Muntye felől való betörését a bányakerületbe megakadályozzák. Mindazonáltal az 1848 december havában betörő nagyszámú ellenséget nem merték feltartóztatni, és szabadon hagyták falujukon átvonulni, a resiczaiakat azonban az ellenség közeledtéről mégis idejekorán értesítették.

1855-ben Ferenczfalva urat eserélt. Ausztriának 1854-ben pénzügyileg szorult helyzete arra birta az osztrák kormányt, hogy az addigi állami vasutakat eladja és a követett államvasuti rendszer helyébe a magánvasutársaságok alakulását engedje meg. Ekkor keletkezett a „Cs. kir. osztrák állami vaspályatársaság“, mely 1882-ben „Szab. osztr.-magyar államvasutársaság“ nevet vett föl. E társaság, 5·2% jövedelem biztosítása mellett, az osztrák kormányval 1855. jan. 1-én kötött és Ő Felsége által jan. 8-án szentesített szerződés értelmében elvállalta úgy Magyarországon, mint Ausztriában a kormány által megkezdett vasuti hálózatnak kiépítését és üzemét 90 esztendőre, valamint a Krassó megyében fekvő bányaterületet örök tulajdonul, mely uradalomért a társaság 11,123.045 frt 89 krt fizetett.

Az új tulajdonos alatt a nagy tőkebefektetések folytán Krassó vármegye bányái, hutái gyors felvirágzásnak indultak. Resiczán egymásután emelkedtek a különböző vas- és acélgyárak, úgy hogy Resicza csakhamar hazánk legelső vasgyárává fejlődött.

Resicza föllendülése nem maradhatott hatás nélkül Ferenczfalvára, annival inkább, mert Resicza örökösen működő nagy olvasztóit a ferencz-

falvi erdőségeknek kellett kielégíteniök. Igaz, hogy Ferenczfalva 1850 óta megszűnt szerepelni a vasgyártás terén, de a helyett a nagy kiterjedésű erdészet középpontjává lett, melynek vezetésével egy főerdész lön a megfelelő számú segédszeméllyel ide kirendelve.

Az erdészet intenzívebb művelhetése végett csakhamar új telepítés vált szükségessé, miért is a társaság 1858—59-dik években a régi helység területén kívül, attól keletre 3 klm távolságra, a Berzava mentén 20 kettős házból álló új telepnek vetette meg alapját, melyet ma közönségesen Krivei-nak v. Josefthálnak neveznek. Ezen telepet 1859—1860-ra menő télen favágókkal Pontebba vidékéről, többnyire friauliakkal, 237 személyből álló 40 családdal népesítette be.¹⁾ A többnyire róm. kath. lakosok számára 1862-ben egy kis kápolnát is épített a társaság, melyet Littachorszky Károly, karánsebesi főesperes, 1862. jul. 8-án szentelt föl.²⁾

Az erdészetnek intenzívebb művelése csakhamar ismét felszínre hozta a faúsztatási rendszer rég pihenő kérdését. Rodler Gyula, resiczai főerdőmester, a régi aktákból alaposan áttanulmányozván az ügyet, Loidl Ferencz egykori javaslatát — természetesen a modern technika felhasználásával — magáévá tette, s az úsztatási rendszert 1864-ben ismét bevezette. A berendezés 128.074 forint kiadást okozott, melyből 19.301 forint a ferenczfalvi Klause kiépítésére, 28.169 forint a folyó medrének szabályozására és tisztítására, 69.934 forint a resiczai lándek berendezésére fordított. Jelenleg az úsztatás évi 4000 forint kiadást okoz.³⁾

A társaság nemcsak az erdőgazdaságra, hanem a kulturális élet kifejlődésére is élénk figyelmet fordított. Az 1807-ben épült templom 1854-ben már oly rozoga volt, hogy összedőléssel fenyegetett, miért is lebontották. Az isteni tiszteletet jó ideig az iskola tantermében tartották, mígnem végre a társaság, mint patrónus, a mai napig is fennálló templomot 1861-ben fölépítette. Az új templomot nagy ünnepélyességek közepette 1861. okt. 23-án Bonnaz Sándor, megyés püspök szentelte föl. Jelen voltak ez alkalommal: gróf Bréda, Dubogu Károly, társ. igazgató, Vorreit erdőmester, Müller Károly, resiczai főtisztartó, Rodler Gyula főerdőmester, Kümmer apát, Littachorszky Károly, karánsebesi főesperes, és a kerületi papság.

Fejlődött az iskola is, a mennyiben 1885-ben a tanulók nagy száma miatt nemcsak egy új osztály szerveztetett, hanem úgy a német, mint a román iskola részére új és czélszerű épületek is emeltettek.

Egyesületei közül megemlítyük a kaszinót, mely 1892-ben keletkezett, a Dalegyesületet, melyet 1898-ban szerveztek. Tűzoltó-

¹⁾ Pesty Frigyes i. m. II. köt. I. rész, 161. l.

²⁾ Hist. Parochiae Franzdorfensis.

³⁾ Az úsztatás bővebb leírását lásd e közlemény elején.

egyesülete 1885 óta áll fenn. A postahivatalt 1862-ben állították fel.

A társaság uralma alatt nyerte Ferenczfalva önálló községi szervezetét, még pedig 1859-ben. Erre a telekkönyvek szerkesztése adott alkalmat, melyeknek e vidéken 1857—58-ban vetették meg alapját. A társaság az új telekkönyvekben kiterjeszté birtoklási jogát azon telepes házhelyekre is, melyeket a települők bevándorlásuk alkalmával nyertek, s a mely területeket a lakosok az idők folyamán quasi sajátjuknak tekintettek. Képzeltük tehát meglepetésüket, midőn hallották, hogy a házhely, mely apáikról szállott rájuk, nem az övék. Nagy riadalom támadt erre nemcsak Ferenczfalván, hanem az egész uradalom mindazon községeiben, melyek település útján jöttek létre (Resicza, Stájerlak, stb.). Ennek következtében a cs. kir. szerb-bánsági helytartóság arra bírta a társaságot, hogy az amúgy is már elévült s abnormális földbirtoklási jogáról mondjon le, a mit a társaság 1858-ban csakugyan meg is tett. A földbirtok most a lakosok sajátjává lett, s ez csakhamar maga után vonta az önálló község szervezetét. A temesvári cs. kir. szerb-bánsági helytartóság 1858-ban csakugyan megszüntette az eddigi telep-szervezetet, s elrendelte, hogy az eddigi telepek önálló községi szervezetet nyerjenek, melyeknek a gyárüzemtől és földesúrtól teljesen független előljárósága a lakosok által szabadon választassék. 1859-ben volt az első bíróválasztás Ferenczfalván, mely alkalommal Spangl Lajos lett községi bíróvá. Ferenczfalva ezen rendezés alkalmával kisközségi szervezetet nyert, s mint ilyen a resiczabányai körjegyzőséghez tartozik.

Ferenczfalvának minden téren megindult fejlődése nem maradhatott hatás nélkül a népesség gyarapodására.

Fényes Elek 1851-ben megjelent „Geografiai Szótárában” Ferenczfalván 263 német kath. és 546 ó-hitű lakosról tesz említést. 1853-ban egy a róm. kath. plebánián található feljegyzés szerint 594 kath. és 637 oláh lakosa volt. Az 1857-diki népszámlálás szerint Ferenczfalvának 1018 lakosa volt, további részletezés hiányzik.

Az 1869-diki népszámlálásból Ferenczfalvára vonatkozólag a következő adatok ismeretesek: ház volt 308, család 310, férfi 1005, nő 846, összesen 1851 lakos. Ebből r. kath. 955, g. kath. 13, g. kel. 869, ág. ev. 14. Az 1880-dik évi népszámlálás szerint Ferenczfalvának volt 389 háza és 2154 lakosa. Anyanyelv szerint: magyar 22, német 861, oláh 1060, horvát, szerb 42, egyéb 97, beszélni nem tudó 72. Vallásfelekezet szerint: r. kath. 1030, g. keleti 1097, ev. ref. 6, izr. 21. Az összes lakoságból írni-olvasni tudott 1009,

A legutolsó 1890-diki népszámlálás részletezett adatai közül pedig a következők közölhetők Ferenczfalvára vonatkozólag: Házak száma 404, a község területe 14.544 kat. hold, a lakosság lélekszáma 2383. Ebből

magyar 13, német 1044, tót 5, oláh 1196, ruthén 1, horvát 7, szerb 5, vend 4, s egyéb nyelvű 108. Vallásfelekezet szerint r. kath. 1194, g. kath. 1, g. kel. 1176, ág. ev. 3, ev. ref. 7, izr. 2.¹⁾

A lakosság gyarapodtával nőtt a község terjedelme is, annyira, hogy 1872-ben egy újabb telepet is szült: a Josephinenthalt, mely Ferenczfalvától nyugatra egy $\frac{1}{4}$ órányira a Resicza felé vezető út oldalán fekszik. Nevét ezen alig 8—10 házacskából álló kolónia Bresson György, volt társasági műszaki igazgató nejétől nyerte.

1893. aug. 15-én ünnepelte meg Ferenczfalva fennállásának 100-dik évfordulóját. Nem feledkeztek el az unokák ez ünnepségek közepette bevándorló őseikről sem, s az érettök 16-án mondott gyászistenitisztelet után kivonultak az ősök rég pihenő poraihoz, a hol főtiszt. V u d y apát úr kegyeletes szavakkal emlékezett meg az alatt nyugovó elődökről.²⁾

Ferenczfalva az első század nehézségeit tehát szerencsésen leküzdötte. Mi van jövőjéről a sors könyvében megírva, vajjon ki tudná azt?! Annyi bizonyos, hogy Ferenczfalva fejlődésében még nem érte el a legfelsőbb fokot, sőt — tekintve rendkívül kellemes és egészséges éghajlatát, fekvését, hideg forrásvizet, gyönyörű vidékét — remélhetjük, hogy e természeti adományokat egy jobban megbecsülni tudó korban, mint klimatikus gyógyhely még jeles hírnévre fog vergődni.

Ferenczfalván alapíttatásától kezdve a következő lelkészek működtek: Braun Benedek 1793-tól 1818-ig; Györgyényi József 1818-tól 1825-ig; Zagróczy József 1825-től 1830-ig; Gallovics József 1830-ban 2 hónapig; Fabrényi Károly 1830-ban 4 hónapig; Bartsy Miklós 1830-tól 1842-ig; Bartl Antal 1842-től 1870-ig; Sárossy József 1870-től 1871-ig; Jurovich Ödön 1871-től 1876-ig; Mayer Antal 1876-től 1891-ig; Heller Ferencz 1891-től 1897-ig; Gróczky Péter 1897-től máig.

Tanítók: Priklmayer Antal József 1793-tól 1808-ig; Vajtner Péter 1808-tól 1809-ig; Speichert Jakab 1809-től 1819-ig; Wolez Miklós 1819-től 1848-ig; Funke Károly 1848-tól 1849-ig; Gábiel Ede 1850-től 1889-ig; Hollschwandner Zsigmond 1885-től 1887-ig; Molnár Ferencz 1888-tól máig; Szervó János 1890-től máig.

Resiczabánya,

MIHALIK SÁNDOR.

¹⁾ A m. kir. központi statisztikai hivatalnak 1898. decz. 6-án kelt közlése alapján.

²⁾ L. „Berzawa“ 1893. aug. 20-diki számában.

Radnára vonatkozó török oklevelek.

A kapisztráni Ferencz-rendiek tartományi levéltárában, Budán, néhány a török hódoltság korából eredő oklevelet őriznek, melyek a bucsúiról és festői fekvéséről egyaránt híres Radnára vonatkoznak. Hogy miről szólnak ezek az oklevelek? arról fogalmat nyújtanak az alábbi kivonatok, melyeket egy 1766-ban készült német fordítás után közlök, a budai kolostor buzgó könyvtárosának, t. Kaizer Ferdinánd úrnak szívésségéből. A kérdéses kivonatok annál érdekesebbek, mert a hódoltság korából Délmagyarországra vonatkozólag jóformán alig maradtak ránk helyi érdekű oklevelek, a minőkkel az alföldi városok: Keeskemét, Nagy-Körös, Jászberény, Halas stb. annyira bővelkednek. Kiténik belőlük, hogy Radnán a XVII. században, de talán már a XV. század óta Boszniából jött, kath. görög kereskedők laktak. Papjaikat is egy boszniai kolostorból hozatták. A török hatóságok mindenképen kedveztek nekik: könnyítettek adóterhökön, megvédték őket a görög vallásuk zaklatásai ellen, a kik adót követeltek rajtok patriárkájok részére, de nem engedték meg, hogy nyilvános isteni tiszteletet tarthassanak. Ez csak később történhetett, mikor Andria nevű papjok közbenjárására, ki a lippai kádival úgy látszik barátságos viszonyban állott, engedélyt nyertek templomuk újból való fölépítésére. A törökök ily építési engedélyek megadásakor szigorú scrupulositással jártak el a keresztényekkel szemben, s a világért sem engedték volna meg, hogy templomukat vagy más roszkatag épületüket magasabbra emeljék vagy kibővítsék. Andria arra is kért engedélyt, hogy maga mellett több papot tarthasson. Az engedélyt hihetőleg megkapta, s ekkor aztán fölépülhetett a kolostor is. És most lássuk a kérdéses kivonatot:

I. Négy kádítól vagy bírótól és sok tanutól megerősített birói ítélet, melyet a Lipova mellett levő Radena lakosainak adtak át. Az ítélet szerint Theodor, a patriárka vikáriusa, ura megbízásából kiment, hogy a kezében levő legfőbb parancs alapján az alattvalóktól adót szedjen. A bíróság előtt az említett radenai lakosokat is rá akarta szorítani az adó lefizetésére. Ezek azonban kijelentették, hogy ők bosnyákok és sukeze (sokác?) nemzetbeliek, s hogy papjaikkal együtt más hitet vallanak; mindazonáltal nem vonakodnak az adófizetéstől, ha mint más keresztény nemzetek, ők is határozottan

megemlítettnek a császári parancsban. A parancs felolvastatván, minthogy abban róluk nincsen szó, a vikárius az adóköveteléstől eltiltatott és elutasított. Kelt Redseb havában, a hedsra 1042. évében. (1633. decz — jan.)

II. Néhai Muhamed császár, Konstantinápoly meghódítója, Ra d u n a lakosainak, a kik a latin egyházhoz tartoznak, szabadságlevelet adott, hogy a görögök őket ne gyalázzák s róluk semminemű adót ne szedjenek. A görögök mindazonáltal követelik rajtok az adót, mire szabadságlevelökkel megjelennek a bíróság előtt a görögökkel együtt, s ezeket annak alapján elutasítják. Nagyobb biztonság okáért szabadságlevelök s az ujonnan kiállított birói ítélet alapján legfelsőbb parancsot eszközölnek ki, hogy a görögök őket ne háborgathassák. A görögök azonban nem szünek meg őket gyalázni s az adó miatt üldözni. Kérdés, hogy a latinok, ha a görögöktől kárt szenvedtek, azt velök megtéríttethetik-e? Felelet: Ha a görög előjárók kárt okoztak, úgy igen; különben csak azért büntetendők, hogy megfeledeztek a törvény s a legfelsőbb parancs iránt tartozó engedelmességükről. Aláírva: A l i.

III. Törvényszéki előterjesztés a magas portához, mely szerint a Lipova mellett lévő Ra d e n a lakosai megjelentek a bíróság előtt és kijelentették, hogy ők a latin hitet vallják s hogy legfelsőbb császári szabadságlevél s annak ismételt megerősítése következtében egyéb császári parancsok és birói ítéletek vannak a kezökben, a melyeknél fogva a görög pópák és papok őket semmiképen nem háborgathatják, a hogy tényleg régtől fogva mindez óráig mindenkor békében éltek. Most azonban a pópák és papok az említett legfelsőbb parancsok és birói ítéletek ellenére háborgatni kezdik őket és adóköveteléssel zaklatni, mintha alárendeltjeik volnának. Ez igazságtalan zaklatások megszüntetése végett legalázatosabban kéri a magas portát, hogy a kezökben levő szabadságlevelek alapján részökre új legfelsőbb parancsot a legkegyesebben kibocsátani méltóztassék. Kérelmüket a legmélyebb alázattal a legmagasabb trón elé terjesztem, a továbbit a kibocsátandó legigazságosabb rendeletekre bízva. Aláírva: Mus z t a f a, lipovai kádi.

IV. Ha egy vár mellett elfoglalása óta templom s e körül temető volt, a hová a halottakat mindenkor temették, ez a templom azonban összedőlt s utóbb ismét fölépíttetett: kérdés, hogy Zeid, ki azt állítja, hogy azt a helyet időközben megvette, és többé senkit sem engedett oda temetni, vajjon joggal megtarthatja-e? Felelet: Isten a legmagasabb és mindentudó. Nem.¹⁾

V. Miután a Lipova mellett, Ra d e n á n levő keresztények helytelen szokásaik szerint papokat tartanak, ennél fogva Ibrahim basa, temesvári helytartó idejében írásban ezt annyiban megengedték nekik, hogy ezeknek a papoknak ne legyen templomuk, hanem hogy szállásukon tartsák az istentiszteletet

¹⁾ Az ú. n. fetvák szokásos formája. Zeid álnév.

hítsorsosaiknak. Ennek következtében kapták ezt az írást is, hogy külön templomuk ne legyen, hanem, mint említve volt, az isteni tiszteletet papjaik szállásukon tartsák, a miben őket ezentúl senki zavarni vagy háborgatni ne merészelje. Kelt Sábán havának első napjaiban, a hedsra 1042. évében. (1634. január 21-ike körül.) Pecsét helye. Izmail, a lipovai előljáró tiszt-tartója.

VI. A lipovai előjárónak felsőbb hatósághoz tett előterjesztése, hogy a radenai templom, mely régtől fogva állott, egészen összeomlott már, s miután az ottani alattvalóknak mindig volt külön templomuk, a mit Lippova váranak összes előjárói és tisztviselői is bizonyítanak: ennél fogva alázatosan kérik, hogy templomukat az előbbi módra rongált részeiben és helyein ismét kijavíthassák és megújíthassák. A mihez Andria pap²⁾, a ki főmozgatója ezen alázatos fölterjesztésnek, a legalázatosabban még további parancsot és felsőbb engedélyt kér, hogy ugyanott papokat tarthasson. Alázatos előterjesztésemet további kegyes elhatározásra bízom. Legalázatosabb szolgálja: Muhamed, lipovai előljáró.

VII. Ajánlólevél a temesvári fegyvertár egyik tisztviselőjéhez, a melyben az író kéri, hogy miután a radenai alattvalók temploma oly állapotban van, hogy a régiségtől már-már összedől, s mivel a czímtett tudja, hogy milyenek az alattvalók, t. i. hogy nem nyugszanak, míg templomukat ismét helyre nem állították, ennél fogva ez alattvalókat, miután ügyüket a kádi az illetékes hatósághoz már fölterjesztette, hozzá utasította, remélvén, hogy mindenképen kezökre fog járni és kérésük elintézését elősegíti. Aláírva: Muhamed, Lipováról.

VIII. Engedelem-levél, mely szerint a radenai alattvalók, a kik a temesvári divánhoz folyamodványt intéztek, hogy Radenán kívül lévő s a régiségtől már-már összedőlt templomuk falait és tetőzetét a régi módon kijavíthassák, ezt a templomot az előbbi módra, minden toldás és nagyobbítás nélkül megújíthatják. Ennek okáért a jelen engedelem-levelet kapták, melynél fogva senki őket szándékukban ne háborgassa és ne gátolja, míg kellő korlátok közt maradnak. A hedsra 1052. évében. (1642-ben Kr. u.)

IX. Miután a Lipova mellett lévő Radena lakosai engedélyt nyertek templomuk megújításához és fölépítéséhez, legfelsőbb császári parancsra megvizsgáltam: vajjon a templomot nem csinálták-e nagyobbra, mint a milyen azelőtt volt? Minthogy mindent a régi állapotban találtam, s a nevezett radenai lakosok biztonságuk kedvéért tőlem írást kívántak, ennél fogva a jelen levelet részökre kiállítottam, és nekik, valamint Andria nevű papjoknak átadtam, nehogy őket azért bárki háborgassa és nyugtalanítsa.

²⁾ Stipanecies András, születésére dalmata, a ki 1640—1644-ig működött Radnán, mint missionárius. (Lsd. Kaizer: Geschichte des Franziskaner-Klosters zu M. Radna, 34. l.

Kelt Gemaziul-evvel 5-én, a hedsra 1052. évében. (1642-ben Kr. u.) Aláírva: Ilias Agha.

X. A temesvári pasa levele a lipovai kádihoz, melyben értésére adja, hogy a budai vezérpasától futár útján a következő parancsot vette: Tudomásukra jutott, hogy a Lipova mellett levő Radena helységben, a hol egykori templomnak nyoma sem volt, N. N. nevű pap felsőbb parancs nélkül újból templomot épített. Abban az esetben, ha ez a templom nem volt meg régtől fogva, s az említett pap felsőbb parancs nélkül építette fel újból, hívják össze a népet, s a törvény értelmében a templomot rombolják le, a nélkül azonban, hogy igazság és netaláni legfelsőbb parancs ellenére bárkit is bántódás avagy igazságtalanság érjen. Ehhez tartsa magát. (Évszám nélkül.) Hasszán, temesvári helytartó.

XI. A temesvári diván vagy tanács rendelete Lipova várának parancsnokaihoz, törvényszéki előjáróihoz és tisztviselőihez. Szolgáltassanak igazságot a radenai alattvalóknak, a kik panaszt emeltek a temesvári divánnál, hogy annak előtte, mikor 35 adófizető család volt közöttük, három adórészt kellett fizetniök, most pedig, mikor már csak nyolcz család van, ugyancsak három adórészt vesznek meg rajtok; kéri tehát magokat ezen adótól fölmentetni. Minthogy törvény ellenére volna, ha őket az adótól teljesen fölmentenék, intézzék el az ügyet akkép, hogy a szökevény alattvalók földjeit osszák el más, ott lakó alattvalók között, s ezektől is szedjenek adót. Netaláni ellenszegülés esetén tüstént tegyenek jelentést Temesvárra, további intézkedés végett. Kelt Temesvárott, a hedsra 1053. évében. (Kr. u. 1643.)

XII. Biztosító-levél, ellátva Alinak, néhai Kupurli Mehmed pasa Arrad (sic) vidékén lévő hagyatéka és alapítványi birtokai tisztartójának aláírásával. Ennélfogva az ottani alapítványi birtokon, név szerint Gukoze-n lakó, latin hiten levő alattvalók, de különösen papjaik, miután Andria nevű korábbi főnökük halála óta a Boszniában lévő híres Péter-kolostor papjai közül szoktak maguknak főnököt választani és onnan elhozatni, ezek azonban egy idő óta a túlságos adók miatt nem akarnak többé eljönni, főnökeiket akadálytalanul választhatják onnan és bizvást elhozathatják; s ha boltjaikat nyitva tartják, a szokásos adók beszolgáltatása után, más egyébbel nem terheltetnek és nem nyugtalaníttatnak. Kelt Sábán havában, a hedsra 1078. évében. (Kr. u. 1668. január hó.) Aláírva: Ali, az arradi (sic) alapítványi birtokok tisztartója.

BARÓTI LAJOS.

Aponte római castellum és egyebek.

A mióta „Traján átkelése a Dunán Ráma mellett“¹⁾ című értekezésem (Tört. és Rég. Ért. XIV. U. F. 1. és 2. füzetében) megjelent, véletlenül kezembe került Cichorius Konrád tanárnak nagyszabású műve: „A Traján-oszlop relief-jei,“ („Die Reliefs der Trajans-Säule“) melyben a nevezett szerző — nem tudom, mire támaszkodva, — a Dunától 12 mérföldnyire eső első római állomást Daciában, melyet ő „A pus Fluvius“-nak nevez, tehát a tőlem helyszíni szemle alapján leírt „Aponte“ menet-állomást, Udvarszállás(?) közelébe helyezi. Ezen elhelyezés a kötethez mellékelt Kiepert-féle térképen is megtalálható és külön egy tervvázlatban a nevezett ponton szintén meg van rajzolva. Cichorius még tovább is megy, még egy második képet is közöl az egykori „Castrum“-ról, és ebben még a földrajzi fekvést is megjelöli egy, a háttérben látható domb-lánczolatallal, melyben Versecz-Varadia vidékére kell ismernünk. Azután e táborhelytől, a hol Traján állítólag hosszabb ideig tartózkodott, a római utat a hegyoldal mentében tovább vezeti egészen Varadiáig.

Teljes elismeréssel adózom Cichorius úr azon tevékenységének és széleskörű tudományosságának, melyről e munkája tanúságot tesz. Annyt azonban egészen határozottan merek állítani, hogy ezen véleményével nagyon túllőtt a célon. Homokra épített és egy kártyaházat állít elénk, a mely a legenyhébb fuvallatra összedől. Mert de facto a római út sem Udvarszállásra nem vezet, s annál kevésbbé találhatók akár a Karas előtt, akár azon túl valamely Castrum-nak észrevehető nyomai, a melyek az ottani réteken bizonyára máig is láthatók volnának.

Tudvalevőleg hangsúlyoztam értekezésemben, hogy a „Lederata-

¹⁾ A szerző e tanulmánya a „Tört. és Rég. Értesítő“ 1898-iki (XIV. új) évfolyamának I. és II. füzetében jelent meg (I. 31—37. II.), sajnos, néhány sajtóhibával, melyeket ezennel kiigazítunk. Ugyanis a 34. lap jegyzetének első sorában Kertzberg helyett Hertzberg —, a 35. lap 4. sorában (felülről) tallért helyett aranyat —, a 36. lap 6. sorában (felülről) VII. AVG helyett II. AVG —, és 8. sorában VII helyett II olvasandó.

Tibiscum“ útvonal Palánkától kezdve északkeleti irányban Vracsevgájón, Vöröstemplomon és Fehértemplom északi territoriumán át vonult tova, a hol a „Fünfguldenfeld“ nevű községi réten az „Aponte“ castrum állott, azután Mirkováczon, Vrányon és Meresinán át Varadia, az egykori Arcidava felé folytatódott, és csak innen fordul észak felé, Ciuben helységnél eléri a Karast és azon túlhaladván, innen kezdve a „Chernovec“-völgybe lép és Komoristyén és Foratikon át Nagy-Szurduk felé veszi irányát, a hol „Centum-Putea“ feküdt. Végre, hogy ezt a vonalat egy kis magasslat és feltűnő kő- és kavics-sáv jelzi.

Cichorius ezen vidéket állítólag személyesen bejárta; ámde mi haszna; külföldi léte néhány nap alatt, az ottani lakosság ismeretes közömbössége miatt, a jelzett útvonalat aligha kutathatta ki és állapíthatta meg. Ilyen dologhoz idő és benszülött szakértők támogatása szükséges; ezek nélkül nem is vihető végbe. Pusztá következtetések nem érnek semmit.

Mínthogy a Traján-oszlopnak illető táblái nincsenek előttem, nem ítélném meg: vajjon Cichorius az „Apo-Castrum“-nak 10. szám alatti rajzolatát az említett domborműből vette-e. Feltéve, hogy igen, akkor a castrumnak illető rajza azon helyre is egészen oda illenék, a hol én az úgynevezett „Fünfguldenfeld“-en „Aponte“-t megállapítottam. Azon hely előtt ugyanis, a hol az állott, folyik a Missits-patak, melynek partjai meglehetősen meredek és ezért állandó átjáró hídra van szükségük. Fekvése is egy szeliden emelkedő dombon, a háttérben a versecz-varadiai hegyláncz, a megerősítés helyzete, valamint az előtte álló kis fahíd sokkal jobban illenek erre a helyre, mint az Udvarszállás mellettire, a hol a Vojvodina felé már nagyobb hidat kellett volna építeni az ott körülbelül 30 méternyi széles Karason át.

A praktikus római mérnökök a hadi utat sokkal alkalmasabb helyre tették, oda, a hol egészen a „Fünfguldenfeldig“ egyetlen egy folyót vagy patakot sem kellett átlépniök, úgy, hogy a szerény Missits-patak, szorosan Aponte előtt, igényelte az első áthidalást. Innen kezdve egészen a II., Arcidava-Varadia menetállomásig a Vicinik-patakot Mirkovácznál, a Csiklova-patakot Vránynál és a Meresina-patakot a hasonnevű helységnél ugyan szintén át kellett hidalniok, ezek azonban semmi különös nehézséget nem okoztak. Csak körülbelül 2 kilométernyire Arcidava mögött kellett a meglehetősen jelentékeny Karas folyót átlépniök, mint később Bersovia-Zsidóvinnál a Berzavát.

Hogy pedig Aponte tényleg a tölem megjelölt helyen volt és ott kellett lennie, azt bizonyítja első sorban már azon körülmény is, hogy a római út kétségkívül szorosan mellette vonult el, és továbbá, hogy a Dunától odáig pontosan 12 róm. mérföld (körülbelül 18 kilométer) a távolság, a mint a Peut.-térképen jelezve van, és innen

Varadiáig hasonlóképen ugyanannyi, a mi tehát amannak a számával pontosan megegyezik. Aponte-nak nevezhették véleményem szerint a kérdéses állomást már azért is, mert Daciában az volt az első, a legközelebbi a Duna-hídhöz, vagy mivel az volt a „hidak közti“ (Duna és Karas) állomás; a mi most „híd-köz“-ét jelentene.

Fejtegetéseim után valóban itt a legfőbb ideje, hogy Mommsennek, Kiepertnek, Tormának¹⁾ stb. azon helytelen nézetével, hogy a Tab. Peutingeriana „Apo“-ja a „Karast“-t jelöli, végre szakítsunk és e helyett az „Aponte“ tábor-állomást fogadjuk el; már csak azért is, mert minden körülmény erre vall, melyeket pedig a pusztá föltevések ellenében a tudósvilágnak utóvégre is figyelembe kell vennie.

Ha Cichorius művét (II. köt. 17—107.), mely a „Lederata-Tibiscum“ útszakaszt tárgyalja, átlapozzuk, csodálkoznunk kell, hogy a nevezett tanár mily merészen eszközli az illető Castrumok elhelyezését. Már az első állomásnál, Apontenál, vagy szerinte „Apo-Fluvius“-nál, kezdődik a tévedés, minthogy azt a helyett, hogy a fehértemplomi határnak északi szélén kereste volna, a legcsekélyebb ok nélkül a Karason túli Udvarszállás közelébe helyezi.

A három következő állomást: „Arcidava — Varadia“²⁾ „Centum Putea — Szurduk“ és „Bersovia — Zsidovin“, minthogy ezeknek földrajzi fekvését már jó idővel ezelőtt a tudós körök egészen hitelesen megállapították, Cichorius is az igazi pontokra helyezte ugyan, de mindjárt a legközelebbi menet-állomást, „Aizis“-t, vagy „Ahibis“-t Peutinger szerint, rossz helyre teszi, mert ez, magától Torma tanártól személyesen hallott értesülésem szerint, Rafnától keletre egészen egyedül feküdt egy hatalmas hegygerinczen az Arenis csúcs alatt Ezeres felé, és nem Valjemare felé a Poganis-völgyben, mely utóbbi a római úttal csak később, Prebunál találkozik. Hiszen Cichorius, ellentétben a saját állításával, maga is így nyilatkozik (i. h. II. 89): „Az illető vidék (a hol Aizis állott) határozottan hegyes,“ és az azt ábrázoló képet az oszlopon „két-két, egymáshoz teljesen hasonló, lecsüggő ágazatú, úgy látszik, tűleveles fa választja el a szomszéd képektől.“ Egy újabb, kézzel fogható bizonyíték Aizis magasabb fekvése mellett. Valjemare mellett pedig tudtommal csupán jelentéktelen dombok láthatók, de hegyek nem.

¹⁾ Torma tanár a tőlem megjelölt helyet akkoriban a kedvezőtlen időjárás miatt nem tekinthette meg, s ezért nem másította meg elődeinek véleményét, a mi különben bizonyosan megtörtént volna.

²⁾ A mit Cichorius egy a Varadia közelében lévő Kilia-hegyen fekvő római hegyi várról mond, érthetetlen, mert Torma tanár és én az egész fensíkot bejártuk és ott antik maradványokat nem találhattunk; ámde azon a helyen, a hol ma a báró Baics-féle mauzoleum épült, megvannak nyomai a középkori „Ér-Somlyó-várnak“, a melyet Pesty is itt sejtett.

Valjemaretől a római út, a szerző szerint, a Poganisnak számos vízmosással megszaggatott völgyében vonul tovább Oraviczáig, és ugyanő a nevezett hely és Ruzs között lévő hegyszorosra helyezi a „Caput-Bubali” nevű állomást, a mely Tibiscum előtt az utolsó.

Jóllehet Pesty (Krassó Monograf. II. k. 1. 173) a Poganis-völgyben, Duleótól délkeletre, Furlog közelében, ismeretlen származású rommaradványokat állapított meg, és Halaváts Gyula, hazai osztály-geologus, is ugyanazt bizonyítja, sőt ez utóbbi ugyanitt előforduló bélyeges téglákról is szól, ez még mindig nem ok arra, hogy itt sejtjük Aizis római erődőt; mert ezen legio-léglákat nagyon könnyen czipelhették ide máshonnan is. Ezzel szemben Tormának fenti nyilatkozata ebben a tekintetben sokkal mérvadóbb; már azért is, mert ő igazi korypheus volt a régészet terén és állítólag a római útvonal nyomait is megtalálta a közelben. Én magam azt az utat nem néztem meg és nem is mondhatok róla ítéletet.

Annyi bizonyos, hogy a római mérnökök a hadi utak építésénél, a mint az számtalan példával bebizonyítható Stájerben, Erdélyben, sőt még Délmagyarországon is, minden szűk és katonai szempontból veszedelmes defilé-ét ki tudtak kerülni, illetőleg megkerülni. Ilyen eset fordult elő Foratik és Szurduk között, a hol az utat nagyon könnyen átvezethették volna a szűk Csernovecz-szoroson, a mivel jelentékenyen rövidebb utat nyertek volna, és azt mégis inkább a meredek hegygerinczen át vezették Centum Putea felé.

Ugyanilyen, vagy legalább is hasonló eset fordult elő bizonyára Rafnánál, a honnan kezdve az út a rövidebb, de sokkal meredekebb irányban fordul a hegyen át Ezeres felé. Épen ezért nem lehetett „Aizis” Valjemare mellett, hanem csakis ezen az úton. Mert távolgsága a Peut. térkép szerint Bersobistól kezdve csak 3 római mérföld, ellenben Valjemareig legalább 10 volna.

A mi az „Aizis”-tól X mérföldnyire lévő második állomást, Caput Bubali-t illeti, azt Torma tanár már 1880-ban kétségtelenül megállapította és pedig a delinyesti (és nem az ohabiez-i) határon. Halaváts, a ki ezen Castrumot 1891. aug. 20-án kereste fel, annak fekvéséről a következő tudósítást adja: A hely, a hol a romok vannak, Prebultól keletre van és északra a prebul—karánsebesi országúttól, a forrásdús Valeamatuluj egyik magaslatán. Az ottani lakosok állítása szerint ezen völgynek jobb oldalán található „a Drum m-Jarina”-nak nevezett római út. Közvetlenül ezen, a kopár homokvidéken teljes szélességben hirtelen erdővel borított tömege ma is egy méternél magasabban emelkedik ki a földből. Ez egy szabályos négyszög, a mely körülbelül 42 lépés hosszú és széles. Úgy láttam, hogy a sánczokat kincésások több helyen felforgatták, és

az ilyen helyeken egy méter vastag, kemény vakolattal töltött terméskő-fal látható. Ezen Castrum a delinyesti határon fekszik és pedig annak legészakkeletibb sarkában, körülbelül 10—12 kilom. a falutól.¹⁾

Foglaljuk össze még egyszer röviden a dolgot: „Aponte“ tehát nem feküdt Udvarszállásnál, hanem a fehértemplomi határ mellett; „Aizis“ nem Valjemarenál, hanem közel Rafnához, és „Caput Bubali“ nem Ohabiczánál, hanem Delinyestnél. A római út sem vonult a Poganis-völgy mentében, hanem Rafnától kezdve kelet felé egyenesen a hegyen át.

A mi végre a Cichoriu's által leírt utat „Tibiscumtól a Vaskapu-szorosig,“ — melyet személyes tapasztalásból ismerek, — illeti, ennek rajza ellen semmi kifogást nem tehetek; abban ugyanis, a mint látom, az összes objectumokat, a Tapae melletti csatatér (Vama Marga) is beleértve, kitűnően helyezte el, és szívemből kívánom, hogy ugyanilyen sikere legyen a többi erdélyi útvonalakkal is, melyekkel annyit fáradozott. Hiszen e monumentális művével örök időkre szép emléket emelt magának.

BÖHM LÉNÁRD.

¹⁾ Egy Prebulból 1891. aug. 21-én kelt írásos közlés Milleker Bódog úrhoz, Verseczen.

A Timáry-család 1848—1849-ben.

Felolvastatott az 1900. évi október hó 24-én tartott vál. ülésben.

Irta: SZMIDA LAJOS.

Magyarország újabb történetének fényes lapjain legnevezetesebb kor a magyar szabadságharcz, melynek hullámai végig vonultak e hazán, meg-rázkódtatták az anyaföldet, a honfiak fegyvert ragadtak a nemzet jogainak védelmére, és azután megindult az a dicső, az a nagy küzdelem, melynek emlékei ma, félszázad multán is lelkesítik az újabb nemzedéket, mert:

„A történetben a mi fényes,
Szörnyű, dicső, nagy 's ünnepélyes,
Következett egymásután.“

Temes vármegyének nevezetes szerep jutott az önvédelmi harc történetében, Vukovics Sabbas, a későbbi igazságügyminiszter, vezette e vármegye politikai életét és a merre csak megindult, nyomában ezrek keltek fel, hogy zászlaját kövessék. Kossuth Lajos hívo szózatára fegyvert fogott az Alföld népe, Vukovics Sabbas, akkor még megyei alispán, szónoklatai gyújtottak, lelkesítettek mindenfelé, egész Délmagyarországon, de különösen Temesváron és környékén.

Detta nagyközség kellő közepében, egy emeletes úrilakban nagy sürgés-forgás kapott lábra, az egykori híres táblabíró csöndes rezidenciája a megváltozott új politikai helyzet központja lett, a néhai jó öreg Timáry András három fia: Timáry Ferencz, Timáry Béla és Timáry Imre, meg azok nővére Julia elragadtattak az egyre növekedő áradattól, Kossuth Lajos programjához szegődván, a reformpárthoz csatlakoztak, és mint birtokosok Detta nagyközségében oly szerepet kezdenek játszani, mely a lakosság politikai közérületére igen nagy befolyással és jövőjét illetőleg terhes következményekkel járt.

A szabadságharcz leveretett, legjobbjaink vértanúhalált szenvedtek, sokan a hontalanság keserű kenyerén vándorbottal a kezükben bujdosókká lettek, mindennek vége lett, és nem egy honfi vérző szívvel sóhajtott fel e hon határinál:

„És menni kell! Te völgy,
Te kor, Isten veled!
Hol annyi délibáb
'S álom kecsegtetett.“

Tizennyolcz évig tartott azután a törvényenkívüli állapot. A honfiak a messze távolban gondoltak a hazára, az önmagával küzdő nemzetre, de az elnyomatás, leigázás szomorú korában is lelkesedett az igaz magyar azon emlékeken, melyek fenmaradtak, melyek dicsők és nagyok és melyek mindig eszébe juttatták a nagy Szécsényi prófétai jövendölését:

„Magyarország nem volt, hanem lesz!“

E korból meríték néhány töredéket. Az e korban oly nagy szerepet játszott három Timáryról, Detta község legnagyobb fiáról kívánok megemlékezni.

Mielőtt azonban ezt tennem, előbb néhány sorban a család eredetéről kívánok szólni.

*

Detta községét 1723-ban telepítette Mercy Kolos kormányzó, lakosai földműves német családokból kerültek ki. 1764-ben ezekhez 21 új család lett beosztva, kiket a császári kormány Olaszországból hozott, hogy azok itt részben az ipart, de kiválóan a rizstermelést honosítsák meg. Mária Terézia, dicső emlékü magyar királyné, kinek Délmagyarország népe oly sokat köszönhetett, az új lakóknak a legmesszebb menő kedvezményeket nyújtotta, hogy azok e földet megszeressék és az ország hasznos polgáraivá legyenek.

Ezek az olaszok, kikkel az Arizi-, Limoni- és Báldi-családok is bejöttek, a rizstermelést meg is indították, de Perlas tábornok rendeletére már 1768-ban ezen új termény művelését be kellett szüntetniök, mert azon álfogalom kapott lábra, hogy a rizs a levegőt rontja.

II. József császár, anyja halála után nyomban, újból elrendelte a rizskásatermelést és az erre vállalkozóknak nagyobb földdarabokat hasított ki. Ekkor kapta az Arizi-család 1800 hold földjét. A rizstermelés nagyban kezdett virágozni, de II-dik József császár elhunytá után azt ismét betiltották, sőt a vállalkozóktól az ezen ág termelésére kihasított földek is elvétettek. Az Arizi-család, hogy a rizstermeléshez szerzett felszerelését megmentse és azt kicsiben folytathassa, kiegyezett a koronával olyképen, hogy „gattajai rizstelepét“ visszaadta, de kárpótlásul megszerezte királyi adományozás útján a topolyai birtokot.

Az Arizi-család már a gattajai telepen elért fényes eredmények során szép vagyona tett szert és azt később Topolyán gyarapította és tekintélyre tett szert.

A család 1805-ben felépítette Dettán egyemeletes úri lakóházát, mely akkoriban a vidék legnagyobb épülete volt.

Arizi Pál 1813-ban vízáradás folytán egész termését elvesztette, tehát nagy anyagi áldozattal 20.000 váltó forintot illet Olaszországból hozatott, hogy a rizs termelését folytassa, s talán neki köszönhető, hogy ezen termény, habár kicsinyben, még ma is termeltetik e vidéken.

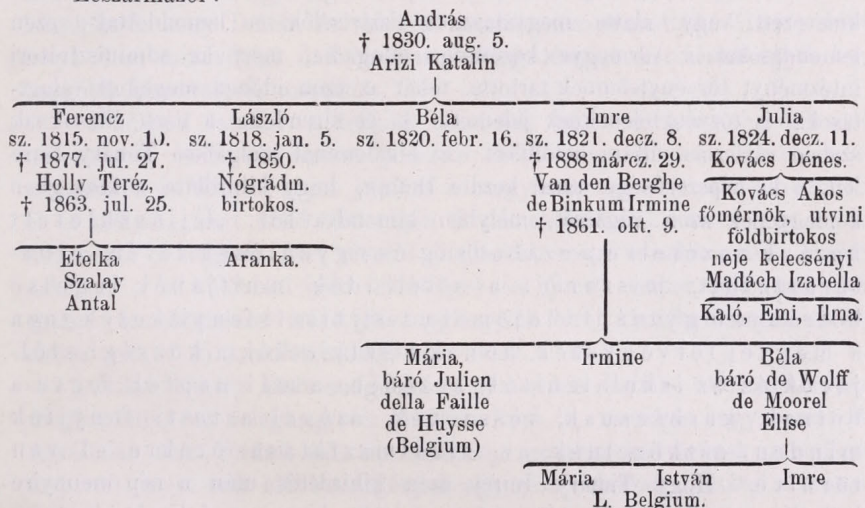
Arizi Pál, temes-topolyai rizstermelő, neje Haslinger Anna, leánya Katalin és unokatestvére Károly, a rizstermelés meghonosítása körül szerzett érdemeikért, I. Ferencz király által Bécsben 1801. évi október 23-án kiállított diplomával nemesítettettek.¹⁾

Arizi Pál leánya Katalin férjhez ment Timáry Andráshoz, egy heves-közép-szolnokmegyei magyar nemeshez, a ki azután apósa mellett gazdálkodott és Temesben végleg letelepedett.

A Timáry-család Heves-Középszolnok-vármegyei eredetű és eredetileg Timár volt a neve.

Timáry András a XIX. század elején telepedett le Temesben. 1814-ben esküdtnek választatott. 1830. aug. 5-én meghalt. Neje Arizi Katalin.

Leszármazói :

Ezek után áttérhetek most már a Timáryak szereplésének leírására.

*

A szabadságharcz kitörése Detta nagyközséget is forrongásba hozta és a kedélyeket napról-napra jobban és jobban felizgatták azon hírek, melyeket az iparosok Temesvárról hoztak.

Az 1848. évi ápril hó 5-én Temesvárt megtartott megyei tisztújítás alkalmával megválasztva lettek a központi hivatalnokok, mely alkalommal

¹⁾ Temes Vármegye Nemes Családjai. Lendvai Miklós, II. kötet, 10. lapon.

Arizi Pál birtokos Dettáról megyei hadi főadószedő, Ormós Zsigmond a csákovai járás főszolgabírája lett, a ki mellé az alárendelt kerületekbe szolgabíráknak: Tormásy Béla, Andreovics György, esküdteknek Csonka László, Kayser István és Timáry Imre lettek megválasztva. Detta község adminisztrációját egészen Timáry Imre, a ki mint nagybirtokos itt ügyis nagy szerepkörrel birt, vette át.

Gróf Batthyányi Lajos miniszterelnök körrendelete alapján a törvényhozás által a közteherviselés, papi tized és urbéri viszonyok megszüntetéséről elfogadott törvényczikkek községenkénti kihirdetése Temes vármegye közönsége által elrendeltetvén, a kihirdetés foganatosításával a csákovai járás I. főbírói kerületébe Várkonyi Ádám, Milecz Kálmán, Steés József táblabírák, Fülöp Lipót ügyvéd, a 2-dik kerületbe, melyhez Detta község is beosztva volt, báró Duka Miklós, Böjtös Imre táblabírák, Andreovics György, Tury Samu alügyész és Timáry Imre küldettek ki. Ez a küldöttség Dettán 1848. évi ápril 14-én a reggeli órákban megjelenvén, az egybehívott lakosságnak a templom előtt az új törvényeket ünnepélyesen kihirdette.

Báró Ambrózy Lajos, főispáni helytartó, állásáról lemondván, az általa kinevezett vagy alatta megválasztott tisztviselők is lemondottak; ezen lemondásokat a vármegye közönsége elfogadta, mert az adminisztratori intézményt törvénytelennek tartotta, tehát az ezen időben megejtett választásokat is törvényteleneknek jelentette ki és elrendelte a tisztí állásoknak szabad választás útjani betöltését; ez alkalommal szolgabíró Timáry Imre lett, a ki népszerűségét azzal kezdte Dettán, hogy kihirdette a községben a megyének azon végzését, melyben kimondva lett: „Ujjászületett hazánk vezérelve a szabadság és egyenlőség lévén, elhatározottat, miszerint a sötét idők multjából legelső botránykö gyanánttünjön el a testi tisztí fenytkezés joga a megyei törvényszék, annak tisztviselői, a községi előljárók és az iskolatanítók kezében, a mai naptól fogva a botnak, korbácsnak, vesszőnek, szóval a testi fenyték minden eszközeinek az alkalmaztatása örökre el van törölve.“ Hogy Timáry Imrét ezen kihirdetés után a nép mennyire kedvelte, annak legjobb bizonyosága az volt, hogy az ő kezdeményezése alatt megalakult Dettán a haladó párt, melynek elnökéül egyhangulag a fiatal Timáry Imre lett megválasztva.

Az 1848. évi márczius hó 10-től 1849. október hó végéig a községi bírói tisztet Francz Jakab viselte, ki bár semleges kívánt maradni, mégis inkább a várbeli osztrák katonák felé hajolt, a mit leginkább annak lehet tulajdonítani, hogy a dettai akkori plebános, Bundschu Venczel, nyílt ellensége volt a magyar ügynek, a népre nagy befolyást gyakorolt, és ettől való félelmében tartott a bíró is a pappal.

Ezen párthoz tartozott Korényi Zsigmond megyei komisszárius is, a ki néhány czimborájával nyiltan fellépett a császáriak mellett.

Ez azonban nem soká maradt így, mert Timáry Imre földbirtokos, dettai fiatal szolgabíró, és az akkori káplán, Wittner Lajos, állást foglaltak a plebános és a községi bíró eljárása ellen, a magyar ügy bajnokainak jelentették ki magukat, agitáltak, híveket szereztek, pártot alakítottak és ezáltal a községi bírót passzív magatartásra kényszerítették.

Korényi Zsigmond látván azt, hogy pártja igen csekély és az is oszló félben van, tartva Timáry Imre fellépésétől, egy éjszaka még idejekorán elhagyta Dettát, Temesvárra költözködött és ott báró Rukavina várparancsnoknak felajánlván szolgálatait, kém-szolgálatokra alkalmaztatott.

Timáry Imre szolgabíró a magyar ügy érdekében nagy tevékenységet fejtett ki mindvégig. Szigorú fegyelmet és rendet tartott kerületében, szervezte a nemzetőrséget, és a nemzetőrökkel azután Verseczre Beniczky Dénes védelmére, majd Fehértemplomra a hős honvédek támogatására a szerbek ellen sietett, és mikor a csata a magyarok javára eldőlt, összehozta kis csapatát, visszatért Dettára, hogy a rendet itt vaskezeivel tovább is fentartsa; csakis ügybuzgalmának, tapintatos, de erélyes eljárásának volt köszönhető, hogy Dettán és vidékén zavarok nem támadtak. Timáry Imre helyt állott mindvégig, ő a magyarok függetlenségi harcának egyik legbuzgóbb híve volt és maradt.

Franecz Jakabot a dettaiak kezdettől fogva schwarzgelbnek nevezték el, mert kétkulacos politikát űzött, míg ellenben Timáry Imre szolgabírót és Wittner Lajos káplánt a magyarság apostolainak keresztelték el és méltán, mert 1848. év végén 8 német család kivételével az egész falu népét a magyar párt részére hódították meg, mindazonáltal Franecz Jakabot, a ki különben igen tekintélyes és jónevű ember volt, már csak családi összeköttetései miatt is meghagyták bírói tisztében, mert jószívű ember volt, a ki ártani senkinek sem akart.

Mikor Timáry Imre szolgabíró az ujoneczozást Dettán, mint székhelyén, megkezdette, az a legnagyobb rendben folyt le, zavargás vagy verekedés egyáltalán nem fordult elő, az eredmény azonban kedvezőnek mondható nem volt, mert már előbb a legények egy részét elvitték Dettáról a császáriakhoz.

Timáry Imre a következő ujoneczokat soroztatta be honvédeknek Dettáról: Diks Mihályt, Petkovits Miklóst, Hack Pált, Hack Mihályt, Holk Józsefet, Ifkó Mihályt, Braun Jánost, Serfőző Ansel, Jollmann Józsefet és Frey Jakabot. Sajátságos, hogy a dettai honvédek közül a szabadságharc alatt egyik sem esett el, s kartársaik csak annyit jegyeztek fel róluk, hogy fiatalságuk daczára hősiiesen viselkedtek, a merre a sors útjokat vezette.

Hogy mennyire magyar érzelmű volt a lakosság, kitűnik abból is,

hogy Wittner Lajos káplán a pancsovai ütközet előtt a honvéd fegyverek győzelmeiért misét kívánt olvasni, ezt azonban Bundschu Venczel plebános megengedni nem akarta; de mikor látta, hogy hívei e miatt már forrongani kezdenek, eltávozott, és a káplán a nagy misét és az imákat a plebániatemplomban a hívók nagy részvéte mellett elmondotta.

Még nagyobb lett az izgatottság a lakosság soraiban, mikor Dettán keresztül a különböző katonaság elvonult, de az a családias jó viszony, mely az embereket a politikai ellentétek daczára együtt tartani képes volt, sok minden bajtól mentette meg a népet. Mikor osztrák dzsidások, Rukavina-katonák, ráczok jöttek, azokat a bíró és plebános fogadta; mikor pedig Kiss Ernő katonái, huszárok és gyalogos honvédek jöttek, azokat Timáry Imre és Wittner káplán fogadták. 1848. december hó 23—24-én, éppen karácsonykor, igen nagy hideg volt, a honvédség Pancsováról Temesvárnak tartott, Dettára este felé értek, de a 240 házban azokat mind elszállásolni nem lehetett; hogy tehát a honvédek meg ne fagyjanak, az előljáróság az utcák hosszában egész éjjel át máglyatüzeket rakott, és a honvédek köpenyegeikbe burkoltan, az útra terített zsupszalmán fegyvergyűléik mellett töltötték fogvaczogva a legszomorúbb karácsony éjszakáját, azután elvonultak Freidorf felé.

„Harcolni sebben, éhen, fázva, —
Győzni és halni nevetve, játszva
Oly könnyű volt mindannyinak.“

Timáry Imre, mikor haza jött Fehértemplom vidékéről, arról értesült, hogy a román pópák titkon conspirálnak; hogy ezek a nemzetőrökre és a lakosságra ne támadhassanak, maga elé idéztette őket, azután kastélyának földszintjén berendezett négy nagy szobában mindennel ellátott 21 papot napokon át és csak akkor bocsátotta őket szabadon, ha biztos volt, hogy békében lesznek.

Az 1849. évi január hó 29-én újból nagy mozgalom volt Dettán. Rajacsics, karlóczai patriárka, Jellasics társa járta be a vidéket, fegyverre szólítván útjában mindenütt a németeket és ráczokat a magyarok ellen. Rajacsics patriárka a szerb dzsidások és nagy felkelő sereg kíséretében állított be Dettára, maga elé rendelte a községi előljáróságot a dettai nagy templomba, ott prédikációt tartott, és a jelenvoltakat a szerb Vojvodinára ünnepélyesen feleskette, a mi természetesen Dettán a többségben levő magyar párt soraiban nagy felháborodást okozott, ellene beszélni azonban senki sem mert.

És mindezek daczára a lakosságnak baja nem volt, mert Francz Jakab bíró szelíd, jó ember volt.

A lakosság a szabadságharcz ideje alatt békésen viselkedett, türelme azonban próbára tetetett különösen akkor, mikor Timáry Imre szolgabíró

az alig 17 éves ifjakat mint ujoncokat összeírta és Aradra szállította; másodszer pedig, mikor a ráczok megtámadván Dettát és vidékét, a lakosságtól mindent, a mi útjukba esett, egyszerűen elkobozták s ez által érzékenyen megkárosították, nevezetesen kimondották, hogy minden egyes német gazda, kinek több mint egy tehene van, köteles egy darabot a szerbeknek átadni. Megígérték ugyan, hogy a temesvári várparancsnok kieszközli az elvitt termények és marhák egyenértékének megfizetését, de biz az ígéret csak ígéret maradt örökre. Később ugyanezen rácz csapat Frey Áron és Fleisch Jakab dettai kereskedők boltját teljesen kirabolta.

1848 szeptember havában, úgy Szt.-Mihály-nap előtt, beállított Topolyára egy szerb csapat és keresték a gazdát, Arizit, azonban nem találták otthon. Erre felgyújtották a pusztát, annak istállóiból a marhát elhajtották, a gabonát a raktárakból zsákokban elhordták, sőt még a hüvelyben hagyott nagyértékű rizsmagot is elvitték és a harácsolt anyaggal Denta felé tartottak. Egy béres lóra pattaut és a történekről Mayer János, dentai kinstári ispánt, éjnek idején értesítette. Ez rögtön lóra ültette a kinstári huszárokat, üldözőbe vette a ráczokat, azoktól az összes ellopott holmit elvettette és az Arizi-családnak visszaadatta. Így került meg a magyar érzelmű Arizi-család kárának egy része az osztrák érzelmű kinstári ispán jószívűségéből.

A szabadságharcz zavarai elől özvegy Timáry Andrásné, szül. Arizi Katalin, menedéket keresett leányánál Pankotán s innen Nagyváradra költözött, és mert fiai mind a magyar táborban voltak, a családi ház teljesen üres maradt.

Az osztrákok és különösen a szerbek bevonulásánál félni lehetett attól, hogy azok az üresen maradt Timáry-házat kifosztani fogják, ez azonban nem történhetett meg, mert néhány polgár kezdeményezése folytán a Timáry-ház összes ingó vagyona, még a borok is, egyes családok között kiosztva, megőrzés végett átvétettek, és ez által a család sok ezer forintot érő vagyonát csupa tisztelet, rokonszenv és szeretetből megmentették. Mikor a viharok lecsillapultak és Timáry Andrásné hazatért, a dettaiak minden butorát hűségesen visszahozták.

A magyar szabadságharcz leveretése után Francz Jakab, dettai községi bíró, hű szolgálatai elismerésül az osztrák kormánytól a koronás arany érdemkeresztet kapta; Frey Áron, Diks Frigyes, Kunst Márton, Lochan Pál, Bauer Jakab, Gayer Mihály, Werler Mihály, dettai lakosok, mint rebellesek elfogattak, Temesvárra hurczoltattak és elzárattak, azonban Francz Jakab közbenjárására elbocsájtották őket. Timáry Imre, hogy honvédeskedésének utókövetkezményeitől szabaduljon, külföldre menekült, hol fia Brüsszelben ma is él.

A magyar szabadságharcz leveretése után a magyar politikai élet szünetelt, Detta község igazgatása az osztrák kormány által kinevezett

beamterek által vezetettet, a császáriak Osztóics Péter nagy-semlaki birtokost nevezték ki kerületi szolgabírónak, „Vorstand“-nak, ki a kiadott sok „Verordnung“ szerint egy éven át igazgatta határozataival Detta község polgárságát.

Az országban a legtöbb helyütt furesa szemmel nézték a mindenünnen beözönlött Bach-huszárokat. Dettán, hol a lakosság amúgyis német ajkú volt, azon eljárás, hogy a közigazgatás és jogszolgálat német nyelven vezetettet, a feleknek inyére volt, nem azért, mintha ezzel Ausztria régi álmát, „az egységes birodalom“ eszméjét pártolták volna, hanem azért, mert a bírói tisztben állókkal saját nyelvükön tárgyalhattak és az ítéleteket s azok indokait megérthették. A magyarság rezignációval tűrte az állapotokat, tűrte a közszabadság elkobzását, nem volt ellenmondás, absolutismus lépett előtérbe mindenütt, Haynau kormányzó aegise alatt. 1850-ben megindult az ország reorganisatiója. A magyar nemzet egysége nemzetiségek szerint felbontva lett, az 1851. évben megjelent császári pátens eltörölte a magyar alkotmányt, de megerősítette a jogszolgáltatás terén az egyenlőséget és eltörölte a jobbágyi viszonyt. A kerületi főnökök és az azok mellé beosztott tisztviselők visszaéltek azon hatalommal, melynek birtokába jutottak, a magyarokkal kiméletlenül bántak el. A gyanúsítások, elfogatások napirinden voltak. Egy-egy külföldről érkezett levél elegendő volt arra, hogy békés polgárok tömlőczbe hurczoltassanak; az emigránsok rokonaiknak leveleket irtak, hazafias egyletek alakítottak, de csak titokban, mert ezek a nyilvánossági jogot nem nyerték volna el.

Temesvárt 1850-ben Coronini lett katonai helytartónak kinevezve, a ki felsőbb rendeletre, hogy a béke a Délvidéken megóvassék, katonai és polgári biztosokat küldött szerteszéjjel, a kik mindent megfigyeltek és mindenről jelentést tettek; ezen jelentések alapján indultak meg a vizsgálatok.

Egy ilyen feljelentés nagy bajba keverte Timáry Ferenczet, Detta egyik legtekintélyesebb polgárát is, kit azzal vádoltak, hogy az emigránsokkal levelezésben áll. Egy őszi nap éjszakáján titokban császári lovas zsandárok vették körül Timáry Ferencz házát, egy tiszt felzörgette a házbeliakat és értesére adta a gazdának, hogy házkutatást jött tartani felsőbb rendeletre. Erre egy szakasz csendőr neki esett a szobáknak, a butoroknak, a ruhaszekrényeknek, a padlás, pincze, istállónak, még a sertés-ólnak is, mindent átkutattak, iratokat összeszedtek, becsomagoltak és azután Timáry Ferenczet közrefogva, lánczra verték és még azon éjjel Temesvárra beszállították.

Mikor a lakosság hajnalban felébredt, a Timáry-ház cselédsége sírva panaszkolta el az éjjel történeteket.

Timáry Ferencz iratai között volt néhány siffrizott levél külföldről ifjabb öcsese, Timáry Imrétől. E miatt a birtokost hadi törvényszék elé

állították a császáriak. Már néhány hónapja ült fogságában, midőn egy napon tudatták vele, hogy másnap hadi törvényszék elé kerül.

Meg is jelent bírái előtt, hol a külföldi levelek miatt kellett helyt állania.

Az elnök elébe tette a siffirozott gyanús leveleket, melyekkel a rebellis magyarokkal való összeköttetései bizonyítva vannak, és azt a kérdést intézte Timáry Ferenczhez: Ismeri-e az írást és ki írta azt? Timáry Ferencz egész nyíltan bevallotta, hogy az Timáry Imre írása, ki a leveleket czímére küldötte Magyarországra.

Ezután az elnök felhívta a vádlottat, olvasná fel a leveleket, mire Timáry Ferencz kijelentette, hogy a leveleket így sebtiben leolvasni nem tudja, de elővette a zsebéből a siffirozott írás abécéjét, és azt az elnöknek átadta.

Az elnök az auditorral és Timáry Ferencz segélyével azután megállapította a levelek tartalmát.

Az egyik levél nagyon compromittáló volt, abban Timáry Imre biztatja honfitársait: „ne csüggedjenek, mert Kossuth Lajos sereget gyűjtés nem sokára százezer emberrel jő Magyarországra, és ha a honlevő magyarok csapataihoz csatlakozni fognak, meg lesz mentve a baza.” A levél alá írva volt: „Tamás de remélj.”

Az elnök azután kérdőre vonta Timáry Ferenczet, hogy a levelet miért nem adta át a katonai hatóságnak? mire az azzal védekezett, hogy azt át nem adhatta, mert kézhez nem is kapta, ez a levél kézbesítés előtt elkobozva lett; ha azt kézhez vette volna, tudta volna, mi a kötelessége, arról pedig, hogy bárki az ő nevére és czímére levelet küld, ő nem tehet. Sajátságos, hogy a többi levélben semmi politikai vonatkozás nem volt, s azok egyszerűen félre tétettek.

A katonai hadi törvényszék elnöke átadta ezután a siffirozott levelet a hadbírónak, a ki azt legott németre fordította, azután azt kérdezte a hadbírótól, hogy mit jelent az aláírás „Tamás de remélj?”

A hadbíró alkalmasint jó indulatu ember volt, s hogy a vádlott helyzetén segítsen, azt felelte: a „Tamás” szó egy hamis név és a „de remélj” valószínűleg e névnek a praedikátuma lesz.

A hadi törvényszék elnöke, ki a magyar nyelvet nem birta, megelégedett a hadbíró e magyarázatával és maga is úgy vélekedett, hogy Timárynak valami ismerőse kellemetlenkedni akart.

Timáry Ferencznek valóban nagy szerencséje volt, hogy a Cabinet Noire, mielőtt ezen levél kézbesítve lett volna, azt elkobozta, mit a vizsgálator az elnök megállapított; ha e levél Timáry Ferencznél találtatik meg, agyonlövetett volna.

Igy is csaknem egy évig volt vizsgálati fogoly Temesvárt, míg végre büntetésül betudták neki a kiállott fogságot és szabadon bocsájtották.

Timáry Imre, ki Detta vidékét a szabadságharcz egész ideje alatt vezette, a császáriak haragját a legnagyobb mértékben magára vonta. Neve meg lett örökítve az ugynevezett fekete könyvben, a hová a notórius rebelliseket iktatták. Ezen jegyzék azután a „gutgesinnt“ bürgereknek és a zsandároknak lett kiadva, hogy ha egy ilyen egyén előkerül, azt azonnal elfogják, a miért elismerés, sőt jutalomdíj is járt. Nem csoda tehát, ha a Bachkorszakban a Timáry-házat Dettán mindenféle individuum nemcsak szemmel tartotta, hanem a házbeliéknél alkalmatlankodott is.

Egyszer csak híre járt a vidéken, hogy Gorove István külföldről titokban paraszt ruhában éjnek idején hazajött birtokára, Gattajára, hogy gazdatisztjével tárgyalásokat folytatott, azután hajnalban ismét elment. De vele jött egy más ember is, a ki szintén úr volt, de paraszt ruhában járt, hogy fel ne ismerjék. Alig vett erről tudomást a csendőrség, rögtön megtette az intézkedéseket a két egyén elfogatására, mert meg volt győződve arról, hogy az a másik úr nem volt más, mint Gorove István barátja: Timáry Imre.

Az 1852. év tavaszán egy este 10 órakor egy lovas-szakasz csendőr vonult végig Detta főutczáján, a tisztt a csapatot a Timáry-féle ház előtt felállította, egy-két zsandárt a szomszédházakba és a másik utczába nyíló kert végére is őrsnek kiállítván, néhány emberrel felment az emeletre, a hol Timáry Béla plebános, Timáry Imre öcsese, tartózkodott. A tisztt elrendelte a házkutatást. Több mint egy óráig tartott a kutatás a házban, de minden eredmény nélkül; erre a tisztt oda fordult a mindezeket némán szemlélő paphoz, és azt kérdezte tőle: „Wo ist der Rebellenhauptmann Emerich Timáry versteckt?“ mire öcsese azt felelte: „Das kann ich nichts sagen; vor zwei Jahren ist er weggegangen und seit dieser Zeit war er nicht zuhause.“

A tisztt csóválta a fejét és ujra kérdezte: „Also ist er nicht nachhause gekommen?“ És mikor Timáry Béla papszavát adta arra, hogy nem jött haza és nines is itthon, a zsandárok tiszttestől sarkon fordultak és elmentek, de a Timáry-házat állandóan felügyelet alatt tartották.

Hogy hogyan bántak el a csendőrök az úri családdal, illusztrálja a következő eset is:

Timáry Imre Belgiumban kötött házassága révén igen előkelő családi összeköttetéseket nyert külföldön, kik a fivéréi által folyamatba tett amnestiálási ügyben sokat fáradoztak érte, és végre a belga kir. udvar révén azt Timáry Imre számára Bécsben kieszközölték és Timáry Imre már 1857-ben visszajöhetett hazájába.

1861-ben az országgyűlés föloszlatása után a magyar nemesség megtagadta a provisoriumbeli tisztviselőknek az adófizetést, ezt cselekedte Timáry Imre is.

Az osztrák kormány ekkor a katonaságot vette igénybe, hogy az adót behajthassa.

Ilyen végrehajtást vezetett a Timáry-család ellen Egartner temesvári adófőnök is.

A Timáry-házban éppen ebédelni készültek, az ebédlőben fel volt terítve, mint rendesen, ezüst evőeszközökkel.

Egartner adófőnök egy katonatiszttel, a községi bíróval és két szuronyos csendőrrel belépve a szobába, Timáry Imrétől kérte az adót, mit az megfizetni nem akart, erre Egartner a csendőrökkel a felterített asztalról leszedette az ezüst evőeszközöket, azokat lefoglalta és eltávozott. Az esüst között volt Timáry Irmine és gyermekeinek is az ezüstje, melyen a belga címér rajta volt. Timáry Imre rögtön táviratozott Bécsbe a belga konzulatushoz, hogy császári katonák felesége belga ezüstjét elrabolták, mire Bécsből azon utasítás jött a konzul panaszára, hogy Egartner azonnal adja vissza az ezüstöt és bocsánatot kérjen, vagy állásától felmentendő. Egartner maga hozta vissza az ezüstöt és Timáry Irmine megbocsájtott neki.

Igy bántak az ötvenes és hatvanas években a Magyarország zsrján elősködő bevándorolt beamterek nemcsak a Timáry-családdal, hanem másokkal is, hogy az amúgy is elkeseredett honfiakat brutalitásaikkal végig sebezék. És ez ellen nem volt orvoslás, tűrni, szenvedni kellett.

Mielőtt a Timáry-család szereplésére vonatkozó adataim vázolását befejezném, emlékül közreadom ezen nagyrabecsült család szerepelt egyéneinek az életrajzi adatait is.

Timáry Imre nagybirtokos szül. 1821. decz. 8-án, † 1888. márcz. 29-én, neje Van den Bergh de Binkum Irmine, apja Timáry András, anyja topolyai Arizi Katalin volt.

A szülők gondos nevelésben részesítvén fiukat, miután az a jogi szakvizsgákat letette, a szülői birtokra vonult; de már 1848-ban az alig 26 éves ifju Temesmegye szolgálatába lép, mint az ápril 5-iki közgyűlésben megválasztott esküdt. Ezen állásában találta őt a magyar szabadságharcz, melynek lelkes híve volt. Lett azután szolgabíró, sorozta a honvédeket, buzdította a népfelkelőket, a gárdistákat és azokkal Verseczre ment a ráczok ellen, végigküzdötte a szabadságharczot és azután emigráns lett. A család és különösen fivére, Timáry Béla, utánjárásának sikerült végre, részére amnestiát kieszközölni. Ő azonban időközben Belgiumban megnősülvén, itthon csak az alkotmányos élet visszaállítása után érezte magát jól. Temes vármegye közönsége, méltányolván azokat az érdemeket, melyeket az alkotmány és hon védelme körül szerzett, Murányi Ignác főispán elnöklete alatti közgyűlésében 1867-ben tb. megyei főjegyzőnek választotta meg. Azóta mint törvényhatósági bizottsági virilistag, a közigazgatási bizottságnak, a fegyelmi választmányinak, a központi választmányuk tagja, a csákovai kerületi országgyűlési képviselőválasztások állandó elnöke, és csaknem vala-

mennyi dettai társadalmi és jótékonyági egyesületnek elnöke és Maecenása, haláláig működött.

Emléke Dettán a jók szívében hálás kegyelettel élni fog örökké!

Timáry Ferencz, a ki fivérével, Bélával, a szabadságharc után Dettán lakott, mikor a családi birtokot Béla már átvette és ő az osztrákok üldözésétől menekült, megnősült, házastársul vevén Holly Teréziát, azután birtokot vett Aradmegyében és ott 1877. évi július 24-én halt el Monyásán. Leánya, Etelka, Szalay Antalhoz ment férjhez, és ma is Aradon lakik. Timáry Julia férjhez ment Kovács Déneshez, és özvegyen 1899 szept. 29-én hunyt el Dettán. Kovács Dénes a forradalom alatt Pankotán esküdt (nemzetőr), a forradalom után ügyvéd Dettán, 1861. évben az alkotmány visszaállítása után Simándon szolgabíró, 1862 után gazdálkodott Dettán, meghalt 1893 Dettán, fia Kovács Ákos kir. főmérnök, utvini földbirtokos.

Timáry Béla, esanád-egyházmegyei áldozópap, született 1820-ban február 16-án Dettán. Tanulmányait elvégezvén, saját hajlamait követve, Lonovics József esanádi püspökhöz folyamodott az iránt, hogy az egyházmegyei növendékpapság közé vétessék fel. Theologiai tanulmányait elvégezvén, ugyancsak Lonovics József püspök által pappá szenteltetett, 1842. évi szeptember 21-én, és mint tollnok a püspöki irodában alkalmazást nyert. Hogy mennyire szerette Lonovics püspök a fiatal papot, kitűnik abból is, hogy birtokára Makóra utazva, mindig magával vitte, s mikor a püspök a pozsonyi országgyűlésre ment, Timáry Bélát ott hagyta rezidenciájában és szolgálattételre az ottani plébános mellé rendelte, a honnan később Uj-Szent-Annára került, 1848-ban Pankotára rendeltetett helyettes plébánossá.

Timáry Béla — mikor elhangzott a vészkiáltás: „veszélyben a haza!” — nemzetőrnek állott be és mint ilyen résztvett a perlaszi csatározásokban. 1849 február havában már mint tábori pap az erdélyi hadseregben szolgált, a hová Aradmegye Jószáshely községéből ment el Gaál László őrnagy vezénylete alatt Janku Avram oláh lázadó ellen Körösbányán-Abrudbányán át Bródig, a hol azután az elfogott és zárva tartott magyar urakat az oláhok kezei közül sikerült kiszabadítania.

Itt vette hírül Gaál László, hogy a szerbek Aradot bevették. Rögtön Aradnak védelmére sietett, de mikor odaért, már Asztalos Sándor bevette volt a várat és őriztette a várfoglyokat.

A szerbek azonban nem nyugodtak, egyesülve a temesvári császári katonákkal, újból megtámadták az aradiakat, de vesztökre, mert Asztalos Sándor, bár lázbeteg volt és ápolás alatt állott, kiugrott ágyából, a nemzetőrök élére állott, zászlót ragadott kezébe, hősiiesen védte a várost és a támadókat kiverte.

Timáry Béla, a ki plébánoshelyettesi állását elhagyta és a táborba ment, értesülvén, hogy úgy Ferencz bátyja, mint Imre öccse odahagyván gazdaságukat, a honvédelem szolgálatába léptek, sietett haza Dettára a

családi vagyont kezelni és megmenteni azt, a mit lehetett, és Bundschu Venczel, dettai német érzelmű róm. kath. plébánosnak köszönhetette, hogy baja nem történt, mert a plébános igazolta, hogy a legkritikusabb időkben Dettán lakott és oldala mellett káplánoskodott.

Bundschu Venczel halála után a dettai plebániát Duschek Ede kapta meg 1857-ben. Duschek, kinek bátyja, Duschek Ferencz 1848-as volt pénzügyminiszter miatt az osztrákokkal sok baja volt, nem tudta mit tevő legyen Timáry Bélával, a ki Bundschu mellett kisegítőként szerepelt, bejelentette tehát az ügyet Csajághy Sándor püspöknek, a ki azután leiratban értesítette a plebánost, hogy Timáry Béla felsz. áldozárnak megengedi, hogy kisegítőként működhessen és misézhessen.

Fivére, Timáry Imre, kibujdosott, de testvéri szíve nem nyugodott, míg részére, habár drága pénzen, a császárnál a kegyelmet ki nem eszközölte. Azóta a családi birtokon mintagazdaságot vezet, azt okszerű, takarékos gazdálkodásával megkészszerzte, és polgártársainak tisztelete és szeretete által környezve, szülővárosában, Dettán, mint áldozatkész, a jótékonyság iránt fogékony lélekkel bíró 80 éves aggastyán tölti el életének hátralévő napjait. . . .

Ők meghaltak mindannyian, de az eszme, melynek védelmére keltek diadalt aratott, a magyar nemzet szabad és független lett. Most félszázad multán az újabb nemzedék kegyelettel gonool vissza ezen nagy napok hőseire, példájukon felbuzdul és haló poraikra áldást kér a Magyarok Istenétől!

EGYVELEG.

Egykorú leírás a szegedi boszorkány-égetésről. A „Wienerisches Diarium“ 1728. évfolyamának 67. (aug. 21.) számában egy szemtanú következőképen írja le a rémes eseményt¹⁾: „Szegedin, 26. Julii. Da unlängst alhier unterschiedliche Personen beederley Geschlechts in gefängliche Verhaft eingezogen worden, weilen selbige einiger Hexereyen beschuldiget wurden, als ist mit denenselben nicht allein ein scharfes Examen vorgenommen, sondern auch nach Befund deren Sachen über sie das Endurtheil des Verbrennens gesprochen worden. Ehe und bevor aber solches an ihnen vollzogen worden, hatte man die Verurtheilte nach alhiesigem Gebrauch zur Probe gebracht, nemlich mit zusammen-gebundenen Händen und Füßen und einem langen Strick um den Leib in das Wasser gelassen, welche aber nach Hexen-Art gleich einem Pantoffel-Holtz²⁾ auf dem Wasser geschwommen. Nach diesem wurden sie allsogleich zur anderen Probe gebracht, nemlich auf eine Waag gelegt, um zu sehen, wie schwer einer oder die andere seye, dabey denn höchst zu bewundern gewesen, dass ein grosses und dickes Weib nicht mehr, als anderthalb Loht, ihr Mann, welcher auch nicht von denen kleinsten ware, nur fünf Quintel, die übrigen aber durchgehends entweder ein Loht drei Quintel und noch weniger gewogen haben. Den 23-sten dieses Monats, als am vergangenen Freytag, wurde darauf das End-Urtheil an dreizehn Personen, nemlich sechs Hexen-Meistern, und sieben Hexen vollführet, und sie sammentlich lebendig verbrennet, worunter auch der voriges Jahr geweste, und von jedermann sonst geachtete Stadt-Richter,³⁾ seines Alters 82. Jahr den Scheiter-Haufen am

¹⁾ Az érdekes leírást az eredeti orthographia szerint közöljük.

²⁾ Pantoffelholz = parafa.

³⁾ Rózsa Dániel. Ő volt a fővádlott, „princeps magus et sagarum Magister“, mint az ítélet nevezi. A többi vádlottak: Katona Ferencz, Nagy Anna-Gilicsó Jánosné, Tóth Örzse, néhai Dani János özvegye, Banda Kati-Jantsó Pálné, Hisen Borbála-Dantsó Jánosné, Barak Margaréta, néhai Dugonyi (nem Dugonics, a hogy tévesen írták, Dugonics nagyanyjával azonosítván Barak Margarétát) Mihály özvegye, Szánthó Mihály, Kováts Pál, Borbola Ferencz, Dantsó János, Szél Zsuzsánna, Rózsa Dániel felesége, végül Malmos Kata, néhai Légrádi János özvegye.

sichtbaresten gezieret. Es ist fast nicht zu beschreiben, wie entsetzlich dieses Spectacul ware; es wurden drei Scheiter-Haufen eine Stund von der Stadt nechst der Theis aufgerichtet, alwo in der Mitte eines jeden ein grosser Pfal eingegraben stunde; an diesen Pfal nun wurden auf einem jeden Haufen vier Maleficanten mit Stricken angebunden, alsdann eine Weibs-Person, welche nur vier Jahr unter ihrer Rott gewesen, und den Brand¹⁾ noch nicht gehabt, geköpft, und auf den mittleren Haufen zu denen angebundenen vieren, welche nach ihrer Charge oder Würde: Ober-Capitain, Leutenant, Fähndrich und Trompeter genannt worden, geworfen. Darauf wurden alle drei Haufen zugleich angezündet und in volle Flammen gesetzt; und obschon die Maleficanten eine starke viertel Stund in denen umgebenden Flammen gelebet, so hat man dennoch nicht das geringste Geschrey von ihnen gehöret. Und ungeachtet, dass sie auch alle äusserliche gute Zeichen gegen denen ihnen zusprechenden Priestern und Geistlichen haben spüren lassen,²⁾ so wollen doch viele an deren glückseligem End zweifeln. Bey dieser Compagnie wurde auch eine Hungarische Hebamme in Aschen verwandelt, welche über 2000 Kinder in des Teufels Nahmen getauffet. Mit nechsten solle das Urtheil überschicket werden, aus diesem werden unerhörte Laster zu ersehen seyn. Es seynd noch acht in Verhaft. Sie seynd auch schon geschwemmet und gewogen worden, und hielten die Hexen-Probe. Eine ist darunter, welche grosses Leibes ist, und solle der leidige Satan, nach Aussage deren obig-verbrannten Personen, mit derselben umgegangen seyn. Gestern seynd abermalen zwanzig eingefangen worden.

Man erzehlet unter anderen, dass diese Hexen-Rotte durch Anlass eines Schusters-Sohnes solle seyn entdeckt worden. Dieser spielte eines Tags mit einem anderen Knaben auf der Gassen, und sagte unter anderen zu demselben auch dieses: „Heute will ich denen Szegedinen einen Gespäss machen, denn sie werden vermeinen einen Regen zu bekommen, sie werden sich aber betrogen finden. Ich will ihnen ein grosses Wetter machen: wilst du auch mithalten?“ Jener gab zur Antwort: er könne es nicht. Dieser versetzte aber: „Ich will dir es schon lehren, es ist ganz leicht“, und hat ihm, wessen er sich in Machung deren Wetter gebrauchet, erzehlet. Der andere aber sagte: „Nein, ich verlange es nicht zu lehren“, und gehen darauf von einander. Als es nun Mittag worden, und dieser Knabe mit seinen Eltern bey dem Essen ware, da erhub sich ein grausam starkes, mit Hagel vermischtes Wetter, welches die aldasige Wein-Gärten in Grund und Boden zerschlug. Indessen sagte des Knabens Vatter bey dem Tisch: „Dieses Wetter kann unmöglich von sich selber also seyn, es muss etwas gemachtes darunter stecken.“ Worauf sein Sohn ihm

¹⁾ Az u. n. boszorkány-jegy.

²⁾ A tudósító alighanem a lelkészek egyike.

erzehlte, was sich denselben Morgen zwischen ihm und des Schusters Sohne zugetragen hatte. Der Vatter zeigte es alsogleich der Obrigkeit an, da wurde des Schusters Sohn ohne Verzug dahin gebracht, und scharf examiniret, welcher gleich alles gestanden, und zugleich auf unterschiedliche Personen ausgesaget. Diese wurden sodann in Verhaft gezogen, worunter auch obbemeldeter Stadt-Richter sammt seinem Weib begriffen waren.“ (—i. —s.)

Emlékérem Temesvár visszafoglalására. Temesvárnak 1716-ban történt visszafoglalására emlékérem készült. Az érem előlapján a császár (VI. Károly) arczépe látható, hátlapján pedig Erdély (Dácia) ülő alakja, a hogy a római pénzeken (lófejjel) ábrázolják. Az utóbbi kettős kereszttel ellátott határköre támaszkodik, mely a magyar királyság keleti határszélét jelenti. Jobbjában oromzatos koronát tart az elfoglalt s a távolban látszó Temesvár tiszteletére. A törökök makaes védelmét az előtérben egy sánczkosár alá temetett török holtteste és néhány sánczmű jelképezi. A felírás megjegyzi, hogy Temesvár megvételevel Magyarország keleti határát ismét visszafoglalták: Temeswaro Expugnato R. Hung. Terminus Decumanus Primum Restitutus. (—i. —s.)

Hogy ünnepelték Jenő herceget Bécsben, Temesvár visszavétele után? Jenő herceg 1716. nov. 2-án hagyta el a temesvári táborn, a portugáliai herceg kíséretében. Útközben, november 8-án, Győrött a székesegyházban átvette a pápától küldött kardot és kalapot. Másnap délben Bécsbe érkezett és azonnal kihallgatásra ment a császárhoz s az özvegy császárnéhoz. November 18-án, mint a császárné nevenapján, Althan Mihály János gróf főistállómester Jenő herceg tiszteletére nagyszerű lakomát adott, melyen a portugáliai herceg is részt vett, több főúrral együtt. A portugáliai herceg nem győzte eléggé csodálni a süteményféleket, melyek Jenő herceg legutolsó hadjáratának főbb eseményeit: a pétervárad győzelmet, Temesvár ostromát, a török fölmentő sereg visszaverését, a Palánka vívását s a vár megvételeit tüntették fel. (A „Wien. Diarium“ egykorú tudósítása nyomán.) (—i. —s.)

Nádasdy László gróf Szegeden Temesvár visszafoglalásának örömeire hálaadó isteni tiszteletet tart. Nádasdy László gróf, esanádi püspök, győri és székesfejérvári prépost és örkanonok, császári királyi tanácsos és Csanád-megye főispánja, 1716. november 19-én, Erzsébet ünnepén, a királyi ház iránt való hódolata jeléül, de meg azért is, hogy a csanádi püspökség a legutóbbi diesőséges hadjárat következtében a több mint 980 várost, mezővárost és falut magában foglaló temesvári bánsággal megnagyobodott, a szegedi helyőrségi templomban ünnepélyes hálaadó isteni tiszteletet tartott, katona-zene kísérete mellett. Délben fényes lakomát adott Herbersteim Ernő gróf tábornok és szegedi várparancsnok tiszteletére, melyen a Szegeden állomáson levő Baden-Durlach és Starhemberg-ezredek tisztikara

is részt vett. Az ezredek egy része Temesvár ostrománál jelen volt. (A „Wien. Diarium“ egykorú tudósítása nyomán.) (—i. —s.)

Nagy-Beeskerek lakosai 1747-ben. Bernhardt Kühhofer, Schulz; Galgotzy (Galgóczy) Janko, Kleinrichter; Antony Müller, Martin Fellner, Johann Stall, Peter Halken, Lorenz Wenzl, Johann Wellner, Johann Schwann, Simon Pass, Bartholomaeus Ernst, Andreas Mayer, Johann Roth, Johann Gross, Palko Maroschick (Marosi?), Ferdinand Hofmann, Lenhard Schüssler, Palko Meschey (Mezei?), Wilhelm Feith, Michel Schwager, Martzika Müller, Christian Rauch, Markoviz Compar, Marcus Kögl, Johann Schneyder, Franz Masseneck, Thoma Resler, Czunko Mathiasch, Kaschani (Kassai?) Ferencz, Bognana (Bognár?) Janosch, Curutz (Kurucz) Missko, Mathias Fuhrbeck, Mathias Berg, Andre Thimer, Johann Werthl, Johann Hundshofky, Mathias Nehelly, Johann Schlosser, Gelleman (Kelemen?) Janosch, Martin Kokal, Mathias Glaser, Javor (Jávor) Janosch, Jacob Sery, Monar (Molnár?) Jurko, Getziasch (Gatyás?) Janko, Jurko Mihallo, Czonka (Csonka?) Janko, Andre Plankh. — Évi adójuk 145 firt 20 kr-ra rúgott. (A temesvári adminisztráció irataiból.)¹⁾ (—i. —s.)

Panesova lakosai 1747-ben. Franz Akermann, Simon Kleebauer, Johann Georg Khekh, Blasius Boniaviz, Johann Georg Fischer, Balthasar Forstner, Johannes Poll, Johannes Stockh, Johannes Dewelth, Hans Michel Schildberger, Augustin Wyhe, Joseph Hölztl, Christian Gundorff, Georg Reyss, Antony Grünwaldt, Chrisostomus Mühlener, Johann Georg Wagener, Peter Gerstner, Peter Berg, Nicolaus Lantz, Johann Mecery (Mecséri?), Paul Volkh, Jacob Schuermann, Mathias Stieglmayer, Nicolaus Mossler, Georg Seegner, Johannes Schuster, Johannes Hoff, Wenzl Friedrich, Johann Georg Pohl, Johannes Rittler. — Összesen 14 lovuk és 12 tehenök volt. Fejadót fizettek 8-an hat-hat forintot, 12-en 3—3 forintot, 11-en 2 - 2 forintot. Összes adójuk kitett 119 firtot. (A temesvári adminisztráció irataiból.) (—i. —s.)

¹⁾ A lakosok sorában úgy Beeskereken, mint Panesován több magyart találunk. Ebből látható, mily alapon nyugszik az az ismételt hangoztatott állítás, hogy a temesvári adminisztráció a Bánságban magyart nem tűrt meg.

IRODALOM.

A magyar nemzet története. Irta **Dr. Szalay József.** A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó alá rendezte **Dr. Baróti Lajos.** I—IV. kötet. 1073 illusztrációval és 118 műmelléklettel. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

Mióta e nagy szabású, kitérő milleniumi emlékműnek IV. (befejező) kötete is megjelent, nem volt alkalmunk megemlítésére, a mit pedig, kiválóan érdemes volta miatt és mert az első három kötetet már ismertettük, elmulasztani nem akartunk. Eddigi ismertetéseink különböző évfolyamokban elszórtan jelentek meg, s azért mindenekelőtt rövid összefoglalásban jelezzük az egyes kötetek tartalmát. Az I. kötet (4-edrét alakban 433 lap, 9 színes, 25 nem színes műmelléklettel és 250 szövegképpel) tartalmazza: Magyarország történetét az Árpád-ház kihaltáig, és a következő főrészekre oszlik: I. Magyarország a magyarok beköltözése előtt. (I. fejezet. Bevezetés és őskor. II. fejezet. Magyarország legrégebb ismert lakosai. Pannónia és Dácia meghódítása. III. fejezet. Római közigazgatás és műveltség Pannóniában és Dáciában. IV. fejezet. A rómaiak harcrai a germánokkal. V. fejezet. A hunok betörése. Attila. VI. fejezet. Germán népek uralma. VII. fejezet. Avar uralom Magyarországon. VIII. fejezet. Frank-szláv uralom.) — II. A magyarok őstörténete. (I. fejezet. A magyar nemzet eredete és őshazája. II. fejezet. A magyarok Lebediában és Atelközben. III. fejezet. A magyarok ősi műveltsége.) — III. A fejedelmek kora. (I. fejezet. A honfoglalás. II. fejezet. A kóborló hadjáratok. III. Társadalmi és vallási átalakulás. A magyar nemzet megtérése.) — IV. Az Árpád-házból való királyok kora (I—XV. fejezet. Az egyes királyok. XVI. fejezet. Köz- és műveltségi állapotok az Árpád-házi királyok idejében.)

A II. kötet (492 lap, 250 szövegképpel és 19 műmelléklettel) elénk tárja Magyarország történetét a vegyes házakból származott királyok korában a mohácsi vészig, a következő főrészekben: I. Az Anjouk kora. (I. fejezet. Károly Róbert, Venczel és Ottó ellenkirályok. II. fejezet. Károly Róbert magánuralkodása. III. fejezet. Nagy Lajos. IV. fejezet. Mária, II. v. Kis Károly.) — II. Zsigmond kora.

— III. Hunyady János kora. (I. fej. Albert. II. fej. I. Ulászló. III. fej. Kormány-szünet. Hunyady János kormányzósága. IV. fej. V. László.) — IV. Hunyadi Mátyás kora. — V. A Jagellók kora. (I. fej. II. Ulászló. II. fej. II. Lajos.) — Végül: Köz- és műveltségi állapotok a egyes házakból származott királyok korában.

A III. kötet (556 lap, 325 szöveggép és 29 műmelléklet) tartalma: A Habsburg-házból való választott királyok kora. (1. János és I. Ferdinánd ellenkirályok. 2. I. Ferdinánd magánuralkodása. 3. Miksa. 4. Rudolf. 5. II. Mátyás. 6. II. Ferdinánd. 7. III. Ferdinánd. 8. Török-magyar viszonyok. 9. I. Lipót. 10. Köz- és műveltségi állapotok a Habsburg-házból való választott királyok korában.)

Végül a IV. kötet (560 és XXII lap, 248 szöveggéppel és 36 műmelléklettel) tartalma a következő: I. A Habsburg-házból való örökös királyok kora. (I. József. III. Károly. Mária Terézia.) — II. A Habsburg-lotharingiai házból való örökös királyok kora. (II. József. II. Lipót. I. Ferencz. V. Ferdinánd. — A szabadságharcz. Absolut uralom. Kísérlet a kibékülésre. Az 1860-iki országgyűlés. A provizorium. Kiegyezés Ausztriával. Műveltségi állapotok a Habsburg-házból és Habsburg-lotharingiai házból származott királyok korában.) Ugyanez a kötet tartalmazza a Habsburg-lotharingiai család nemzedékrendjét. — Minden kötet végén részletes tartalomjegyzék.

Az egész nagy mű két kiváló szaktudósunk fáradtságos munkájának igen szép eredménye. Alapja Dr. Szalay József történeti műve, mely mintegy 15 éve jelent meg, s míg egyrészt a Magyar. Tud. Akadémia kitüntető elismerésben, a Szilágyi-István-féle nagy jutalomban részesítette, másrészt egyszersmind a magyar művelt közönségnek általánosan kedvelt olvasmánya lett, mert szerzője alapos tudománnyal s mégis népszerűen, és nemes prózában vonzóan írta meg. Ámde megjelenése óta hazai történetírásunk oly nagy haladást tett, hogy a jeles mű átdolgozása — újabb kiadás esetén — feltétlenül szükségessé vált. S erre a munkára legtehetségesebb és legbuzgóbb történetíróink egyike, dr. Baróti Lajos, székesfővárosi főreáliskolai tanár, vállalkozott és feladatát tökéletes sikerrel oldotta meg. Nemesak átdolgozta, hanem igen jelentékeny részletekkel ki is egészítette Szalay művét. Így pl. az egész I. kötetet ő írta meg újra; a II. kötet első része, Nagy Lajos haláláig, szintén az ő munkája, nemkülönben a IV. kötet 2. része: Magyarország a bécsi kongresszustól a kiegyezésig. És arról is, a mit átdolgozott, arról is, a mit ő maga írt, az anyaggyűjtést és feldolgozást illetőleg egyaránt ismételjük, a mit már egy ízben elmondottunk: hogy míg egyrészt nincs az újabb buvárkódásoknak egyetlen adata, akár a hazai, akár a külföldi történetkutatás vetette azt felszínre, melyet észre nem vett, föl nem használt volna; nincs az eseményeknek egyetlen lényeges mozzanata, a köz- és műveltségi állapotoknak egyetlen jelentősebb változása, nincs hazánk törté-

netére vonatkozó egyetlen vitás kérdés, mely figyelmét kikerülné s melyet kellőképen nem méltatna; másrészt az események s azok részleteinek csoportosításában meglepő a könnyed áttekinthetőség, az előadás közvetlensége, nemes egyszerűsége és kelleme. Stilusáról pedig teljes joggal mondja egyik bírálója: „Stilusának tömör erőteljességével kitűnően alkalmazkodik Szalay pompás prózájához. A történeti események drámai elevenséggel játszódnak le előttünk és teljes valójukban láttatják a multat Merem állítani, hogy nincs egyetlen magyar történeti munka, Paulernek az Árpádok korát tárgyaló munkáján kívül, mely oly stilművészettel volna megírva, mint Szalay-Baróti Magyar nemzet története.“ Szóval a szerzők határozottan tudományos munkát írtak, mely nyugodtan várhatja az elfogulatlan kritikát: s a nagy közönségnek és a magyar ifjúságnak mégis kellemes olvasmányt adtak, melyből egyaránt meríthet tanulságot, hazafias érzületet és lelkesedést.

Nem hagyhatjuk szó nélkül a könyv kiállítását sem. A műmellékletek (118) hazai történeti festészetünk remekműveit és legjelentősebb műemlékeink másolatait állítják elénk, a kisebb illusztrációk pedig (1073), melyekből egyet-kettőt majd mindegyik lapon találunk, egyéb régiségeket, pecséteket, érmekeket, történeti nevezetességű helyeket stb. ábrázolnak. Ezeket is mind Dr. Baróti válogatta össze nagy ügyességgel úgy, hogy a műnek nem csupán üres díszei, hanem a legszorosabb kapcsolatban vannak a szöveggel, s bár magukban véve is felvilágosítók, a legtöbb esetben magyarázat járul hozzájuk, hogy még érthetőbbek legyenek; megjegyzendő, hogy a képek mind hitelesek és művészi kivitelűek. — Elismerés illeti a kiadó-czéget, mely a jeles művet ilyen szép külsőbe öltöztette. A papiros finom, a nyomtatás kifogástalan. Egy szóval e könyv tartalmilag is, külsőleg is egyik legtekélyesebb a milleniumi kiadványok között. A művelt közönség igényeit teljesen kielégíti s e mellett olcsó. Egy-egy kötet ára díszes korona-kötésben 7 ft 50 kr.; Corvina-kötésben 8 ft. Egyes füzetekben is megrendelhető a fenn jelzett kiadó-czégnél a 30 kr., sőt havi egy forintos részletfizetésre is. Szébb emléket hazánk nagy ünnepére, különösen társadalmunk közép-osztálya, alig szerezhet.

—r—n.

A kalocsai érsekség a renaissance alatt. Irta **Érdújhelyi Menyhért**, zentai plebános. Nagy 8-adr. 288 lap, 36 ív. Bolti ára 7 kor. Zenta, 1899. Kovácsévits Ottó nyomdája.

Alig hagyták el a sajtót Schlauch Lőrincz, nagyváradi püspök, beszédei és dolgozatai 4 kötetben, már is egy újabb irodalmi ujdonságról kell beszámolnunk. Legújabban Császka György, kalocsai érsek, 25 éves főpapi jubileumára Érdújhelyi Menyhért, zentai plebános, megírta a kalocsai érsekség történetét a renaissance alatt (1424—1526) nagy tudománynyal és az adatgyűjtés hangyaszorgalmával, az egyháztörténeti irodalom nagy nyereségére.

Buondelmonte János (1424—1447), Szekcsői Hercegh Ráfael (1450—1456), Várdy István (1456—1471), Matuesinai Gábor (1471—1478),

Handó György (1478—1480), Várady Péter (1480—1501), Geréb László (1501—1503), Frangepán Gergely (1503—1520), Tomory Pál (1523—1526), összesen 9 kalocsai érseknek tüzetes életrajzát adja a szerző nagy szabású művében, mely bizonyára csak előhírnöke a kalocsai érsekség egyetemes történetének. E nagy történeti apparátussal megírt munkával a szerző úgy magának, mint az ott feltüntetett érsekeknek, de leginkább Császkai György, kalocsai érseknek, mint a kinek bőkezűségével e mű megírása és kiadása lehetővé tétetett, ércnél maradandóbb emléket állított az utókor történetírói és minden magyar keblében, ki a szépért és nemesért még lelkesedni tud.

A könyv második részében ismerteti a szerző a kalocsai, bácsi, titeli káptalanok kimerítő történetét; a szentszéki bíráskodásnak különös kifejlődését azon korban. A kolostorok történetében pedig az apátságok, prépostságok, a Pálosok, Ágoston-rendűek, Ferencz-rendűek, Domonkos-rendűek, a karmelitáknak eddig még senki által ily nagy tudománnyal meg nem írt, viszontagságos történetét.

Következik a kulturális intézetek, u. m. a káptalani, kolostori, városi és falusi iskolák és könyvtárak ismertetése. Végül a plebániák történetével számol be a tudós szerző. Mintegy 281 plebánia történetét látjuk felelevenedni Mátyás király világbirodalmának e kis részében, melyek a vallási ihletet voltak hivatva a magyar nép szívébe beoltani és ott megőrizni, és az őskori egyházmegyének hajdani dicsőségét és régi nagyságát az utóknak fenntartani.

E munka valóságos nyereség egyháztörténeti irodalmunknak még eléggé ki nem művelt tág mezején. Adja az ég, hogy folytatását is láthassuk.

D. B.

Budapest emlékérméi. Irta Gohl Ödön. I. rész. Buda 1686-iki visszavételének emlékérméi. Budapest, 1899. Negyedréf, 118 lap. Ára?

Székesfővárosunk hatósága a város jövőjéről való gondoskodása mellett nem feledte el annak régi emlékeit is megóvni az utódok számára. Erről tanúskodik a kiténő vezetés alatt felvirágzó aquincumi múzeum, a főváros történetének megírásáért versenyre hevűlő tudósok, Budapest Régi-ségeinek gyors egymásutánban megjelenő kötetei. Erről tanúskodik az előttünk fekvő könyv is, melynek megírásával szintén a székesfőváros hatósága bízta meg a jeles szerzőt. Egy három kötetre tervezett nagyobb műnek első része ez, és kezdetképen — mint címe is jelzi — a Buda várának 1686-iki visszavételére vonatkozó emlékérmeket teszi közzé. A később megjelenő II. kötet 1848-ig, a III. pedig 1900-ig fogja tárgyalni Budapest emlékérméit. Ez az I. kötet azonban önmagában is önálló munka. A szerző fáradhatatlan buzgósága 239 alfajjal képviselt 130 éremfajt gyűjtött össze, melyek mind Budavár visszavételére vonatkoznak. Először is konstatálja, hogy ez érmek

Lipót és Károly császárok és királyok egyéb győzelmi emlékérméivel együtt egy sajátos jellegű sorozatot alkotnak; majd foglalkozik azoknak német és latin felirataival; tárgyalja művészeti és technikai tökéletességi fokozatukat; részletesen elmondja, hogy ez érmeik mily sok érdekes adatot nyújtanak Budapest helyrajzára és az 1686-iki ostrom történetére nézve, sőt hogy a tábori élet ábrázolása is mennyire változatos, sokszor igen gondos rajtuk. Végül az érmeiken szereplő egyének arczképeinek s az éremvéső művészeknek elsorolása és ismertetése után beszámol azzal, hogy az érmeik mikor készültek, hogy miként járt el azok lajstromozásánál és mely főbb műveket használt az érmeik meghatározása közben stb. Azután következik az érmeik leírása egyenkint, a lehető leggondosabban, számos éremképpel (illusztrációval). Ennyit a tartalomról. A kidolgozást pedig határozottan mintaszerűnek kell mondanunk. Még az egészen laikus ember is nemesak érdeklődéssel, hanem élvezettel olvashatja kivált a bevezető részt; a szak tudós pedig valósággal gyönyörködhetik a rendkívül gondos egybeállításban és csoportosításban, a pontos, világos leírásban és abban a könnyedségben, melylyel a szerző valójában igen nehéz és szövevényes munkájának eredményével beszámol. Nagyon óhajtjuk, hogy minél előbb megkapjuk a másik két kötetet is. A könyv kiállítása igen csinos, sőt azt mondhatjuk, díszes; nyomtatása kifogástalan.

— n.

Német-Bogsán az 1848—49-iki szabadságharcban. Irta **Mihalik Sándor.** Lugos, 1899. 8-adr. 42 lap. Ára?

A szerző e füzetkében elmondja az eseményeket, melyek 1848—49-diki szabadságharcunk folyamán Német-Bogsán krassó-szörénymegyei községben és annak környékén történtek; elmondja pedig egyrészt azért, mert Német-Bogsán tényleg nevezetes hadműveletek színhelye volt, melyeknek részletei a szakirodalomban még ismeretlenek, másrészt azért, mivel a n.-bogsáni események nagyjából szoros összefüggésben állottak a resiczai eseményekkel, melyeknek leírását 1896-ban már közzétette. Adatait ez eseményekhez részint a resiczai vasmű levéltárából, különösen a róm. kath. templom padlásán talált zászlóalji „Levelezési és beadványi jegyzőkönyvből,”¹⁾ de főképen Jäger József Péter: „Die Kriegerischen Ereignisse bei Eisenwerk Bogsán im Jahre 1848” című írott s a nyilvánosság előtt eddig még teljesen ismeretlen főljegyzéseiből vette, a ki — mint szemtanú — hűen leírta mindazon eseményeket, a melyeket a szabadságharc idejében N.-Bogsánban átélt. — A tartalom beosztása a következő: Előzmények, melyekben általános tájékoztatást nyerünk Német-Bogsán fekvéséről és egyéb viszonyairól, azután három külön fejezet: A nov. 15-iki csata. Csatározások a környéken. N.-Bogsán eleste. — A befejezésből megtudjuk, hogy a hazafias község már 1875-ben leróttá

¹⁾ Megjelent a „Délmagyarországi Tört. és Rég. Értesítő” XIII. és XIV. (új) évfolyamaiban. (1897. — 96. l. és 1898. — 44. l.)

háláját az ott porladozó honvédek iránt, mert Főutezájában emlékkövet állított a következő felirattal: „Az 1848. évi szabadságharczban Bogsánban elesett honvédeknek emlékül. Bogsáni közön-ség által felállítva 1875-ik év augusztus hó 12-én.“ A lelki-ismeretes kutatóssal, hazafias lelkesedéssel és kegyelettel, s egyszersmind érdekesen megírt tanulmányt őszintén ajánljuk. +

Szíves figyelembe ajánljuk még **dr. Berkeszi István**, temesvári áll. főreáliskolai tanár, társ. titkár, következő jeles műveit:

1) **A temesvári könyynyomdászat és hirlapirodalom története.** (Számos képpel és facsimilével.) Temesvár, 1900. Nagy 8-adr. 185 lap. Ára 4 korona.

2) **Temesvár szab. kir. város Kis Monographiája.** (Számos képpel.) Temesvár, 1900. Kis 8-adr. 202 lap. Ára 2 kor.

TÁRCZA.

Kivonatós jelentés az 1899. évi szeptember és november hónapokban megtartott ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1899. szeptember 27-én.

1. A főtitkár a tárgysorozat megkezdése előtt jelenti, hogy a társulat a szüneti hónapokban részt vett: a július hó 30-án **Petőfi Sándor**, halhatatlan emlékü költőnk, halálának félszázados évfordulója alkalmából Segesvárott rendezett kegyeletes nemzeti ünnepen, az ugyanazon alkalomból Temes vármegye Szabadfalu községében rendezett ünnepen, és a szeptember 11-én, megdicsőült **Erzsébet** királynénk gyászos elhunytának első évfordulója alkalmából Temesvárott megtartott gyászünnepélyekben.

2. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása. a) Tárgyakat ajándékoztak: özv. zombori Rónay Emilné (Kis-Zombor) 1 ezüst gyűrűt és egy pecsétnyomót; Querfeld Konrád, városi tanácsnok (Fehértemplom), 31 drb délvidéki régészeti lelhelyeket és tárgyakat feltüntető, saját készítményű fénykép-felvételét; Miller Mátyás, saághi lakos, a temes-saághi lelethelyről ismét 2 ezüst fibulát, 1 ezüst sodronyos karpereczet, 6 drb vörös üveggyöngyöt, 2 agyagedényt és 1 agyaggyöngyöt. — b) Könyveket ajándékoztak: Temesvár szab. kir. város, Blaskovics Ferencz, orsz. képviselő (Temesvár), Mihalik Sándor, polgárisk. tanár (Resicza), és a főtitkár, összesen 1 köt., 6 füzetet. Vétel útján szereztetett még 10 kötet könyv. — A választmány az ajándékozóknak jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

3. Változások a tagok sorában. Meghalt: Uy Kálmán, nyug. vmegyei árvaszéki ülnök; — elköltözés miatt kilépett: Dr. Popini Albert, főgymn. tanár.

4. Folyó ügyek. A választmány megszavazta hozzájárulását a Budapesten fölépítendő Petőfi-ház költségeihez; kiutalványozta a „Délmagyarország Régiségletei“ cz. kiadványa II. s egyúttal befejező részének költségeit és, tekintettel a muzeumi helyiségek elégtelen voltára, intézkedett az ú. n. „Holub-féle gyűjtemény“ elajándékozása iránt.

5. Felolvasásra került: „Délmagyarország legrégibb földrajz-történelmi adalékai“, Téglás Gábor, társ. tagtól.

II. Rendes havi választmányi ülés 1899. november 29-én.

1. Újabb adományok a muzeumi gyűjtemények gyarapítására. a) Pénzek és érmek: Flang Ármin, temes-hidegkúti kör-orvostól 32 drb. különféle ércpénz; a csurgói ev. ref. főgymn. igazgatóságtól 1 drb emlékérem. — b) Könyvek: a bukaresti román

akadémiától, Budapest székesfővárostól, Temesvárszab. kir. várostól, szentmártoni Darnay Kálmántól (Sümegh), Gohl Ödöntől (Budapest) és cserepéldányok: összesen 6 kötet, 6 füzet. — A választmány az adományokért jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

2. Változások a tagok sorában. Új rendes tagokul megválasztottak: Az állami főgymnasium, Temesvárott; dr. Fülöp Béla, ügyvéd, Temesvárott; Mihalik Sándor, polgáriskolai igazgató, Orsován, és Kisléghi Nagy Gyula, uradalmi intéző, Nagy-Komlóson.

3. Folyó ügyek. A választmány intézkedett a „Temes Vármegye Nemes Családjai“ ez. emlékmű III. kötetének kiadása iránt. Tudomásul vette az 1900. évi párisi kiállítás magyar tört. csoportja számára kiválasztott tárgyak elküldéséről és ennek költségeiről szóló előterjesztést, és hogy Böhm Lénárd úr (Fehértemplom) a társulat kérésére hajlandó elvállalni a paláncái Lo-Presti emlékszobor megújíttatását. Rupp Sándor, bécsi akadémiai festő, ajánlkozását néhány kép restaurálására elfogadta. A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társulatot XX. évi ünnepélyes közgyűlése alkalmából üdvözölte, végül a „Székesfehérvári Vörösmarty-Kör“ által 1900. év december hó 1-én megtartandó jubiláris Vörösmarty-ünnepen való részvételét elhatározta.

Kivonatos jelentés az 1900. év első felében megtartott ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1900. január 13-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása. a) Tárgy: egy oszlopfő-töredék Sarmizegethusa romjaiból, dr. Berkeszi Istvántól. — b) Érem 2 drb, Joannovics Sándor, Temes vármegye főjegyzőjétől. — c) Könyvek: anmlt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumtól, a bukaresti román akadémiától, Alsó-Fehér vármegyétől, az Alsó-Fehér-vármegyei Tört. és Rég. és Term. tud. Társulattól, Miku Emiltől, Orosz Endrétől (Apahida), dr. Berkeszi Istvántól (Temesvár) és cserepéldányok: összesen 3 kötet és 6 füzet. — A választmány az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

2. Változások a tagok sorában. A rendes tagok közül való kilépésüket bejelentették: Tokody Ödön, plebános, Új-Pécsen, és Széll Ákos, kir. közjegyző, Szegeden. — Új rendes tagokul megválasztottak: Lazarevics Fedor, nagybirtokos, N.-Szredistyén, és a Temesvár-József-Erzsébet-városi Társaskör.

3. Folyó ügyek. Jelentés a Rupp Sándor, akadémiai festő által restaurált képekről és a belépti jegyekből a múlt évben befolyt jövedelemről. Átiratok Temesvár szab. kir. város tanácsához a Hunyady-úti Mária-szobor, a muzeum-épületi villamos árammérő és Temesvár tört. nevezetességű emlékeinek megjelölése tárgyában. Intézkedések a XV. évi rendes közgyűlés tárgysorozatát illetőleg; az 1900. évi költségvetés előzetes megállapítása; az elmúlt évi pénztári számadások megvizsgálására egy bizottság kiküldése. Fölterjesztés a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségéhez az 1899. évi államsegély hováfordítása és újabb államsegély utalványozása ügyében.

4. Felolvasás: „A Duna-Tisza-Maros-köz La Tène-kori emlékei“, Milleker Bódogtól.

II. Tizenötödik (XV.) évi rendes közgyűlés 1900. február 18-án.

Jegyzőkönyv,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi Tört. és Rég. Muzeum-Társulat“-nak saját helyiségében megtartott XV. évi rendes közgyűlésén, 1900. február 18-án.

Jelen voltak:

Deschán Achill, társ. elnök, Kabdebó Gergely, társ. igazgató, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, titkár, Hilt Lajos, pénztárnok, továbbá Cseh Lajos, Derera Izrael, Fodor Ödön, Kovácsies Gyula, dr. Laky Mátyás, dr. Löwy Mór, dr. Perényi Adolf, Riesz Ferencz, dr. Schönwitzky Bertalan, Szabó Kálmán, Szmidá Lajos, Vimmer József, társ. választmányi és rendes tagok, és számos vendég.

1. Deschán Achill, társ. elnök, szívélyesen üdvözlí az egybegyűlt tagokat és vendégeket s a tárgysorozat megkezdése előtt, az alapsabályok 45. §-a értelmében, Patzner István főtitkárt a jegyzőkönyv vezetésére fölkérvén, az évi rendes közgyűlést megnyitja.

2. Patzner István, főtitkár, a tárgysorozat első pontja szerint felolvassa jelentését, melyben számot ad a társulatnak az elmúlt 1899. év folyamán kifejtett szellemi működéséről, a társulati élet nevezetesebb mozzanatairól, és a muzeum számára ugyanazon idő alatt beérkezett adományokról.

A jelentés a következő:

Főtitkári jelentés

a „Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Muzeum-Társulat“ XV. évi rendes közgyűlésén, 1900. évi február 18-án.

Nagyságos Elnök Úr!

Mélyen t. Társulati Tagok és Vendégek!

Midőn az elmúlt 1899. évről, mely huszonhetediként telt el társulatunk fennállása óta, ezennel híven beszámolok, — mint évek hosszú során mindig, most is örömmel tehetem azt, mert eredményes munkásságról szólhatok. Nem szerénységség ez állításom, a mennyiben nem a magam csekély munkájáról adok számot, hanem a társulat összes tisztviselőinek és tagjainak buzgó együttműködéséről egy nemes, közös ezélra: Délvidékünk történelmi multjának minél teljesebb földerítésére. E multnak eseményekben és tanulságokban bővelkedő tárházából sok kincset hoztak már napfényre, a kik ugyane működési körben lelkes elődeink voltak; mi lelkiismeretesen iparkodtunk és iparkodunk követni példájukat, a míg erőink megengedik. Lehet, hogy utódaink a mi tevékenységünk sikereit nem látják majd oly gazdagoknak, mint mi azokéit, a kik e társulatot megalapították, megszilárdították és felvirágoztatták: de az bizonyos, hogy a komoly törekvésben, lankadatlan munkásságban igyekszünk ugyanolyan példát adni a jövő nemzedéknek, mint a milyen bennünket vezérel. És ha ezt elérjük, megelégedéssel tekintünk vissza az elmúlt évekre és fáradozásunk meg

lesz jutalmazva. Hogy e törekvésünket bemutathassam, kérem néhány pillanatra szíves türelmüket és annak elbírálásában jóakarukat.

*

Társulatunknak az elmúlt évben kifejtett működését röviden a következőkben összegezhetem:

I. A rendes évi közgyűlésen kívül lehetőleg minden hónapban megtartottuk a rendes havi üléseket, melyeken első sorban a folyó ügyeket intéztük el, de nagyobbára érdemes tagtársaink nagybecsű és érdekes felolvasásaiban is gyönyörködhattunk. A dolgozatok közül megemlítenőknek tartom a következőket:

„A magyar hírlapírás kezdete Délmagyarországon.“ Dr. Berkeszi Istvántól.

„Délmagyarország legrégibb földrajz-történelmi adalékai.“ Téglás Gábortól.

„Ferenczfalva története.“ Mihalik Sándortól.

„Adatok a temesvár-erzsébetvárosi Mária-szobor történetéhez.“ Szemida Lajostól.

„Aponte római castellum és egyéb adatok.“ Böhm Lénárdtól.

Tárgy szerint mindnyája Délvidékünk történetével foglalkozik és mindegyikük sikeresen hozzájárul annak minél tökéletesebb megvilágításához, a mit mindenkor legelső feladatunknak ismerünk.

Kiadványaikként ugyanezen évhez tartozólag megjelentek: A „Délmagyarország Régiségleletei“ cz. derék munkának befejező része, Milleker Bódog tagtársunk hézagpótló műve, és „Értesítőnk“ két füzetében, Temesvár szab. kir. város Tek. Közönségének áldozatkész hozzájárulásával, dr. Berkeszi István társ. titkárnak legújabb, igen szép monographiája: „A temesvári könyvnyomdászat és hírlap-irodalom története.“ Mindkét művet számos sikerült kép díszesíti és az illetékes szak-kritika mindkettőt a legteljesebb elismeréssel fogadta. Ez évben folytatjuk Dr. Baróti Lajos tartalmas forrásművének, az „Adattár“-nak kiadását, a második kötetet, és az „Értesítő“-ből ismét adunk egy kettős füzetet, melyhez szintén igen becses és érdekes dolgozatokkal rendelkezünk.

II. A muzeumi gyűjtemények részint adományozás, részint vétel útján következőképen gyarapodtak:

a) régi és újabb műtárgyaink és leleteink tára 75.

b) bankó- és éremgyűjteményünk 49,

c) könyv-, nyomtatvány- és irattárunk 92,

d) térkép- és képtárunk 37 drbbal.

E helyütt nem hagyhatom külön megemlítés nélkül azt az igazán nagyszerű könyvadományt, melylyel Kovács Ákos, királyi főmérnök úr, kötelezte maradandó hálára a társulatot, midőn egyszerre egy 632 műből álló

könyvgyűjteményt ajándékozott könyvtárunknak, és ehhez dr. Perényi Adolf, főreáliskolai tanár úr, az általa elkészített katalogust, a miért szintén hálás köszönettel tartozunk. Ha ez adományt a fent jelzett kimutatáshoz csatoljuk, könyvtárunk összesen 724 darabbal szaporodott meg.

III. A társ. tagok sorában történt változások:

Az elmúlt évben a rendes tagok sorából elhunyt: Uy Kálmán, nyug. vmegyei tisztviselő.

Temesvárról eltávozván, a tagok sorából kilépett: Dr. Popini Albert.

Új rendes tagokul megválasztottak: Szemida Lajos, vmegyei tb. főszámvevő, dr. Fülöp Béla, ügyvéd, az Áll. főgymnasium Temesvárott, Mihalik Sándor, polgáriszkolai igazgató, Orsován, és Kisléghi Nagy Gyula, urad. intéző, Nagy-Komlóson.

Mielőtt jelentésemet folytatnám, engedje meg a m. t. Közgyűlés indítványoznom, hogy mind az elsorolt dolgozatok szerzőinek, mind egyéb törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a vál. ülési jegyzőkönyvekben kifejezett köszöneten kívül jelen közgyűlési jegyzőkönyvünkben is legőszintébb hálánkat nyilvánítsuk. E hálával tartozunk legelső sorban a nmlt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumnak, a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, a Magy. Tud. Akadémiának, a Magy. Nemz. Muzeumnak, Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város tek. törvényhatóságainak, a legtöbb vidéki rokon társulatnak és számos egyeseknek, kiknek díszes névsora fényes bizonyossága a nagy érdeklődésnek, a melyben társulatunkat a hatóságok és a társadalom összes rétegei részesítik.

Indítványom második része pedig, hogy bár a választmány minden társulati tag elhunytá alkalmából kegyeletesen jegyzőkönyvébe iktatja részvétét, ez a közgyűlési jegyzőkönyvben is megörökíttessék.

IV. A választmányi üléseken ez év folyamán tárgyalásba vett folyó ügyek közül részint jóváhagyás és tudomásulvétel, részint további intézkedés céljából tisztelettel előterjesztem a következőket:

1. Mult évi közgyűlésünk 3. sz. határozata értelmében előterjesztést tettünk a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségéhez a már 1898-ra kapott segély (300 frt) mirefordítása iránt, és az 1899. évre 500 frt segélyt kértünk egy szoba bebútorozására. Ez előterjesztésünkre válasz oly értelemben, mint azt kértük, még nem érkezett, miért is azt időközben megsűrgöttük. Ámde ezalatt f. év január 4-ről a nmlt. vallás- és közoktatásügyi

m. kir. miniszter úrtól 91.834/1899. sz. alatt egy újabb utalvány érkezett számunkra a helybeli adóhivatalhoz, mely szerint az 1899. évre megszavazott államsegély fejében társulatunk elnökségének a régészeti szakkönyvtár gyarapítására 300 forint kifizetendő. Ez összeg fölvetetett és a kijelölt czállal a társulati pénztárban elhelyeztetett. Hálás köszönetünket ez újabb segélyért mai közgyűlésünkben fogjuk kifejezni, a szakkönyvtár gyarapítására vonatkozó intézkedéssel pedig kérem, méltóztassanak a választmányt megbízni.

2. Társulatunk ez évben résztvett a következő ünnepségeken: Julius 30-án a Petőfi-Társaság részéről Segesvárott rendezett országos Petőfi-ünnepen koszorúval és átirattal, s ugyanakkor a Temes-Szabadfalván rendezett Petőfi-ünnepen küldöttséggel; a Budapesten létesítendő Petőfi-ház költségeihez is kegyelettel hozzájárult. Résztvettünk továbbá a szeptember hónapban, dicső emlékü megboldogult Erzsébet királynénk elhunytának első évfordulója alkalmából itt helyben megtartott gyászünnepségeken. — Végül intézkedett a választmány az iránt is, hogy társulatunk méltóképen képviselve legyen a f. év december havában Székesfehérvárott megtartandó országos Vörösmarty-ünnepen.

3. A társulat testületileg kifejezte hódolatát és köszönetét, illetőleg üdvözlését és örömét Dessewffy Sándor, csanádi megyés püspök ő excellenciájánál, mint a társulat védnökénél, számos nagybecsű ajándékáért, melylyel a muzeumi gyűjteményeket megajándékozni kegyeskedett, és Németh József, felszentelt püspök és nagyprépost ő méltóságánál püspökké szenteltetésének 25. évfordulója és a II. oszt. vaskorona-renddel való legmagasabb kitüntetése alkalmából. — Örömmel jelenthetem, hogy mindkét főpásztor állandó legkegyesebb jóindulatáról és támogatásáról biztosította a társulatot minden törekvésében.

4. A választmány kötelességének tartja a m. t. Közgyűlésnek külön is tudomására adni, hogy Temes vármegye Tek. Törvényhatósága a muzeumépületen szükséges javításokat hazafias áldozatkészséggel eszközölte és ezzel a társulatot újabb hálára kötelezte.

5. A társulat Temesvár szab. kir. város Tekintetes Tanácsát tisztelettel megkérte, hogy a temesvár-erzsébetvárosi kegyeletes Mária-szobor fentartásáról szívesen gondoskodjék. — Intézkedett a palánkai Lo-Prestiszobor megújításáról és gondozásáról, melyet Böhm Lénárd volt szíves elvállalni. — Az 1900. évi párisi kiállításra a magyar kormánybiztosság által kiválasztott tárgyakat rendeltetési helyükre elküldötte. — Tégla és Gábor társ. tagnak a délvidéki római hadi utak tanulmányozására segélyt utalványozott. — Képtárban Rupp Sándor bécsi akadémiai festővel 16 db festményt egészen restauráltatott. — Végül intézkedett a „Temes Vármegye Nemes Családjai“ cz. díszes emlékműnek III. kötete ügyében, melyet a feldolgozandó anyag nagy halmaza és mellőzhetetlen-

sége a jeles szerkesztő, Lendvai Miklós, társ. tag, előterjesztése szerint okvetetlenül megkíván.

*

Mélyen t. Közgyűlés! Előterjesztettem jelentésemet társulatunknak a lefolyt 1899. évben kifejtett működéséről és a muzeumi gyűjtemények gyarapodásáról. Az előbbi illetőleg mint tisztviselők készségesen alávetjük magunkat a mélyen t. Közgyűlés nagyrabecsült ítéletének, mert erőnkhez képest megtettünk mindent, a mit tehettünk. Azonban különösen fel kell hívnom szíves figyelmüket a muzeumi gyűjtemények fokozatos gyarapodására, mely mindenekelőtt örvendetes ugyan, de egyszersmind aggasztó, mert maholnap helyszűke miatt képtelenek leszünk az újonnan érkező tárgyak elhelyezésére, a mi különben néhol, pl. a könyvtárban már most is nehéz. Erre vonatkozólag az indítványok között leszek bátor egy javaslatot előterjeszteni, mely legalább egyidőre megszüntetné a jelzett nehézségeket. De mert ez ügyben rövid egy-két év alatt nagyobb kiterjedésű intézkedésekre lesz szükség, erre való tekintettel már most is előre kérjük m. t. tagtársainkat és a Délvidék hazafias közönségét, hogy állandóan megtartsa irántunk azon lelkes jóindulatát és pártolását, melyért a múltra nézve ez alkalommal is leghálásabb köszönetünket nyilváníjuk.

Ezzel kérem a m. t. Közgyűlést e jelentésem szíves tudomásul vételére.

K. m. f.

Patzner István,
főtitkár.

A közgyűlés a jelentést meglelégedéssel tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társulati „Értesítő“-ben egész terjedelmében közöltessék. Továbbá a jelentésben foglalt indítványokat, hogy t. i. az egyes választmányi ülésekben felolvasott dolgozatok szerzőinek s a muzeumi gyűjtemények megajándékozónak a közgyűlési jegyzőkönyvben újlag köszönet szavazzassék, valamint hogy az évközben elhunyt tagok elvesztése fölött érzett részvét ugyanazon jegyzőkönyvben szintén megörökíttessék, — egyhangulag elfogadja. Végül társulati elnök indítványára Patzner István főtitkárnak és dr. Berkeszi István titkárnak, a társulat érdekében kifejtett buzgó és sikeres tevékenységükért, szintén jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

Miről Patzner István, főtitkár, és általa dr. Berkeszi István, titkár, végzésileg értesíttetnek.

3. A főtitkár, jelentése kapcsán, előterjeszti a nmlt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úrnak f. évi január 4-én kelt 91.834/1899. sz. magas leiratát, melylyel a helybeli adóhivatalnál a Társulat elnökségének, az 1899. évre megszavazott államsegély fejében, a régészeti szakkönyvtár gyarapítására, 300 frt. azaz háromszáz forintot kiutalványozott. Egyben jelenti, hogy az elnökség ez összeget már föl is vette és a kijelölt célra a társulati pénztárban elhelyezte.

A közgyűlés e jelentést örömmel veszi tudomásul, s míg egyrészt a nmlt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úrnak és a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének e segély adományozásáért, illetőleg kieszközléseért hálás köszönetet mond, másrészt a szakkönyvtár gyarapítására vonatkozó további intézkedést a társ. választmányra bízza.

Miről a főtitkár, s általa a választmány végzésileg, a nmlt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr és a Muzéumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége átíratilag értesítettnek.

4. A főtitkár, szintén jelentése kapcsán, indítványozza, hogy a közgyűlés külön fejezze ki hálás köszönetét Temes vármegye Tekintetes Törvényhatóságának azon hazafias nagylelkűségeért, melylyel a muzeum-épület újrafestését jelentékeny költséggel eszközöltetni szíveskedett.

A közgyűlés az indítványt helyesléssel elfogadja s köszönetének átíratban való tolmácsolásával a főtitkárt megbízza.

Miről a főtitkár végzésileg, s általa Temes vármegye Tekintetes Törvényhatósága átíratilag értesítettik.

5. A tárgysorozat 2. pontja értelmében következett dr. Berkeszi István, társ. titkár, felolvasása: „Társadalmi és művelődési viszonyok Temesvárott a XVIII század végén.

A közgyűlés a kiválóan érdekes felolvasást állandó figyelemmel és tetszéssel hallgatta meg s annak a társulati „Értesítő“-ben való közlését egyhangulag elhatározta. Egyben a szerzőnek felolvasásáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

Miről a főtitkár, s általa dr. Berkeszi István, titkár, végzésileg értesítettnek.

6. Szmid Lajos, társ. tag, a felolvasás kapcsán és annak hatása alatt indítványozza, hogy a társulat az ilyenmű, kiválóan helyi érdekű, tanulságos és a nagy közönségnek bizonyára tetsző dolgozatokat, midőn azok az „Értesítő“-ben megjelennek, külön lenyomatokban is sokszorosíttassa és jutányos áron a nagyközönségnek s a tanuló ifjúságnak rendelkezésére bocsássa.

A közgyűlés a társulati elnök hozzászólása értelmében az indítványt elvben elfogadja s megvalósítása iránt a további intézkedések megtételével a választmányt megbízza.

Miről a főtitkár s általa Szmid Lajos, társ. tag, és a társulati választmány végzésileg értesítettnek.

7. A tárgysorozat 3. pontja szerint Hilt Lajos, társ. pénztárnok, előterjeszti a társulat jelenlegi vagyoni állapotáról szóló jelentését, mely szerint a társulati vagyon jelenlegi összértéke 74.759 korona 24 fillér.

A közgyűlés a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi.

Miről a főtitkár s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok, végzésileg értesítettnek.

8. A tárgysorozat 4. pontja értelmében fölvetetett az 1899. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melynek nevében Vimmer József, bizottsági tag, tekintettel arra, hogy a vizsgálat alkalmával úgy a könyvvitel, valamint a pénzkezelés és vagyonállapot kifogástalanul rendben találtatott: indítványozza, hogy a közgyűlés e jelzett számadásokat a kimutatott eredményhez képest jóváhagyni és azokra nézve Hilt Lajos, társ. pénztárnok részére a fölmentvényt, a szokásos óvások fentartása mellett, megadni szíveskedjék. Együttal a bizottság nevében azt is indítványozza, hogy a közgyűlés a társulati pénztárnoknak, ki nagy fáradtsággal és felelősséggel jár ezen tisztét a lehető leggondosabban kezeli, köszönete nyilvánításán kívül, valamint eddig, úgy ezen évre is 200 korona azaz kétszáz korona tiszteletdíjat szintén megszavazni szíveskedjék.

A közgyűlés a bizottság jelentését tudomásul veszi, a bizottság tagjainak szíves fáradozásukért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz és határozatképen kimondja egyrészt, hogy a jelentés az „Értesítő“-ben közöltessék, másrészt, hogy Hilt Lajos, társulati pénztárnoknak az 1899. évi pénztári kezelésre nézve a fölmentvényt, a szokásos óvások

fentartásával megadatik, és részére, önzetlen és lelkiismeretes fáradozásának jutalmaképen, a társulat köszönetén kívül, névleg az 1895. évi közgyűlés 6. számú határozata értelmében is, a lefolyt évre 200 korona tiszteletdíj kiutalványoztatik.

Miről a főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. elnök, a pénztárszámadásokat vizsgáló bizottság tagjai és Hilt Lajos, társ. pénztárnok, végzésileg értesítettek.

9. A főtitkár, a tárgysorozat 5. pontja értelmében, előterjeszti a társulati választmánynak f. év január 13-iki ülésében 12. sz. alatt kimondott határozatát, melylyel a következő költségelőirányzatot terjeszti a közgyűlés elé jóváhagyás végett:

I. Kiadások az 1900 évben:

1. Az „Értesítő“, illetőleg annak III. és IV. füzeté helyett a „Baróti“-féle Adattár folytatásának nyomdai költségeire	800 kor.
2. Nyomtatványokra	100 „
3. Az épület fentartására	100 „
4. Fűtésre és világításra	100 „
5. Írószerekre	20 „
6. Kisebb kiadásokra	100 „
7. Szolga fizetése	600 „
8. Leírói munkákra	100 „
9. A főtitkár tiszteletdíja	800 „
10. A titkár tiszteletdíja	400 „
11. Az „Értesítő“ munkatársainak tiszteletdíja	360 „
12. Az 1. alatt említett „Adattár“ szerkesztőjének pót-tiszteletdíja	240 „
13. A szolga egyenruhája	70 „
vagyis az összes kiadás	3790 korona.

II. Bevételek az 1900. évben:

1. A törzsvagyon kamatai	2880 korona,
2. 100 rendes tag évi díja	1000 „
3. A muzeumi belépti díjakból	200 „
4. Az 1898. évre nyert segélyösszeg	600 „
vagyis az összes bevétel	4680 korona,
melyből levonva a kiadást	3790 „
marad többlet	890 korona,

mely többletből első sorban a 600 korona segélyösszeg a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének határozatával kijelölendő célra fog fordíttatni, a többi az esetleg felmerülő előre nem látott kiadások fedezésére fordítandó, illetőleg az alaptőkéhez esatolandó.

A közgyűlés a költségelőirányzatot egész terjedelmében helyeslőleg jóváhagyja.

Miről a főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. elnök, Kabdebó Gergely, társ. igazgató, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, és a választmány végzésileg értesítettek.

10. A tárgysorozat 6. pontja értelmében az indítványok tárgyalása következvén, a főtitkár előterjeszti az 1899. évi szeptember 27-én tartott rendes havi választmányi ülésnek 42. számú határozatát, melyben a választmány — tekintettel a muzeumi helyiségek elégtelen voltára, a mi már most is lehetetlenné teszi az újabb adományozott avagy szerzett tárgyak és könyvek stb. kellő elhelyezését: a közgyűlés beleegyezését kéri arra nézve, hogy a társulat gyűjteményeibe illetőleg osztályaiba úgysem illő Holub-féle természetrajz-ethnographiai gyűjteményt ajándékképen átadhassa Temesvár

legrégibb középiskolájának, a róm. kath. főgymnasiumnak, mely azt elfogadni és gondozni hajlandó.

Riesz Ferencz, mint a „Délmagyarországi Természettudományi Társulat“ titkára, figyelmébe ajánlja a közgyűlésnek, hogy a jelzett gyűjtemény tulajdonjogára a „Természettudományi Társulat“ is igényt tart, mert a társulat vélekedése szerint a gyűjtemény csak tévesen jutott a „Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeum-Társulat“ birtokába. Miért is kéri a közgyűlést, hogy az elajándékozás iránti határozatát a vitás tulajdonjog tisztázásáig elhalasztani szíveskedjék.

A közgyűlés, Deschán Achill, társ. elnök, és a főtitkár hozzászólása után határozatképen kimondja, hogy a mennyiben a „Természettudományi Társulat“ a jelzett tulajdonjogot a Holub-féle gyűjteményre nézve beigazolja, a gyűjteményt bármikor a legkészségesebben átadja a társulat birtokába, annál inkább, mert hiszen tulajdonképeni célja nem a becses gyűjtemény elajándékozása, hanem a régészeti és történelmi tárgyak elhelyezésére egy újabb helyiség felszabadítása. Szívesen beleegyezik tehát abba, hogy az ügy egyelőre függőben hagyassék, és egyben annak végleges lebonyolítását a társulati választmányra bizza.

Miről a főtitkár, a „Délmagyarországi Természettudományi Társulat“ t. Elnöksége és a választmány végzésileg értesíttetnek.

11. A főtitkár jelenti, hogy második indítványként Dudás Gyula dr., zombori kir. s. tanfelügyelő úr beküldött egy „Tervezetet a törvényhatósági mügyűjtemények és a népkönyvtárak felállítására nézve“, és kéri a közgyűlést, hogy a társulat e tervezetet magáévá tenni és a hozzácsatolt átirat kapcsán a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Bizottságához megküldeni szíveskedjék.

A közgyűlés az indítványt tudomásul veszi és a tervezetet, beható tárgyalás és annak eredményéhez képest a további szükséges intézkedések megtétele végett, a társulati választmánynak kiadja.

Miről a főtitkár, s általa Dudás Gyula dr., kir. s. tanfelügyelő úr, és a társulati választmány végzésileg értesíttetnek.

12. Több tárgy nem lévén, Deschán Achill, társ. elnök, a jegyzőkönyv hitelesítésére Kabdebó Gergely, társ. igazgató, és Derera Izrael, választmányi tagokat kéri fel, egyben a társ. tagoknak és vendégeknek szíves megjelenésükért köszönetet mond és a közgyűlést bezárja.

K. m. f.

Hitelesítem:

Kabdebó,

igazgató.

Derera Izrael.

Láttam:

Deschán,

elnök.

Jegyzette és kiadta:

Patzner István,

főtitkár.

III. Rendes havi választmányi ülés 1900. ápril 10-én.

1. Újabb adományok a muzeumi gyűjtemények gyarapítására. a) Tárgyak: A csanádegyházmegyei könyvnyomdától 27 drb cliché és 5 facsimile; Potyi György, temes-szt.-andrás lakostól, 2 ájtatósági érem (rész); Querfeld Konrád, városi tanácsostól (Fehértemplom) a Fehértemplom város részéről 1848—49-ben kibocsátott 6 kros szükség-utalványok 3 fényképmásolata. b) Schmidthauer Erzsébettől (Szerb-Szt-Márton) 2 drb régi sorsjegy, 1 Kossuth-bankó, 4 drb kinestári utalvány 1849-ből. c) Könyvek: a Csanádegyházmegyei püspöki hatóságtól, a magy. tud. akadémiától, Temesvár sz. kir. várostól, Geml Józseftől, Érduj-

helyi Menyhérttől, és cserepéldányok: összesen 5 kötet, 25 füzet. Az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet mondatott.

2. Változások a tagok sorában. Meghaltak: **Görgey Gyula**, alapító, választmányi, és **Ivánfi Ede**, rendes tag. A választmány e gyász esetek miatt érzett őszinte részvételét jegyzőkönyvileg megörökítette. — **Tárczay István** r. tag a tagok sorából kilépett. — Új rendes tagoknak egyhangulag megválasztottak: **Bésán Mihály**, kir. közigazgató (Lugos), és **Hellner Armand**, ügyvéd (Buziás).

3. Folyó ügyek. Előterjesztés a Dr. Baróti Lajos-féle Adattár folytatólagos kiadását illetőleg. A választmány a f. évi február hó 18-án megtartott XV. rendes közgyűlés 3., 6., 8., 9. számú határozatait tudomásul vette és azok értelmében intézkedett. **Dudás Gyula** tervezete a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségéhez felterjesztendő. Újabb intézkedések a **Holub-féle** gyűjtemény, Temesvár sz. kir. város tört. nevezetességű helyeinek megjelölése, sa muzeum-épületben levő villamos árammérő ügyében. **Böhm Lénárd** ajánlata, a palánkai **Lo-Prestimlék** helyreállítására nézve, köszönettel tudomásul vétetett. A szegedi **Somogyi-könyvtár** nak az Értesítő régebbi évfolyamai megszavaztattak. Özv. **Raymann Ferencz** né könyveit a társulat meg nem vásárolhatta.

4. Felolvasásra került: „**Temesvár vidékének régiségleletei a honfoglalás előtti időkből**“, **Milleker Bódog**, társ. tagtól.

IV. Rendes havi választmányi ülés 1900. június 26-án.

1. A muzeumi gyűjtemények újabb gyarapodása. a) Tárgyak: egy vörösréz löportartó, ajánd. **Novotny Antal** (Temesvár). b) Pénzek: 5 drb érem, ajánd. ugyanaz. c) Könyvek: a m. tud. akadémiától, a zágrábi nemzeti muzeumtól, Temesvár sz. kir. várostól, az Esztergom-vidék Rég. és Tört. Társulattól, a Tiszafüredi Muzeum- és Könyvtáregylettől, dr. **Pázmány Zoltántól**, **Bésán Mihálytól**, dr. **Berkeszi Istvántól**, **Miku Emiltől** és cserepéldányok: összesen 4 kötet és 13 füzet. A választmány az ajándékozóknak jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

2. Folyó ügyek. A Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének a régebbi és újabb államsegélyek felhasználására vonatkozó leiratai elintéztettek. A Dentán lévő feliratos római tábla behozatalát illetőleg Temes vármegye alispánja megkérte. **Hittyiás** községnek a muzeumban letéteményezett régi térképe használatra kiadott. A m. kir. központi Statisztikai Hivatal, **Bésán Mihály** és **Szmida Lajos**, társ. tagok, részére az „Értesítő“ régebbi évfolyamai bizonyos föltételekkel megadtak. A választmány a **Tolna vármegyei Muzeumi Bizottság** nak 1899. évi jelentése megküldéseért, az Országos Középiskolai Tanár-egyesületnek XXXIV. évi közgyűlésére szóló meghívásáért köszönetet szavazott s ez utóbbira képviselőket választott; a temesvári tört. nevezetességű helyek megjelölése iránt újabban intézkedett; a muzeum-épületen szükséges nagyobb javítások ügyében Temes vármegye tek. Törvényhatóságához kérvényt intézett; **Szmida Lajos**, társ. tagot megbízta, hogy **Csernovits Péter**, volt temesi gróf és főispán, 1848/9-iki hivatalos naplójának megszerzése végett a társulat nevében a **Csernovits-családnál** közbenjárjon, végül megállapította az országos **Vörösmarty-ünnepen** való részvételének módozatait.

3. Felolvasás: **Szmida Lajos**, társ. tag, mutatott be részleteket **Csernovits Péter** 1848/9-iki hivatalos naplójából.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum- Társulat az 1900. év végén.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, esanádi püspök, val. belső titkos tanácsos, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Deschán Achill*, a III. osztályú vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.

Igazgató: *Kabdebó Gergely*, Temesvármegye alispánja, Temesvárott.

Főtitkár: *Patzner István*, esanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiumi tanár, Temesvárott.

Titkár: *dr. Berkeszi István*, főreáliskolai tanár, Temesvárott.

Ügyész: *dr. Niamessny Gyula*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.

Pénztárnok: *Hilt Lajos*, vmegyei főpenztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.

Féger Ferencz, nagybirtokos, Mereyfalván.

Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Gertenyesen.

5 Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.

Németh József, felsz. püspök, esanádi nagyprépost, Temesvárott.

Dr. Niamessny Gyula, I. Tisztviselők.

Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.

Róm. kath. főgymnasium, Temesvárott.

10 Temesvármegye közönsége.

Gr. Zselinszky Róbert, I. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, vmegyei főorvos, Temesvárott.

Deschán Achill, I. Elnökség.

Dr. Engels János, kanonok, Temesvárott.

Hemmen Ferencz, prépost-kanonok, Temesvárott.

5 Kovácsics Gyula, vmegyei árvaszéki elnök, Temesvárott.

Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.

Dr. Meskó Béla, városi tanácsnok és árvaszéki ülnök, Temesvárott.

Nagy György, kir. tanácsos, Temesvárott.

Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.

10 Steiner Ferencz, magánzó, Temesvárott.

Vimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Néhai Babusnik Ágoston, nagykereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-József-rend lovagja és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott. † 1895.
- Baich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
- Néhai Báró Baich Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében. † 1897.
- Bay Ilona, nagybirtokos, Csarodán.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach ezége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
- Néhai Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott. † 1895.
- Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
- Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
- Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja, † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
- Gróf Csekonits Endre, v. b. t. t., a magyar vörös-kereszt-egyesület elnöke, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálmegyében.
- Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
- Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
- Cserneki és tarkeői Desseffy Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke.
- 15 Dettai Takarékpénztár, Dettán.
- Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
- Néhai buzási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
- Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
- Féger Ferencz, nagybirtokos, Merceyfalván, Temesvármegyében.
- 20 A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
- Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukarecen, Temesvármegyében.
- 25 Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese, † 1881. május 31.
- Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-utca 16. sz.
- Néhai miskolci Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- Néhai Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében. † 1900.
- 30 Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
- Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Gertenyesen.
- Néhai Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter.
- Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
- 35 Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885.
- Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.
- Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipótrend vitéze, Vingán.
- Néhai Korbonics János, tb. esperes, nyug. főgymn. tanár, † 1888.
- 40 Néhai Kümmer Henrik János, nagyváradi l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskorona-rend vitéze, † 1890.
- Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
- Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos.
- Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
- 45 Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.

- Dr. Niamessny Gyula, I. Tisztviselő.
- Néhai **Id. Ormós Zsigmond**, a Társulat alapítója és legbökezeübb megajándékozója, † 1894. november 17-én.
- Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
- Dr. Parlaghy Márton, nyug. es. és kir. főtörzssorvos, Temesvárott.
- 50 Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
- Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos özvegye, † 1884-ben.
- Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
- Dr. Schlauch Lőrincz, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Szt.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon.
- Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
- 55 Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
- A Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
- A Temesvári Első Takarékpénztár.
- Temesvármegye közönsége.
- Temesvár sz. k. város közönsége.
- 60 Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
- Dr. Vargies Imre, országgyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinerszeg, Temesvármegyében.
- Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
- Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
- Weltkugel Gyula, birtokos.
- 65 Néhai Maglódi Wodianer Béla, † 1896.
- Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, Temes-Ujfalú.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
- Dr. Fraknoi Vilmos, arbei vál. püspök, székszárdi apát, nagyváradi kanonok, a könyvtárak és muzeumok orsz. főfelügyelője, a m. t. akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
- Hampel József, egyetemi tanár, a m. n. m. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
- Dr. Holub Emil, Bécsben.

c) Évdíjas tagok.¹⁾

a) Magyarország.

Temesvár.

- *Ardeleán György, nyug. városi alügyész.
- Állami főgymnasium.
- Állami felsőleányiskola.
- Bergmann Agost, főreáliskolai tanár.
- 5 Dr. Berkeszi István, I. tisztikar.
- Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
- Dr. Bider Vilmos, kórházi tb. főorvos.
- Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.
- Dr. Breuer Ármin, I. választmány.
- 10 Cseh Lajos, kegyesrendi főgymn. tanár.
- Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
- Deschán Achill, I. tisztikar.
- *Dobó László, vmegyei főügyész.
- Dollenz József, csanádi apátkanonok.
- 15 *Dr. Engels János, I. választmány.
- Fereh Mátyás, theologiai tanár.
- Fodor Ödön, nyug. kir. járásbíró.
- Dr. Fülöp Béla, ügyvéd, orsz. képviselő.

¹⁾ A *gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve I. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

- Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.
- 20 Gräf János, ipariskolai tanár.
Hemmen Ferencz, l. választmány.
Kabdebó Gergely, l. tisztikar.
Kapitány Zsigmond, megyei árvászéki pénztárnok.
*Kovácsics Gyula, l. választmány.
- 25 Lévai Sándor, az Első Magyar Általános Biztosítótársulat főügynöksége titkára.
Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvászéki ülnök.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
- 30 Nagy György, l. választmány.
Nagy László, sz. k. temesvár-városi nyug. tanácsos.
Neuhaus Ernő, magán-vállalkozó.
*Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
Patzner István, l. tisztikar.
- 35 Dr. Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Prepeliczay Ödön, főszolgabíró.
*Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
- 40 Sailer Antal, háztulajdonos.
Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
*Steiner Ferencz, l. választmány.
Sternthal Salamon, birtokos.
Dr. Spéth Károly, csanádi prépost-kanonok.
- 45 Stippel Fábán, sz. kir. temesvár-városi közgyám.
Sulyok István, papneveldei lelkiigazgató, theol. tanár.
Szabó Kálmán, magánzó.
Szmid Lajos, vmegyei tb. főszámvevő.
Belvárosi „Társas-kör“.
- 50 Temesvár-József-Erzsébetvárosi Társaskör.
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Temesvár-Józsefvárosi Társaskör.
Traila György, g. kath. lelkész.
*Várnay Ernő, ügyvéd.
*Vimmer József, l. választmány.
- 57 Vörnle György, nyug. főszolgabíró.

Aradvármegye.

Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csongrádvármegye.

*Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szeged.
Varga Ferencz, apát-plebánus, Szeged.
*Dr. Despinités Péter, kir. táblai bíró, Szeged.

Hevesmegye.

Boldizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Hunyadmegye.

Téglás Gábor, állami főreáliskolai igazgató, Déva.

Krassó-Szörényvármegye.

Bach Ferencz, birtokos, Zsidóvár.
Bésán Mihály, kir. közigazgató, Lugos.
Mihalik Sándor, polgárisk. igazgató, Orsova.
Polgári iskola, Resiczabányán.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Dr. Baróti Lajos, székesfővárosi tanár, Budapest

Pozsonyvármegye.

*Dr. Ortway Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
Gálffy István, jegyző, Liget.
Gerda Aurél, nyug. jegyző, Kiszető.
5 *Gózszy Mátyás, cz. kanonok, plebános, Gyarmatha.
Dr. Grósz József, apát-plebános, Lippa.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplom.
Hellner Armand, ügyvéd, Buziás.
Junga Lajos, jegyző, Gyarmatha.
10 *Kadies György, nyug. járásbíró, Versecz.
Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vinga.
Lazarevics Fedor, nagybirtokos, Nagy-Szredistye.
Miku Emil, gör. kel. lelkész, Bélinez.
Milleker Bódog, elemi néptanító, a „Verseczi Városi Múzeum“ öre, Versecz.
15 Novakovics Emil, ügyvéd, Versecz.
Pongrácz Miklós, főszolgabíró, Kubin.
Raácz Kálmán, jegyző, Német-Becsek.
*Raácz Pál, nyug. jegyző, Saagh.
Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
20 *Véber Ágoston, plebános Szakálháza.
Verseczi Városi Múzeum.

Torontálvármegye.

- *Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, orsz. képviselő, Zsombolya.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Beeskerek.
Farkass Gusztáv, esp.-plebános, Német-Csanád.
Dr. Jezović Gyula, ügyvéd, Módos.
5 *Kassics Károly, cz. kanonok, plebános, Bogáros.
Kayser Lajos, plebános, Török-Becse.
Reinlein József, plebános, Sándorháza.
Kisléghi Nagy Gyula, urad. intéző, Nagy-Komlós.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

Turóczmegye.

Berecz Gyula, kir. tanfelügyelő, Turóc-Szt.-Márton.

b) Külföld.

Oroszország.

Syrku Polyehronius, egyetemi tanár, Szent-Pétervár.

b) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjairól.

a) Alapító	66
b) Tiszteletbeli tag	4

c) Évdíjas tagok.

a) Magyarországon.

Temesvár sz. kir. város területén	57
Aradvármegyében	1
Borsodmegyében	1
Csongrádmegyében	3
Hevesmegyében	1
Hunyadmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	4
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kűnmegyében	1
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	21
Torontálmegyében	9
Trencsénmegyében	1
Turóczmegyében	1

b) Külföldön.

Oroszországban	1
Összesen	173

tagja volt a társulatnak az 1900-ik év végén.

THE HISTORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA
FROM 1789 TO 1861

1. 1789

2. 1790

3. 1791

4. 1792

5. 1793

6. 1794

7. 1795

8. 1796

9. 1797

10. 1798

11. 1799

12. 1800

13. 1801

14. 1802

15. 1803

16. 1804

17. 1805

18. 1806

19. 1807

20. 1808

21. 1809

22. 1810

23. 1811

24. 1812

25. 1813

26. 1814

27. 1815

28. 1816

29. 1817

30. 1818

31. 1819

32. 1820

33. 1821

34. 1822

35. 1823

36. 1824

37. 1825

38. 1826

39. 1827

40. 1828

41. 1829

42. 1830

43. 1831

44. 1832

45. 1833

46. 1834

47. 1835

48. 1836

49. 1837

50. 1838

51. 1839

52. 1840

53. 1841

MEGVÉTELRE KERESI

Dr. Baróti Lajos, székesfővárosi tanár (Budapest, I. Fortuna-utca 7. sz., I. em. 7):

- 1) *Ortvay — Szentkláray*: Tört. Adattár Csanádegyházmegye hajdانا és jelenéhez
1871. januári,
1872. ápr., aug., szept., okt., nov.,
1874. febr., ápr., jul.—decz. füzetek;
 - 2) *Dr. Szentkláray Jenő*: Száz év Délmagyarország újabb történetéből című
könyvének 3-ik füzetét.
-

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1900-IK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítványon egyszerű-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknél, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1900. november 15-én.

Patzner István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Patzner István, főtítkárhoz (Temesvár, seminarium) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1885. I. új évfolyam. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. új évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. rész. Udvari leiratok. (1717—1754.)
1—127 lap. Ára 2 kor. — II. rész. Admin. körövények (1718—1753.) és csanádi
kerületi tisztartóság (1718—1753.) 129—296. lap. Ára 2 kor. — III. rész. Becskerekéi,
pancsovai és temesvári kerületi tisztartóságok. (1717—1753.) 297—443 lap. Ára 2 kor.
— IV. rész. Csákovai és verseczi ker. tisztartóságok. (1717—1753.) Továbbá részletes
tárgy- és névmutató az I. kötethez. Ára 2 kor. — V. rész. Újpalánkai, lippai, lugosi
és facseti kerületi tisztartóságok. (1718—1753.) 1—171 lap. Ára 2 kor. — Megjelentek
az 1893. 1894. 1895. 1896. és 1899. évi „Értesítő“ III. és IV. füzete helyett.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzete helyett pedig megjelent: Dél-
magyarország régiségletei a honfoglalás előtti időkbelől. Összeállította: Milleker
Bódog. I. rész. Óskori leletek. (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római
korszaki barbár és népvándorláskori leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-
térképpel.) Ára 4 kor.